له بلاوكراوه‌كانى

یه‌كێتی په‌رله‌مانتارانی كوردستان

ژماره (11)

كوردستانییه‌تی كه‌ركوك

و ناوچه دابڕێنراوه‌كان

به‌پێی به‌ڵگه‌نامه نێوده‌وڵه‌تی یه‌كان

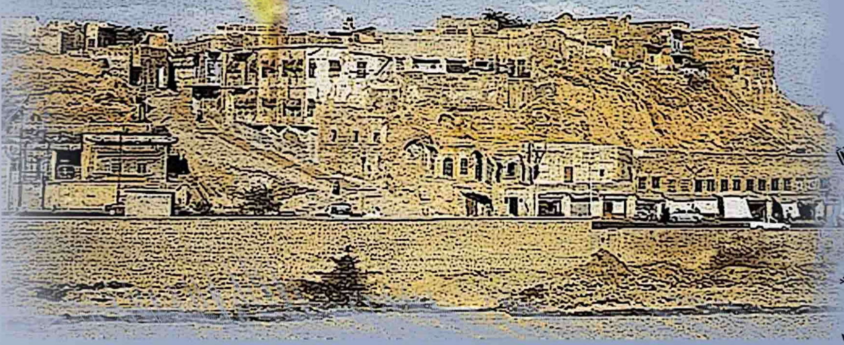

نووسینی :مه‌سعود عبدالخالق

كوردستانییه‌تی كه‌ركوك و ناوچه دابڕێنراوه‌كان به‌پێی به‌ڵگه‌نامه نێوده‌وڵه‌تی یه‌كان

کوردستانیەتی

کـــەرکــــــوك و

نـاوچە دابڕێنراوەکان

بەپێی بەڵگەنامە نێودەوڵەتیەکان

مەسعود عبدالخالق

٢٠١١

کتێبی

کوردستانیەتی کـەرکــوك و ناوچە دابڕێنراوەکان بەپێی بەڵگەنامە نێودەوڵەتیەکان

ئامادەکردنی / مەسعود عبدالخالق

دیزاین : جمعە صدیق کاکە

چاپی یەکەم ٢٠١١

بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتی یەکان

ژمارەی سپاردنی (٨٦)ی ساڵی (٢٠١١)ەی پێدراوە

پێرست

پێشەکی (یەکێتی پەرلەمانتارانی کوردستان) ٦
پێشەکی ٧
مەبەست لە بەڵگەنامە: ٩
یاسایی ئەو داوایە: ٩
بنەماو ڕەوایی مادەی١٤٠: ١٠
یەکەم: بنەما یاساییەکانی(هەرێمی کوردستان) و(عیراقی فیدرالی).......... ١٠
دووەم: بوونی مێژوویی واقعیەکەی ١٣
ناوچە ناکۆکەکان(دابڕێنراوەکان) لەیاسای نێودەولەتی: ١٦
ئەسڵی ئەو کێشەیە: ١٩
گەشەو ئاڵۆزبونی ئەو کێشەیە: ٢٠
پاساوی عروبیەکان: ٣١
کورتە هەڵسەنگاندنێکی ئەو پاساوانە: ٣٢
١- عێراقی بوونی ئەو ناوچەیە: ٣٣
٢- پاساوە مێژووییەکانیان: ٣٥
پاساوەکانی تورکمانیایەتی ئەو ناوچە ٤١
کورتە هەلسەنگاندنێك: ٤٣
کوردستانی بوونی ناوچە ناکۆکەکان(دابڕێنراوەکان): ٥٢
سنوری سەروی عێراق (مەبەست لێی عێراقی عەرەبیە) : ٥٣
هەڵەیەکی کوشندە پێویستە ڕاست بکرێتەوە: ٦٥
زیانی نیشتمانی لەو هەڵەیە: ٦٦
بەرەو ساغکردنەوە.. ٦٧

سنوری خواروی ناوچە دابڕاوەکان: ٧٧
جیایی کوردستان وعیراقی عەرەبی :...٧٧
کامیان رەسەن ترە ٨١
ئەوبەڵگەنامانەی موسل تا بەغداش بەکوردستان هەژمار دەکەن: ٨٥
سنوری ناوچە دابڕێنراوەکانی(لە موسل تا کەرکوك) ٩٣
١- سنوری خوارووی ناوچە دابڕاوەکان بەپێی بەڵگەنامە ئیسلامیەکان: ٩٣
٢- سنوری خواروی ناوچە دابڕاوەکان بەپێی گەڕیدەکان: ٩٦
٣- گەڕیدە بیانیەکان: ٩٧
٤- کوردستانیەتی ئەو ناوچە بەپێی نەخشە کۆنەکان: ٩٩
٥- کوردستانیەتی ئەو ناوچەیە بەپێی مەعجەم و ئەنسکلۆپیدیەکان: ١٠١
٦- لەسەرچاوە عەرەبیەکانی هاوچەرخ : ١٠٣
٧- کوردستانیەتی ئەو ناوچەیە لە بەڵگەنامەکانی بەریتانی: ١٠٥
٩- کوردستانیەتی ئەو ناوچە لە ئامارەکان ١٠٨
١٠- کوردستانیەتی ئەو ناوچەیە لە رێکەوتنە نێودەوڵەتیەکان: ١١٠
١١- کوردستانیەتی ئەو ناوچە بەپێی یاسایی: ١١٢
١٢-کوردستانیەتی کەرکوك لە١٠ تەعەهودەکەی ١٩٣٢: ١١٣
١٣-کوردستانیەتی ئەوناوچەیەلە شیعر و ئەدەبیاتدا: ١١٣
١٤- کوردستانیەتی ئەو ناوچەیە لە زاری عیراق خۆی ١١٥
١٥-کوردستانیەتی ئەو ناوچە لە سکالانامەکان : ١١٦
١٦- کوردستانی ئەو ناوچە لەکاتی داگیرکردنی عیراق: ١١٨
١٧- کوردستانیەتی ئەو ناوچەیە لەڕووی سایکۆلۆجیەوە: ١١٨
چارەسەری ١١٩

پێشەکی

هەڵسەنگاندنی دروست هەر ئەوە نیە کەلەسەر ناوەڕۆکی بابەتێك بکرێت بەڵکوو پێویستی بەوەش هەیە ڕوونکردنەوە لەسەر داڕشتن و دەستەواژە و بەکارهێنانی ووشەکان بکرێت بۆ ئەوەی بۆ خوێنەر ساغ ببێتەوە .

مخابنە ئەمڕۆ لە دەرکردنی کتێب و گۆڤار و نووسینە ئەلیکترۆنیەکان پاش گەردانیەکی لە ڕادەبەدەر هەیە ئارستەکان بەشێوەیەکی ئەوتۆیە کە وەك پێویست قازانج بە زمان و ڕێزمان و زمانی یەکگرتووی نووسین ناگەیەنێ لەبڕی ئەوەی دروست بێت دابڕانێکی سامناك بەڕێوەیە بۆ ڕێگە گرتن لەمە ئەرکی پەرلەمان و حوکومەت و ڕۆشنبیران و نووسەران و ئەکادیمیاکان لە باشووری کوردستان کە ئەو دەستپێشخەریە بقۆزنەوە کە ساڵانێکی زۆرە گەلەکەمان بەم کێشەیە دەناڵێنێ.

ئێستاش نەچووە بچێت هەوڵدان گەیشتن بەم ئاواتە دێرینە خاڵێکی گرنگی وەچەرخانی مێژوویە کە خزمەت بە توکمەی پەیوەندی نەتەوەییمان دەکات .

ئەم چەند ووشەی سەرەوەمان بۆ ئەوە هێنایەوە تاکوو قسە لەسەر ئەم کێشە گرنگە و پڕ بایەخە بکەین کە برای بەڕێز کاك مەسعود عبدالخالق ئامادەو شیکردۆتەوە،یەکێتی پەرلەمانتارانی کوردستان سەرپەرشتی پێداچوونەوەو دەرکردنی کردووە.

ووشەی ناوچە دابڕاوەکان یان ناوچە جێناکۆکەکان کە زۆر لەم کێشەدا بەکارهێنراوە سەرەنجی ڕاکێشاین کە نەك تەنیا لێرە بەڵکوو بە فراوانی لەکاتی گفت و گۆکانی سیاسی و لە میدیاکان و لەنێو کێشەکەمان بەکاردەهێنرێت کەچی ئەمە هەڵەیەکی زەقەو زیان بە ئەسلی پرسی مادەی ١٤٠ دەگەیەنێت هەرچەندە ئەم ووشەیە لە عەرەبی بەکارهاتووە کوردیەکەشی لە عەرەبیەکە وەرگیراوە ((المناطق المتنازع عليها)) واتە ئەو ناوچانەی لە مادەی ١٤٠ ئاماژەی پێکراوە یەکلایی نەکراوەتەوە لەڕووی جوگرافی یان مێژوویی کوردیش بەمە قایل بووە کارەساتەکە لێرەدایە چونکە چۆن دەبێت کەسێك لەسەر مولکی خۆی گومانی هەبێ لەکاتێکدا ئەوە سەلمێنراوە لەڕووی مێژوویی ئەو ناوچانەی کە کێشەی هێنراوەتە سەر بە کوردستانە بەتایبەتی لەسەر نەخشەی دەوڵەتی عوسمانی ی و پێشتریش یان وڵاتێکی سەربەخۆ بووە یان

دوو ویلایەت بووە وەك ویلایەتی موسڵ و ویلایەتی شارەزوور کە زۆر لەو سنوورەی ئێستا فراوانتر بووە بەتایبەتی لە سەروبەندی دروست بوونی دەوڵەتی عیراق لە ساڵی ١٩٢١ . ئەگەر بەریتانیا و فەرەنسا پابەند بوونایە بە بەڵێننامەکانیان و ڕێزیان لە گفتەکانیان بگرتایە

لە ساڵی ١٩٢٥ ویلایەتی موسڵ هەروا بە ئاسانی نەدەلکێنرا بە عێراقەی کە دروستیان کردبوو . هەرچەند بە دەنگی کورد ئەم ولایەتە بوو بە بەشێك لە عیراقی دروستکراو .

بۆیە باشترین ووشە ئەوەیە کە بەکاربهێنرێت ناوچە دابڕێنراوەکانە واتە (المناطق المستقطعة) بەڵام کێشەکە لەوەدایە خۆمان ڕازیبووینە بەوەی کە ئەم ناوچانە کێشە و ناکۆکیان لەسەرە . لە لایەکی تر گرنگی هەبوونی دێکۆمێنت لە وەدایە ناوەڕۆکەکەی پارێزراوە ، ئەوەی کە سەرپەرشتە بۆ مێژووی کورد دەنێتەوە نەبوونی ئەم پارێزراوەیە لە لای خۆی نەك خەڵك قسە لەسەر مێژووی بکات چونکە جیاوازی زۆرە . زیاتر گرینگیمان بە ڕوخسار و موجادەلە و سۆز و کەمتەرخەمی داوە ، ئەو هەموو ڕێکەوتن و کۆبوونەوە و گفتوگۆیانەی بە درێژایی مێژوو لە نێوان گەلی کورد و دۆستەکانمان و لە نێوان خۆمان و نەیارەکانمان ئەگەر زۆر بە گرینگیشمان زانی بێ ئەوا لە پەراوێزی مێژوودا تۆز و خۆڵی بەسەردا نیشتووە..کوانێ ئەو ڕێکەوتننامانە کە دوولایەن مۆریان کردبێ بەوە ڕازی بووینە کە ڕێکەوتن بکرێ بە بەیاننامە (بیان هام) کە بکرێ بە چاکە و پیاوەتی ی مرۆڤایەتی لای بەرامبەرەکانمان کە هیچ ماندووبونێکی شۆڕش و داواکاری گەلەکەمان حیسابی بۆ نەکرێ ، بۆیە هەڵسەنگاندنی کێشە لەوەدایە کە بە دیکۆمێنت قسە دەکات و سەلماندنی زانستی پێ یە ئەمە دەرفەتێکە کە نوێنەرانی کوردستان وەك پەیامێك بیگرن بە دەستەوە بە ئاراستەی بەرپرسیاریەتی و خاوەنداریەتی بشکێتەوە .

ماندووبوونی ئەم بەدوواچوون و لێکۆڵینەوەیە هەروا هەق نیە بە خۆڕا تێ پەرێ هەقە کاری لەسەر بکرێ ..

یەکێتی پەرلەمانتارانی کوردستان

٢٠١١ / ٢/ ٧

پێشەکی

لە سەرەتای سەدەی بیستەم بەدواوە بەوە نەوەستان کوردستان دابەش و بێ بەش بکەن،بەلکو بە مەبەستی بچوك کردنەوەی کۆمەڵێك کێشەی ڕۆژانەشی ڕوبەڕو کرایەوە ، گەلێ جاریش بە زاڵمی پیشانی دەدەن کە خۆی مەزلومە، تەعریب کراوە بە تەکرید پیشانی دەدەن، لەوەش خراتر هەوڵ دراوە ڕاستیە مێژویی و سیاسی و یاساییەکانیش دەستکاری بکەن ، خوێنەر و نەوەی نوێ چەواشە دەکەن، ناوچە ناکۆکەکان(دابڕێنراوەکان) کە بەشێکی سروشتی کوردستانە لە ژێرناوی جیاجیادەیانەوێ لە کوردستانی بکەنەوە، بۆگێڕانەوەی ئەو هەقە هەر چالاکی پێشمەرگانە و دیپلۆماسی بەس نیە، پێویستی بە ئیقناع کردنی ڕای گشتی و ڕای عێراقی و ناوچەکەشە، لەلای دەروونی داگیرکەر بیسەپێنی کەئەو مافە کۆن نابێت.

ئەو نووسینە سادەیەی ئێمەش بەشێکە لەو تەقەلایە، نامانەوێ بیسەلمێنین ئەو ناوچانە کوردستانین، بەڵکو دەمانەوێ ئاشکرای بکەین کە کوردستانیە، ناشمانەوێ هیچ لایەك لەو کێشەیە زوڵمی لێ بکرێت، نە کورد زوڵم لە کەس بکات و نە زوڵمیشی لێ بکرێت، بۆ ئەوەی ئەو دووبەرەکیەی ئیستعمار لەرۆژهەڵاتی ناوەڕاست چاندوویەتی وتەیاری ناشیۆنالیزمی عەرەبی وغەیرە عەرەبی سەرکاریەتی دەکەن دەریکێشین وبرایەتیە جوانەکەی کۆن بگەڕێتەوە، کاتێ نەمانەوێت غەدر لە کورد بکرێت ناشبێت دەمارگیر بین بەرامبەر بەوانەی مافیان

لەو ناوچەیە هەیە لە تورکمان و ئاشوری و عەرەب و لایەنی تریش. هەوڵیش دەدەین بەبێ لایەنانە بچینە نێو باسەکە، سەرچاوەی جیهانی وئیسلامی وعەرەبی و ئاشوری و تورکی و کوردی لێ بەکار بهێنین،بەهۆی بەڵگەنامەیی ڕاست ودروست سنوری ئەو ناوچانە دیاری بکرێت.

مەبەست لە بەڵگەنامە:

ئەو ڕاپۆرت و بەڵگەنامە ئیداری و سیاسی و جوگرافیانـەی پـێش کێـشەکەیە، هەروەها ڕاوبۆچونی گەڕیدەو مەعجەمە کۆنەکان و ڕێکەوتننامـە نێودەوڵەتیـەکان ونەخـشە کۆنـەکان.. کـە لـە سـەردەمانێکی وا نوسـراون کێـشەی نەتـەوەیی و ناسنامەی نیشتمانی نەبووە.. ئەوانە بەڵگەنامەی بێ لایەنن.

یاسایی ئەو داوایە:

دیاری کردنی سنوری هەرێمی کوردستان بـە هـەموو مانـاو پێـوەرە یاسـایی و سیاسی و ئیداریەکان ڕەوایە،فەقیهە یاساییەبەناوبانگەکانی نێـو دەولـەتی دیـاری کردنـی سـنور بـە کۆتـایی هێنـان بـە کێـشەو دەسـت درێـژی دەزانـن، نـەبوونی سنورلەگەل سەردەمی ئیستاو میساق و ڕێکەوتنامە نێودەولەتیەکان ناگونجێ،بۆیـە لە هەردووسەردەمی (عصبة الأمـم) و (امم المتحده) دیـاریکردنی سـنورێکی ڕوون وئاشکرایەکێك بووە لەمەرجەکانی بەدەولەت وئەندام بوون لەو دەزگا نێودەولەتیە، تەقەلاو مانای جیابونەوە نیە، بەڵکو چـۆن ئوسـتانێك یـان شـارێك پێویـستی بـە دیاریکردنی سنوری شارەوانی ئیدارەکەی لەگەڵ شارێکی تری هەمان ولات هەیـە، ئـاواش ئـەو هەرێمـە پێویـستی بـەو دیـاری کردنـە هەیـە، هـەرێمی کوردسـتان

دەستوریەو لە ساڵی ١٩٧٥ بە یاسای فەرمی دیاری کراوە[١]، نابوایە دەوڵەتی عێراقی (لایەن) بوایە لەو کێشەیە، بەڵکو کێشەکە لەگەڵ ئەوهەرێم و شارانەی کە سنوری کەوتۆتە سەر ئەو ناوچانە بوایە، بەڵام حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی عێراقی دەستیان بە ئاشکرا هەبوە لە دروستکردنی ئەو کێشەیە، بۆیە کێشەکە ڕوبەڕوی ئەو بویتەوە، هەر بۆیەش وا پێویست دەکا لایەنی نێودەوڵەتی سەرپەرشتی چارەسەرکردنی ئەو کێشەیە بکات، بەتایبەتی کە عێراق لەنێو بەندی (٧)ە، لەو ڕوەوە دیپلۆماسی کورد کەمتەرخەمە.

بنەماو ڕەوایی مادەی١٤٠:

بنەماوڕەوایەتی دەگەڕێتەوە بۆدوو تەوەر،یەکەمیان بنەمایاساییەکانی هەرێم و عیراق، تەوەری دوەم بریتیە لە بوونی مێژوویی هەرێمی کوردستان

یەکەم: بنەما یاساییەکانی(هەرێمی کوردستان) و(عیراقی فیدرالی)

بۆ ئەوەی بتوانین یاساییانە کێشەی ناوچە ناکۆکەکان بە (مناطق المتنازع عليها) وەسف بکەین، ئینجا بارێکی یاسایی بدەینە ئەو کێشەیە، ، پێویستمان بە دیاری کردنی باری یاسایی هەرێمی کوردستان وپەیوەندی لەگەل بەغدا هەیە،بەو شێوەی خوارەوە:

١- لەپێش دروست بوونی دەوڵەتی عێراقی لەساڵی ١٩٢١ هەرگیز کورد و

---

[١] لە ١١/٣/ ١٩٧٤ یاسای ئۆتۆنۆمی جاڕدرا بۆ ئەو ناوچانەی زۆرایەتیەکەی کوردن وبە پێی مادەی(١)ی ئەو یاسایە (منطقة الكردستان)بوە کیانێکی یاسایی،لە برگەی (ج)ی مادەی(١) شەخسیەتی مەعنەویشی پێدەدا.

عەرەب(کوردستان وعەرەبستان) لەنێو عێراقێکی سیاسی پێکەوە نەژیاون، برابوینە، بەڵام لە چوارچێوەی (دار الاسلام) نەك (دار العراق).

٢- ئەو ناوچەیەی دوای ناوی نرا عێراق یەك ویلایەت نەبووە ،ویلایەتەکانە شارەزور(دوای بوە موسل)،بەغدا،بەسرە بوە.

٢- لەکاتی دروستبوونی دەوڵەتی عێراقی کوردستان (کە لەوکاتیەوە بووە کوردستانی خواروو، دواییش بووە کوردستانی عێراق، هەرەدوایش بوە شمال العراق!) خاوەنی دەسەڵات و هەرێمی خۆی بووە، شەرعیەتیشی هەبووە بە پێی ڕێکەوتنی سولتان-بەدلیسی لە دوا ساتەکانی تەمەنی عوسمانیش بەپێێ بروسکەی عەلی ئیحسان پاشای نوێنەری سوڵتانی عوسمانی لە ١٩١٨بۆ شێخ مەحمود کە دان بە حکومەتی شێخ مەحمود دەهێنێ لە کوردستان.

٣- لە ڕێکەوتنە نێودەڵەتیەکان،.. کوردستان خاوەنی هەرسێ پای دەوڵەت (هەرێم و گەل و دەسەڵاتی سیاسی).چجای فیدراڵی بوە،کەمەشمولەبە مادەی (١)ی بەشی یەکەم و ماددەی (٥٥)ی میساقی نەتەوە یەکگرتوەکان و بڕیارەکانی ژ:١٥١٤ی خولی(١٥)ی ١٤/دیسمبر/، ١٩٦٠، بڕیاڕی ژ: ٢١٠٥ خولی (٢٠)ی دیسمبری ١٩٦٥، بڕیاڕی ژ:٢٦٢٥ی خولی ٢٥ی ٢٤/ئوکتوبەر/١٩٧٠ ، بڕیاڕی ژ: ٣٠٧٠خولی(٢٨)ی نوڤمبری ١٩٧٣ ... هەمو ئەوانە داکۆکی لەمافی چارەنوسی گەلان دەکا کە پاساو و مقەوماتی یاسای نێودەوڵەتیە بۆ هەرێمی کوردستان.

٤- لەنێوان کوردستان و عێراق: مەرجەکانی لکاندنی کوردستان بە عێراق لەڕاپۆرتی گەڕانەوەی ویلایەتی موسڵ ، دەستوری ١٩٢٥، بەڵێنی حکومەتی بەریتانی و عێراقی هاوبەش، بەڵێنی عوسبەلە ١٩٢٢، ١٠ تەعەهوداتەکە، دەستوری ١٩٥٨، بەیانی ٢٩ حوزەیران، بەیانی (١١)ی ئازار، یاسای

ئۆتۆنۆمی١٩٧٤، بەندی (٧) و بڕیاری ٦٨٨، بڕیاری ٩٨٦کە ڕێژەی ١٣٪تایبەت لە خۆراك بۆ کوردستان دیاری کرا لەلایەن نەتەوە یەکگرتوەکان...، یاسای انتقالی ٢٠٠٣، دەستوری عێراقی نوێ.

هەرچی ڕیشەی عێراقی فیدرالە:

١- بۆ دروستکردنی دەوڵەتی عێراقیش پرۆژەی لۆرانس بۆ (٢) هەرێمی عێراقی بەناوی (عێراقی سەروو-بەغدا بۆ مەلیك عبداللەی براگەورەی مەلیك فەیسەل)، (عێراقی خواروو-بەسرە بۆ ئەمیر زەیدی برا بچوکی) مەلیك فەیسەلیش بۆ سوریا دیاری کرابوو[٢].

٢- پرۆژەی بەریتانیا بۆ تەواوی ناوچەکە بەو شێوەبوو:أ- ناوچەکانی شیعە سەربەخۆ بیت ب-ئیدارەی بەسرە لە بەغدا جیا بیت وکویتیشی بخریتە سەر. ج- بەغدا مەملەکەتێکی سەربەخۆ دەبێت ودەدریتە پادشایەکی عەرەبی د- هەمو ئەوانە تەنها بەناو عەرەبی لە ژێر دەستی بریتانیا دەبیت[٣] .

٣- لەگەڵ دروستبوونی دەوڵەتی هاوچەرخ بناغەی سێ دەوڵەت لەخواروو (کەربەلا ١٩١٨-١٩٢٠) و ناوەڕاست (بەغدا ١٩٢٠-...) و لە کوردستان (سلێمانی ١٩١٨-١٩٢٣) دروست بوو.

٤- تەقەلاکانی دروستکردنی فیدراڵی لە خواروو:

أ- پرۆژەی لۆرانس بۆ سەربەخۆیی بەسرە، پرۆژەی لکاندنی بەسرە بە دەسەلاتی هندەوە، پرۆژەی فیدراڵی بەسرە بە سەرۆکایەتی تالیب پاشا، دواییش پڕۆژە بە ناوبانگەکەی ١٩٢١/٦/١٣ی خەلکی بەسرە

---

[٢] بروانە : د علی وردی –لمحات من تاریخ العراق ق١ج٥ص٥٨

[٣] موسوعە العراق السیاسیە ص٩٣

لە كەسایەتیە بەناوبانگەكان ومەسیحی و یەهودیشی تیایدا داوایان كردبوو سەربە خۆیی بدرێتە ویلایەتی بەسرە[٤] .

ب- تەقەلاكانی (فراتی ناوەڕاست كە بریتین لە: حكومەتی كەربەلا، شۆڕشی (٢٠)، تەقەلاكانی أ.كاشف غیتا، هاوپەیمانی فراتی ناوەڕاست و بەكر سدقی، بەگشتی هاریكاری رابەرانی شیعە لەگەڵ سەركردە كوردەكان لەگەڵ شێخ مەحمود، مەلا مستەفا.

٥- نـەگونجانی سـێ پێكهاتـەكان لـەژێر سـایەی دەسـەڵاتی مەركـەزی، سەرهەلدانی پشێوی لە نێوانیان..، لە كوردستانیش بزوتنـەوەكانی شـێخ مەحمود تا ساڵی **١٩٣٢**ی خایاند، ئینجا لەساڵی **١٩٣٥** بزوتنەوەی بـەكر سدقی لەشێوەی ئینقلاب لە بەغدا رویدا بـۆ گێڕانـەوەی مـافی سروشـتی كوردسـتان، دوای جـەنگی جهـانی دوەمـیش سـەرهەڵدانی حزبـە كوردستانیەكان و شۆڕشی ئەیلول و... لەوكاتی تا ئیستا دیاروزانراوە.

دوەم: بوونی مێژوویی واقعیەكەی

١- مێژوویی -بونی هەرێمی كوردستان بە سنورێكی دیاریكراو زیاتر لە ٨سەدە وەك لەو توێژینەوەی بەردەستتدایە.

٢-نیودەولەتی-هەرێمی كوردستان لە سەردەمی عوسمانی وەك ویلایەت بوە دوایش لە ڕێكەوتنامە نێودەولەتیەكان دانی پیا هێنراوە بەتایبەتی لە سیڤەر وسان ڕیمۆ.

٣-لەسەر ئاستی عیراقیش:هەرلە مەرجەكانی (راپۆرتی ویلایەتی موسل ص٢٢٨)سەبارەت بە یەكگرتنی عیراق وكوردستان ،ئینجامادەی ١٦ی ئینتداب،

---

[٤] بروانە :عبدالرزاق الحسنی –تاریخ الوزارات ج١ ص ١٠٠.

مادەی٤ی کۆنگرەی قاهیرە، دان پیا هێنانی بەریتانی لە ١٩١٩ بە چارەنوسی کوردستان وجاریکی تر لەگەل عێراق لە٢/دیسمبر/ ١٩٢٢، بڕیارەکانی خولی(١٦)ی مانگی ١٩٢٥/١٢ی عصبە سەبارەت کورد ،١٠ بەڵێننامەکەی سالی١٩٣٢کەبە(عصبەالامم)درابەتایبەتی (تەعەهودی ژ:٩و١٠)...،ودانی پیا هێنراوە لە:١٩٣٦،١٩٦٦،١٩٥٨،ڕێکەوتنی١١ی ئاداری١٩٧٠ تیاتیدا دان بە بوونی یاسایی ناوچەی کوردستان هێنرا وەك یەکەیەکی ئیداریش[5]، لەکۆنگرەی (٧)ی حزبی بەعس دان بوونی کوردلە عیراق هێنراوە، لە١١ی ١٩٧٤/٣برگەی(ج)ی مادەی ٨ دەستوری هەموارکراوی سالی ١٩٧٠ تیایدا دان نرا کە هەمو ئەو ناوچانەی زۆرایەتی کوردن وەبەر ئۆتۆنۆمی دەکەون ، لە ٣/١١/ ١٩٧٤ یاسای ئۆتۆنۆمی جاڕدرا بۆ ئەو ناوچانەی زۆرایەتیەکەی کوردن ،ئەو یاسایە گرنگی خۆی هەیە بۆ ئەو کێشەیە زیاتری لەسەر دەوەستین:

(بە پێی مادەی(١)ی ئەو یاسایە (منطقة الکردستان)بوە کیانێکی یاسایی،لە برگەی (ج)ی مادەی(١) شەخسیەتی مەعنەویشی پێدەدا ،ئەوەش یاساییانە مافی ئەوەی دەداتێ سنوری خۆی دیاری بکا،لەبرگەی (ب)ی مادەی (٢) عەرەب وکەمایەتیەکانی تر لەو ناوچە بۆ بەشێك لە وەحدە ئیداریەکەی(منطقة الکردستان) پۆلین دەکا)...، تادەرچوونی (مادەی٥٨ی قانون ادارە الدولە الإنتقالیە) لە ٢٠٠٤،دوایش مادەی ١٤٠ ی دەستوری نوێ، لەسەرئاستی نێو نەتەوەیش لە بڕیاڕی ژ:١٧٧٠ی رۆژی١٠/٨/٢٠٠٧ (دانیشتنی ژ: ٥٧٢٩ نەتەوە یەکگرتوەکان)سەبارەت بەو ناوچەو دیاری کردنی (ستیڤان دیمستۆرا) بۆی.

---

[5] خالی (١٤)ی رێکەوتنامەی ١١ی ئادار .

٤- مادام هەرێمێكی دياريكراوی هەيەو گەلێكی جيای لەسەر دەژی ئەوا بنەما ياسانێودەولەتيەكانی چارەنوس دەيگرێتەوەكەبريتيەلە :

رێكەوتنی سوڵتان وكورد لە ١٥١٤ ،ئاماژەكانی كۆنگرەی بەرلينی ٢/ يۆليۆ/ ١٨٧٨، بنەماكانی جاميعەی ئيسلامی، ئينجا كۆنگرەی پاريسی ١٩٠٢، ...تادەگاتە بنەماكانی مافی چارەنوس لە ١٤ خالەكەی ويلسنی ١٩١٨ ولێدوانە هاوبەشەكەی بريتانی - فرنسی لە ١٩١٨، كۆنگرەكانی سان ريمۆ وسيڤەر لە ١٩٢٠.هەروەها لە سەردەمی نەتەوەيەكگرتوەكانيشهەروەك لەسەروەو نيشان درا.

٥- تەنانەت مادەكانی (٣٨-٤٠)ی لۆزانيشی كە نزيكە لە مادەكـانی (١٤١ و١٤٥)ی سيڤەر دەكا كە تيايدا هاتوە:جيـاوازی نـەكا لەســەر بنـچينەی زمــان و رِەگەز و ئاين وچارەنوسيان بەپێی زۆرايەتيان لەناوچەكە ديـاری بكرێـت بـە هـۆی راپرسی.

٦- لە كۆتايدا ئەوە واقعی مێـژوويی ياسـايی هــەرێمی كوردسـتان بـوە (كـە بنەماورەوايی دەسەلمێنیٚ) ،لەحكومەتی نوێی عيراق لـە پـاش ٢٠٠٣ بـە فـەرمی لەبرِگەی(ب)ی مادەی (٥٨) (قانون اداره الدوله الإنتقاليه) دان بە بوونی پرۆسـەی تەعريب ودەستكاری سنوری ئيداری دەهێنی دژ بەكوردستان لەو ناوچـەيە كـراوە، ئەوە لە هــەمو بــەلگان بەلگــە تــرە كــە رەوايــی پێدەدا ،لەســەردەمی حكومــەتی بەعسيش دان بە تەعريب هێنراوە دژ بەكوردلەلە خالی(٨)ی‌ريكەوتنامــەی (١١)ی ئاداری ١٩٧٠ .

ناوچە ناکۆکەکان(دابڕێنراوەکان) لەیاسای نێودەولەتی:

لە کۆندا لەسەر ئاستی گوند و شار ناکۆکی لەسەر تخوب هەبوە، لەسەر ئاستی میرنشین وئیمپراتۆریەتیش لەسەرسنور هەبوە، ئەوەی یەکەم لەو شوێنانەی دەسەڵاتی حکومەت هەبوایە بە یاسا یان بە شەرع(جاریش وابوە بە نەریت) چارەسەر کراوە، بەڵام لەنێوان ئیمپراتۆر و حکومەتەکان کەمتر بە یاسا چارەسەر کراوە، بۆیە سنور لە ژێر پێی دوا سەربازی شەڕکەر بووە، ئیتر بەردەوام سنور گۆڕاوەو ناوچەی ناکۆکی لێ دروست بووە،زۆربەی جەنگ وناکۆکیەکان بە هۆی سنور بوە، دوو جەنگی جیهانی لێ سەری هەڵدا.

دوای ئەوەی یاسای نێودەوڵەتی خەملی و دەوڵەتانی مۆدێرن دروست بوون بە سنورێکی نێودەوڵەتیەوە، کۆمەڵێك کێشە بەناوی ناوچە ناکۆکەکان (المناطق المتنازع عليها) سەری هەڵدابەتایبەتی لە کاتی داڕشتنی سنور، لەنێو وڵاتانی عەرەبی خەست تر بوو چونکە زۆربەی ئەو سنورانەی بۆیان دیاری کراوە دەستکردەو بنەچەیەکی مێژوویی و یاسایی و سروشتی نیە،.. لەنێویشیاندا عێراق لە هەموان زیاتر ئەو کێشەیەی هەم لەگەڵ دەوروبەر و هەم لە ناوەخۆش هەیە، تا ئێستا بە چارەسەرنەکراوی بەجێ ماوە، هەندێ جار بەهۆی چارەسەر نەبوونی (ناوچە ناکۆکەکان) بوویتە دەولەتێکی سەربەخۆ وەك ئەو کێشەیەی لەنێوان ئەرجەنتین وبەرازیل لە ١٨٢٥ڕوویدا لەسەر ئۆرگوای وشەڕ ڕوویداو لەئاکامداله١٨٢٨واڕێکەوتن کە ئۆرگوای ببێتە دەولەتێکی سەربەخۆ،هندو پاکستانیش لە ١٩٤٧ ئەوکێشەوشەڕەیان دروست بوو،بوە هۆی دروست بوونی بەنگلادێش لە ١٩٧١،ئیستاش بیابانی رۆژئاوا لەنێوان جزائرو مەغریب ومۆریتانیا بەو ئاڕستەیە دەڕوات، هەندێ وڵاتانی تریش ئەو کێشانەیان هەروا

ماوە، لەوانە:ئەرمينيا لەگەل ئازەربيجان لەسەر ناگۆرنی كارەباخ، ئيمارات لەگەڵ سعوديەو لەگەڵ ئێران، لەنێوان ئيسرائيل و فەلەستين، لەنێوان يابان و چين، لەنێوان بەريتانيان و ئەرجەنتين،.. ئەوەی لەسەر ئاستی نێو دەولەتی كەمێك بە كێشەی ناوچە دابڕاوەكانی كوردستان دەچێ ناوچەی(سدتنلاند) نێوان ئەلمانيا و چيكۆسلۆڤاكيا بوو، كەرێكەوتنامەی (ميونيخ)لێ مۆركراله٣٠/سيپتمبر/ ١٩٣٨، سدتلاند٨٠٠هەزار چيكی و نزيكەی ٣مليۆن ئەلمانی لێبوو،بڕيارياندا وەك بڕيارێكی نێودەولی(ئەلمانياو فرنسا وئيتالياچيكۆسلۆڤاكيا) كە بە ڕاپرسی ئەو كێشەيە چارەسەر بكرێ لە چوارچێوەی مافی گەلان لەدياری كردنی چارەنوسی خۆيان، يەكەم كۆنگرە كە گرنگی بە سنور دابێت فردانی ٨٤٣ز ومارسينی ٨٧٠ز، بەپێی (برگەی ٢ی مادەی ١ وبرگەی ٣ی مادەی ٥٢ی ميساقی نەتەوەيەكگرتوەكان چارەی ناوچە ناكۆكەكان بە ڕاپرسی بوە،هەروەك لە نێوان چيك وئەلمانيا كرا،له١٩٤٩/٥/١١نەتەوەيەكگرتوەكان بڕيارِی ژ٢٧٣ی دەركرد بۆدياری كردنی سنورو بەرقەراری ئاشتی نێو دەولەتی، جا دەولەت بێت يان هەرێمی فيدرالی وئۆتۆنۆمی بێت.

له راستيدا لەنێوان ئەو دەوڵەتانە ماناى (ناوچە ناكۆكەكان) ياساييانە دەبێ، لەنێو خۆی ولاتێك كەمتر ئەو ناوە ياساييەی پێ دراوە، لەوانە: ناوچە ناكۆكانی نێوان ئيسرائيل و دەسەلاتی فەلەستين لەبارەی (زەمينی داگيركراوی ١٩٦٧) لەنێوان دەوڵەتی سودانی و حكومەتی هەرێمی خواروو لەسەر ناوچەی (ئەبيە)[٦]، لەدوای دروست بوونی عيراق لە ١٩٢١ هەر كاتێ دياريكردنی (ئيقليمی

---

[٦] كێشەی(ئبيە) زۆر وێچووی كێشەی كەركوكە ،ئەويش دانيشتوانی هەردولای تێدايە ونەوتاويەو لەنێوان هەرێمێكی فيدرالی و ناوەندە بەلام لەوێ تەعريب نەبوە .

کوردستان)هاتبێتەپێش ئەوکێشەیەهەبوە لە: ١٩٣٦ ،١٩٥٨ ،١٩٦٦، ١٩٧٠،١٩٧٤، ١٩٨٣ ،١٩٩١،تادەرچوونی ، مادەی٥٨لە(قانون اداره الانتقاليه-٢٠٠٤)،دوایش مادەی ١٤٠ی دەستوری ، لەسەرئاستی نێو نەتەوەیش لە بڕیاڕی ژ:١٧٧٠ی رۆژی ٢٠٠٧/٨/١٠ (دانیشتنی ژ: ٥٧٢٩)سەبارەت بەو ناوچەو دیاری کردنی (ستیڤان دیمستۆرا) بۆی.

لەدوای ٢٠٠٣لە چوارچێوەی دەستوری عێراق زاراوەی ناوچە ناکۆکەکان سەری هەڵدا، لەلایەك ئیجابیە کە ناوێکی یاسایی لێنراوە وەك ئەوە بێت لەنێوان دوو دەوڵەت، لەلایەکی تریش سەلبیە چونکە بە مسۆگەر ئەو ناوچەیە کوردستانیە بیدەیتە (ناوچەی ناکۆك) کە شەریکێکی لە خۆڕایی بۆ خۆت پەیدا دەکەی.

<u>سنوری ئەو ناوچەیە:</u> زۆرجۆرەڤاکتەرهەیە بکرێتەپێوانە بۆ چارەسەرکردنی کێشە سنوریەکان ودیاری کردنی سنوری نێوان دوودەولەت ودوومیلەت و دوو هەرێم.. بریتین لە :

١-سنوری جوگرافی کە بریتیە لە بەربەستێکی سروشتی نێوانیان وەك چیاوڕووبارو دەریا..

٢- سنوری مێژوویی واتە ئەو ناوچەیە هەرلەژێر دەستی ئەو میلەتە بوەو دەسەڵاتی سیاسیان بەسەردا زال بوە وەك: أمریکا، بریتانیا، ایران، روسیا...هتد.

٣-لەسەر بنچینەی ڕەگەزی وئاینی واتە سنوری لەگەل سنورێکی تر بەوە دیاری بکرێت کە زۆرایەتی ناوچەکە لەڕووی ڕەگەزی وئاینی لەکام لا زیاتر بوو لەسەردەمی نویٚ مافی چارەنوس وزۆربەی ڕێکەوتنامە نێو دەولەتیەکانیش لەسەر ئەو بنچینەیە دروست.

هەرمیلەت وولاتێك خاوەنی ئەوجۆرەسنورانە نەبێ سنورەكانی (دەستكرد)ی پێ دەوترێ وعادەتەن كێشەی سنوری هەیە چ لەناوەخۆ چ لەگەڵ دەرەوە،عێراق نمونەیەكی زەقی ئەو جۆرە كێشەیە،جگە لە ئوردەن وسوریا كە پێكەوە دروست كران بە پێی مادەی ٩٤ی سیڤەر ئەگینا لەگەل هەمو لایەك كێشەی سنوری هەیە، لەگەل توركیا بۆیەكەم جار لیژنەی (عصبە الامم)هات بەدووسال ئینجا توانیان سنورێك بەناوی برۆكسل[٧] دیاری بكەن،لەگەل سعودیەو كوێت وئێران تائەو ساتە كێشەی سنوریان ماوە،لەناوەخۆش كێشەی سنوری لەگەل كوردستان هەر هەبوە،ئێستا بریتین لەو ناوچانەی سەرووی ویلایەتی موسل یاخود ئەو سنورەی كە لەكێشەی(ویلایەتی موسل) دیاری كراوە،ئەو شارو شارۆچكانەش دەگرێتەوە:ژەنگال-شیخان-گوێڕ-مەخمور-دیبەگە-سەرگەڕان-دوبز-پردێ-كەركوك-قەرەتەپە-داقوق-دووز-مەندەلی-خانەقین-..كەدەكاتەلە٤٢٪ی كوردستانی خواروو.

ئەسڵی ئەو كێشەیە:

هەڵبەتە سەرچاوەی هەموو كێشەكان لە دابەشی وبێ بەش كردنی كورد دێت كەلەدابەشیەكانی میراتی عوسمانی لەرۆژهەلاتی ناوەڕاست و لە ڕێكەوتنەكانی سایكس-بیكۆ ١٩١٦ تا لۆزانی ١٩٢٣ دێت، بەڵام خودی ئەو كێشەیە ریشەیەكی تایبەتی بە خۆشی هەیە، یەكەم جار لەساڵی ١٩١٦ لە ڕێكەوتنی سایكس-بیكۆ

[٧] سنورێك بەناوی برۆكسل بە ئاشكرا گوزارش لەوە دەكا كە ئەو سنورە هیچ بنچینەیەكی جوگرافی وڕەگەزی وئاینی و مێژوویی نیە، بۆیە ئەو ناوەیان لێنا كە لەشاری برۆكسل دوا مۆری پێوە نرا ،وەك سنوری (كیرزۆن)ی نێوان روسیا وپۆلەندا.

ئەو ناوچەیە جیاکرایەوە پیتی (B)ی پێدرا، بەڵام نەخرایە سەر عێراق تەنها خرایە بەشی بەریتانی ، دوای ئەوەی بەریتانیا عێراقی دروست کرد و سنوری بۆ زیادکرد لە عێراقی عەرەبی تێپەڕی بۆعێراقی عەجەم و دوایش کوردستانی خواروشی گرتەوە، ئینجا بیر لە تەعریب کردنی ئەو ناوچانە کراوە، یەکەم تەعریب لەلایەن بەریتانیا کرا ویستی شێوازێکی عەرەبی بداتە ویلایەتی موسڵ لەکاتی کێشەکەی ئەو ویلایەتە لە ١٩٢٣- ١٩٢٥ ،بە تایبەتی ناوچەکانی کەرکوك تا موسڵ پرۆسەی تەعریب بەناڕاستەوخۆدەستی پێکردلەحکومەتی(یاسین هاشمی)یەوە[٨] تا ١٩٦٣، لەدوای ئینقلابی حزبی بەعس لە ١٩٦٣ و ١٩٦٨ بە ڕاستەوخۆ و بەرنامەی ڕێژی دەستی پێکرد.

گەشەو ئاڵۆزبونی ئەو کێشەیە:

هەر کێشەیەك ڕەهەندی تری بەدەر لەلایەنە ئاساییەکانی خۆی بە سەلبی بەشداربن زیاتر ئاڵۆز دەبێ، ئەو کێشەیەش زیاتر بەوەی ئاڵۆز بوو لایەك لێی باڵادەست بووەو پشتیوانی نێو دەوڵەتیش هەبوە، لای تریشی ژێردەستەو لاواز بووە، سەرەڕای ئەوەش چەند هۆکارێکی تر ئەو کێشەیەی دروست و ئاڵۆزتر کردوە، ئەوانەی خوارەوەیە:

١- جیاکردنەوەی ئەو ناوچەیە لە پێش پرۆسەی تەعریب : یەکەم جار ئەو ناوچەیە لە ڕێکەوتننامە شومەکەی سایکس-بیکۆی ١٩١٦ لە ویلایەتی

---

[٨] بۆیەش بکرسدقی کورد بیری لە ئینقلاب کردو پەیرەوی کرد لە ١٩٣٦-بڕوانەیاداشتەکانی مەندوبی ئەلمانیا لەعیراق فریتز غروبا لە (العراق فی المذکرات الدبلوماسین الأجانب) .

موسل جیاكراوە، لە مادەی(١)ی ئەورێكەوتنە بە ڕوونی نالێت ناوچەی (B)بۆ دەوڵەتێكی عەرەبی ئامادە دەكرێ.
ناوچەی (B) نێوان هەردوو هێڵی پانی(٣٤- ٣٥) دەگرێتەوە[٩]، باقی ویلایەتی موسڵ درا (فەڕەنسا)، دوای لە كۆنگرەی سان ریمۆی ١٩٢٠ بەریتانیا فەڕەنسای قایل كرد ویلایەتی موسڵ بداتەوە بە بەریتانیا، لەو لایەش توركیای نوێ بە سەركردایەتی ئەتاتورك دانی بەوە نەهێنا كە ویلایەتی موسڵ موڵكی توركیا نەبێ، هەروەك لە (میساقی توركیا- مادەی-١-)[١٠] وای تۆماركردبوو، پاساویشی ئەوەبوو كە ئەو ناوچەیە لەدوای ئاگربەستی مودرسی١٩١٨ و جەنگی جیهانی (١٩١٤- ١٩١٨)داگیر كراوە، تا لیژنەی عوسبە هات، دای بە بەریتانیا و ئەویش عێراقی لێ دروست كرد.

٢- لەپاش ئەو هەنگاوە سیاسەتی بریتانیا وابوە كەركوك لەكوردستان جیا بكاتەوە ،تاگەیشتە شێوەی فەرمی لە ١٩١٩بە فەرمی (كاپتن ستیڤان لۆنكرینگ-جێگری حاكمی كەركوك) كەركوك لە ژێر دەسەڵاتی كورد دەربهێنرێت[١١].

٣-ئەو ئامارو نەخشانەی بەریتانیا پێشكەشی لیژنەی (عصبە الامم)كردلەكیشەی ویلایەتی موسل ولەتەقەلای بەزۆر لكاندنی خوارووی كوردستان بە عێراقی عەرەبی زیاتر ئەو كێشەیەی ئالۆز كردوە،چونكە

---

[٩] بروانە: نەخشەی سایكس پیكۆ

[١٠] ئەومیساقە لە٢٨/١/١٩٢٠ دەرچوە پێك هاتوە لە ٥ مادە.

[١١] سیاسة البریطانیة العظمی..ص١٠٠

ناسنامەی دەولەتی پێشنیارکراوی عیراق لە ڕێکەوتنامەکانی سایکس پیکۆو سان ریمۆو سیڤەر بە ناسنامەیەکی عربی هاتبوو سنورەکەشی کەمێك سەرووی بەغدا تا بەسرە ،بۆ ئەوەی کوردستانی خواروش بلکێنرێ ئەوا بریتانیا ناچار ئاماروخشتەی چەواشەی لەسەر کوردستان بڵاودەکردەوە بەلای عربی دەشکاندەوە، وەك نمونە دەلێ عەرەب لەسلیمانی زۆرە،ئینجابەوەش نەوەستالەئاماری٢٠/کانونی یەکەم/١٩٣٠دەڵێ کەرکوك٣٠٪ عەرەبە ٢١٪ی تورکمان و٥٪یش کورد!.

٤- یاسای ئۆتۆنۆمی ساڵی ١٩٧٥ کە لەلایەن حکومەتی عێراقەوە دەرچوو، دیسان ئەو ناوچانەی لە هەرێمی کوردستان جیاکراوە کە بە (منطقة کردستان للحکم الذاتي) ناوبرا.

٥- دەرچوونی بڕیارەکانی نەتەوە یەکگرتوەکانی پابەند بە بەندی (٧)ی میساقی نەتەوە یەکگرتوەکان هەر هەمووی ئەو ناوچانەی بەدەر لە هەرێمی کوردستان پۆلین کرد، لەپێش هەموویان ناوچەی ئارامی سەرووی هێڵی (٣٦)، ئینجا بڕیاری ٩٨٦ی نەوت بەرامبەر خۆراك ڕێژەی ١٢٪ بۆ کوردستان هەژمار کرد کە تەنها پارێزگاکانی دهۆك و هەولێر و سلێمانی دەگرتەوە.

دوای داگیرکردنی ئەمریکاش هەر لەسەر ئەو سیاسەتە ڕۆیشت.

٦- دەسەڵاتی کوردی لەماوەی ١٩ ساڵ لە حوکمی نەیتوانی سەرکەوتوو بێت بۆ گێڕانەوەی ئەو ناوچانە، کارنامە یاسایی و سیاسی و ئەخلاقی و ئابووریەکانی سەبارەت بەو ناوچەیە لاواز بوو، ئینجا کێشەیەکی وا ئاڵۆز و گەورە بە نەخشەو پلانێکی بچووك و خەم سارد ناکرێت، لە هەمووی گرنگتر نەیانتوانی سەرنجی پێکهاتەکانی تر لە تورکمان و ئاشوری و عەرەبی

ناوچەکە بۆ لای خۆیان راکێشن، ئەوانیش زیاتر بەلای عەرەبە شۆڤێنیەکان لاربوونەوە، ئەگەرچی هەندێ ولاّتی دەوروبەر رێگر بوون بەلاّم ئەوە پاساوی ئەوە نادات کە پاکانە بۆ هەڵس و کەوتی بەرپرسانی کورد بکەین سەبارەت بە داخوازیەکانی تورکمان و ئاشوری وەك پێویستە نەبوون، لەسەر (حەق) نەیانتوانی ئەوانە راکێشنە رێزی خۆیان کەچی لایەنی بەرامبەر لەسەر (باتڵ) توانی ئەوانە راکێشێن.

٧- هەر خودی ئەو ڤاکتەرانەی بووینە ئاڵۆزی کێشەی کورد لێرەش هەمان ڕۆڵ دەبینن، لەودەمە لەهەموان زەق تر وولاّتانی ئیقلیمی وجامیعەی عربیە دژ بەوەن کەناوچە ناکۆکەکان ناسنامەی کوردستانی بدرێتێ .

٨- لە هەموی ئاڵۆزتر ئەوەبوو حکومەتی عێراق خۆی لایەن بووە لە ئاڵۆزکردنی، خۆی هەڵساوە بە تەعریب و کێشە دروستکردن، گوێی بە (١٠) بەڵێنامەکەی وەرگیرانی لە (عصبە الامم) و (بەڵێنەکانی راپۆرتی ویلایەتی موسڵ)، یاسای نێودەوڵەتی و ئەسڵی مانای دەوڵەت بوون و پارێزگاری و نوێنەرایەتی کردنی هەموو لایەك بە یەکسانی نەکردوە،هەلساوە بەتەعریب کەبەشی هەرەبنچینەی ئاڵۆزکردنی کێشەکەیەو خستومانە دوا بڕگە.

٩- تەعریب: -لەکۆنەوە تەقەلایەك لەلایەن نوسەری عەرەبی ئیسلامی هەبوە هەولی داوە ناوی شارو وولاّتەکان بەزمانێکی پیرۆزو ڕەسەنی گوزارش بکا، کە ئەو کاتی واباووکرا ئەو زمانە عربیە،لەسەردەمی عبدالمليکی کوری مەروان(٦٥-٨٦)ك بۆ تۆماری باج(خراج) زەوی ناوەکان لە هەمو وولات بە عربی تۆمارکران ،هەر لەسەردەمی ئەو لە٧٥ك بەرامبەر ٦٩٦ز زمانی عەرەبی کرایە تاکە زمانی فەرمی نەك هەر لەدەولەت بەلکو بۆ تەواوی

میلەتی موسولمان[١٢]،ئیتر ئەو ناوانە دووچاری سەرو گێلاك شکاندن بوونو لە ناوە هاوتا عەرەبیەکانیان نزیك دەکرانەوە،گرینادا بوە غرناطة،ئامێدی بوە عمادیە، (نوێ گرد) کرا (حديثة) دەیان گوت سنجار عربيە لە(هذا سن جبل جار علينا)هاتوە[١٣]، سامراش لە (سر من رأى) هاتوە ،لەسەر ئەو بنچینە لەلای توێژەری کورد ڕەگی تەعریب بۆ قوڵایی مێژوو و سەردەمی خەلافەتی ئیسلامی دەگێڕنەوە، جاریش وایە فەتحی کوردستان بە ئەنفالی یەکەم پۆلێن دەکەن، بەوەش خزمەتێکی بەخۆڕایی تەعریب و ئاڵۆزبونی کێشەی ناوچە ناکۆکەکان دەکەن، ئەگەر ئەو ناوچە شانۆی تەعریب و تەماحی عەرەب بێت لەسەردەمی خەلافەتی ئیسلامی، ئەوا ئەو کێشەیە چارەسەر نابێت و ناشکرێ بڵێی کوردستانیە، بەڵام راستیەکەی وانیە،جاروایە پێچەوانەی راست بوە، تەکرید هەبوە، هەروەك (تۆماس بوا) لە ل١٩٧ کتێبی (تأريخ الأكراد) و راپۆرتی لیژنەی (تەحکیمی موصڵ ص١٤٨) زۆرسەرچاوەی تر هاتوە: تورك و عەرەب و ڕەگەزەکانی تر هاتوونە لەناو کورد تواینەوە، هەروەهالە ڕاپۆرتەکانی بەریتانیش ئەوە دەردەخا کە لەسەردەمی عوسمانی تورك لەناو کورد تواینەوە[١٤] .

بەو مانایە تەعریبیش هەبوە بەڵام بەمەبەستی (پاکتاوی ڕگەزی)نەبوە، لەکۆتایدا سێ رەهەند کاری کردوە زەمینەیەکی تەعریبی سازاندوە ئەگەر ئەو

---

[١٢] ایران تاريخ والحضارة ص٥٣

[١٣] بۆ ئەو مەبەستە توێژینەوەی بە پێزی(وێنەی کورد لە زانینی مێژووی ئیسلامیدا) بخوێنەوە.

[١٤]تقرير المفتش العام الأول - FO. ٣٧١/١٢٢٥٥ ...،و الصنف الثاني هم الأتراك الذين حسب المصادر و الوثائق التاريخية المتوفرة فقدوا هويتهم القومية و تكردوا..

مەبەستەش نەبووبێ : **یەکەمیان** تەقەلا دراوە لەلایەن هەندێ فەقیهو مێژوونوس سەرجەلەی کورد(انساب الاكراد) بگێڕنەوە سەر عەرەب،**دوەم** هەندێ سولتان ودەسەڵاتدار ڕاگواستنیان کردوە دژبەوانەی دژیان بوینە لە قازانجی ئەوانەی لەگەلیان بوینە،ئەو پرۆسەیەش بە هەردوو دیو کوردی گرتۆتەوە ،بۆیە هەندێ جار تەکرید دژ بەعەرەب وخەلکی تر هەبوە هەندێ جاریش تەعریب،بەنمونە:هەریەکە لە ابن خلدون(١٤٠٦)م وابن اثیر(١١٦٠- ١٢٣٣)م دەڵێن لە سەردەمی (خەلیفە معتصم)کوردەکان دەستیان بەسەر موسل داگرت ،دوای بەزەحمەت شکاندنیان موعتەسەم بیری لەوە کردەوە کە خەلکی عەرەبی لایەنگری خۆی بهێنیتە موسل،بەو شێوەیە یەکەم تەعریبی موسل لەوسەردەمی بوە ،لەسەردەمی ئەمەویش زۆرخراپتر[15] ،**سێیەم** لە فقهی ئیمامی شافیعی ومیراتگرانی وفتواکانی ابن تیمیەعەرەب بەسەر عەجەم وکورد(فەزل)کراوە[16] ،ئەو فەزلکردنەی عەرەب

---

[15] لە (بدایە و نهایە ج١٦) باس لە بڕیاڕێکی جینۆساید دەکا لەسەردەمی ئەمەوی: .. وفيها استعمل الحجاج على فارس محمد بن القاسم الثقفي، وأمره بقتل الاكراد.

[16] هەرچەندە دەقی ئاشکرا دژ بە(فەزل)هەیە لەسەر بنچینەی ڕەگەزوڕەنگ وچینایەتی ،کەچی لەسەردەمی ئەمەوی باوی وەرگرت وزانای گەورەش تێوە گلان، ئەوەی عەرەب نەبوایە پێیان دەوت موالی،،زۆر کتێب وسەرچاوەی گرنگی تر بە ڕوونی دەری دەخا کە (زۆربەی)ئەهلی سونە وجەماعە پێیان وایە عەرەب فەزلی بەسەر عەجەم هەیە ،لە کتێبی(مسبوك الذهب فی فضل العرب- بە فەرموودە یاساغی هاوسەری نێوان عەرەب وعەجەم دەکا)لەمەزهەبی ئیمامی شافعیش لە بابی زەواج بەشی(كفاءة)هەمان ڕای هەیە،بۆ زیاترلە:(المعرفه والتاريخ - أبو يُوسُف يعقوب بن سُفيان الفسوى، المحقق : د أكرم ضياء العُمَري ج٢ ص٦٣)هاتوە.. تزوج بن سيرين عربية وكره الموالي لما يدخلهم من السبي. قَال : فذهب بن عون يتشبه به فلم يحمل له العرب ذلك ، فرفعوه إلى بلال بن أبي بردة بن أبي موسى الأشعري فضربه وفرق بينهما ، قال له : طلقها. قَال : هي طالق. قَال : ثلاثًا قَال : واحدة تبتها. قَال : أقول له ثلاثًا وهو يبتها. وقال له : طلقها. قَال : هي طالق ثلاثًا. قَال : واحدة. قَال : أقول له ثلاثًا وهو يفتيني بطلاقها.

بەسەر عەجەم لەلایەن هەردوو مەزهەبی شیعەو سونە-چونکەمەزهەبی شیعەش (اهل البیت) فەزل دەکەن ئەوانیش هەر عەرەبن کاریگەری لە میللەتە لاوازەکان کردوزۆربەی شام وفلستین وسەرووی ئەفریقا بەبێ فشاری دەسەڵات لە عربی توانەوە،کوردستان بەهۆی سەردەستەیی وبەرگەی بەهێزی نەتوایەوە تا لە کۆتایی سەدەی ١٩ بەرەبەرە لاواز کرا،بۆیە دەبینین لەدوای ئەومێژوە بەرەبەرەکەرکوك وموسل ژمارەی دانیشتوانی کوردی لێ کەم دەبێتەوە، لە بەرامبەردا (بەتایبەتی لە ١٩٠٨)تورکمان زیاد دەکا شانبەشانی زیادکردنی عەرەب ،لە پێش ئەوبەرواره لەگەڕیدەو نەخشەوئامارەکان بە حاستەم باسێکی بوونی کەمی عەرەب وتورکمان کراوە،کەچی بۆیەکەم جارلەلایەن(ئۆلیڤەر-١٨٠٩) لەسەردانەکەی بۆموسل دەڵێت: موسل٢٥٠٠٠عەرەب،١٦٠٠٠کورد،١٦٠٠٠تورکمان،٨٠٠٠مسیحی،١٠٠٠یەهو دی لێیە[١٧] ، دوای ئەوەی عێراق لە ١٩٢١ دروست بوو، تەقەلای بە عەرەبکردنی ئەوناوچانەدراوە، تەعریبی ڕاستەقینە لە سەرەتای سەدەی بیست دەستی پێکرد و

، دەشلێن عەرەب عاقل ترن وکوردو عەجەم دەبێ لە خزمەتیان بن،زۆر لە بنەماڵە کوردەکان بەو هۆیەوە خۆیان بردۆتەوە سەر رەچەلەکی عەرەب ،بەو شێوە زۆربەی میلەتانی لاواز لە شام وسەرووی ئەفریقا لە نێو عەرەب توانەوە ، لەو بەلگەنامە بریتانیە دەردەکەوێ کە کوردنەتواینەوە:

-CO ٧٣٠/ ١٦١/٢ ....ینطق الکرد باللغة الکردیة التي تعود الی اللغات الاریة ولا تربطها شيء بالعربیة ذات الاصل السامي. بینما استطاع العرب ان یفرضوا لغتهم علی الشعوب الغیر العربیة في سوریا ومصر ومناطق اخری فلم یستطیعوا ذللك في کردستان حیث لا زال الکرد یتکلم بلغته الاصلیة...

[١٧] تقریر ولایە موصل ص١٠٩ لە کتیبی(مشکلە موصل- .. ا ص ٩٥) کوردی کردۆتە ١٧٠٠٠ وتورکمانی کردۆتە ١١٠٠٠. (**بۆ ئاگاداری** : ئەو راپۆرتەی ویلایەتی موسل کە لەبەردەست ئێمەیە کەمێك لەگەل ئەسلیەکە لە لاپەڕەکان جیایە دەقەکەی ئەوەیە_ولایة الموصل-تقریر لجنة عصبة الامم الخاصة بحل النزاع الترکی البریطانی حول ولایة الموصل-مراجعة والتحقیق:عبدالرزاق محمود القیسی)

یەکەم جاریش بەریتانیا دەرگای کردەوە، ئینجا حکومەتە عەرەبیەکانی بەغدا بە ناڕاستەوخۆ، ئەوەلەکەرکوکیش بەڕوونی بەدی دەکرێ لە بەلگەنامەیەکی بریتانی سالی ١٩٣٨ وا بەدی دەکرێ کە کورد بۆ یەکەم جار لە سەر ئاستی میللی هەست بەتەعریبی کەرکوك وتەقەلای سامان بردنی کوردبکەن ، لەو بەلگەنامەیە fo.٣٧٠/٦٧١,secret-ref.c/s/٣سلیمانیە- ١٩٣٨/٤/٦ مۆری (ولسون)ی پێوەیە دەڵێت لەناو خەلك دروشمی ((نەوتی کەرکوك مولکی کوردە)) بڵاوبوویتەوە، هەروەها دەڵێن ((لا الجمل حیوان ولا العرب إنسان))...واتە قین لە عربیش دروست بوە کە پێشوو تر عەرەب لەناو کورد زۆر خۆشەویست بوە،واتە تەعریب هەست پێکراوە لەسەر ئاستی میلیش ،ئیتر دوای ئەوانەش لە هەر ئامارێك بۆ ئامارێکی تر ژمارەی کورد کەم دەکا هەربە نمونە: لە نێوان هەردووئاماری ١٩٥٧ و١٩٧٧ عەرەب لە (٢ ,٢٨٪بەرز بۆوە بۆ(٤٤,٤ ٪) هەرچی کوردە ڕێژەی کەم بۆوەلە (٤٨,٣ ٪) بۆ(٣٧,٦ ٪) ،یەکەم بەلگەنامەی فەرمی کە ئاماژە بە تەقەلای تەعریبی شاری کەرکوك ودەوروبەری دەدالەدوای سالێك لەئینقلابی١٩٥٨لەلایەن(ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆرش)،نوسراوی ژ:س/١٤٢لەسەرکردایەتی فق٢ -استخبارات لە١٩٥٩/١/١٩بۆ سەرۆکی ئەرکان دەنێرن بەناوی (الحالة السیاسیة فی المنطقة المسؤلیة فق٢) دەڵێن: (سەرکردایەتی شۆرش بڕیاڕی داوە دوو ئەفسەری بەهێز بۆ کەرکوك بهێنێ (عبدالجلیل الحدیثی محافظ الکرکوك و وناظم طبقجی قائدا للفرقة) چونکە ئەو ناوچەیە زیاتر کوردن)، ،لەدوای ١٩٦٨تەعریب بوە فەرمی ،ئەوەش قۆناغێکی تری ترسناکی تەعریبە،لەسەر دەستی حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی عیراق، لە سەردەمی بەعس لە ١٩٦٣ و دوای ١٩٦٨ بە فەرمی و ڕاستەوخۆ دەستی پێکرد، بووە هۆی گۆڕینی نەخشەی دیمۆگرافی ناوچەکەو جێگیر نەبونەوەی تا ئەو ساتەش، ئینجا

ناوی ناوچەو شار و گوندەکانیشی لە کوردیەوە کردە عەرەبی، لە هەموان ترسناك تربە بڕیارِی (مجلس قیادة الثورة)بە ژ:٤١ لە٢٩/ کانونی دوەم/١٩٧٦ناوی کەرکوکیشی کردە تەئمیم[١٨] ،لەپاشان دەولەت خۆی بە تەعریب هەلساوە بەو شێوەیەی خوارەوە:

١- مرسوم الجمهوری- بە مۆری احمد حسن البکر ژ:٦٠٨-١٩٧٥/١٢/١٥ هەردوو شارۆچکەی چمچمال وکەلاری لە کەرکوك دارِنی وخستیە سەر سلێمانی .

٢- مرسوم الجمهوری- بە مۆری احمد حسن البکر ژ:٣٣ لە٢٥/کانونی دوەم/١٩٧٦تیایدا کۆمەلێك گۆرانکاری ئیداری ورِەگەزی لە کەندیناوەوقراج دەکات، هەروەها بە پێی بڕیارِی ژ:٥٥(محافظة التأمیم) لە١٩٧٦/٣/٢ ناوی گوندو شارۆچکەکانی ئەوناوچەیە بگۆرِدرێت لە کوردی بۆ عەرەبی ،لەوانە:زندانە بۆالنصر ،یارمجە بۆ جدە،تۆغماغلو بۆالخنساو...هتد ، ئەو کاتی شۆرشی کوردیش نەمابوو تا بلێین ئەوە بە هۆی نا ئارامی بوو.

٣-مجلس قیادة الثورة- بە مۆری احمد حسن البکر -رقم القرار:١٦٠- ١٩٨٧/٣/٢٩دەسەلاتەکانی (شمال العراق) بە هەردوو دەزگای تشریعی وتنفیزی کۆ کردەوەو خستیە بەر دەست ئەندامێی قیادە قوتری .

٤-لەبارەی گۆرینی ناسنامەی نەتەوەیی- مجلس قیادە الپورە –رقم :١٩٩ ٦/٩/ ٢٠٠١ ئەوەی لەسەر خاکی عەرەب دەژی بە عرب هەژمار دەکرێت بۆیە ئەو دۆخە نەریتیاوەی کە لەسەردەمی عوسمانی بۆ عرب بەسلبی ماوەتەوە

---

[١٨] ئەو بڕیارە لە ١٩٦٩ دەرچووبوو بەلام ئەو کاتی باری جێبەجێ کردنی ئامادە نەبوو.

چا بکرێت، بەو پێیە لە بڕیارێکی تریان بەژ:۲۱/۳٤ کە پێشوو تر لە۱۹۹۸/٤/٥دەرچووبوو جێبە جێ بکرێت: هەرکوردێك یان کەمایەتی تری نەتەوەیی خۆیان بۆ عەرەب گۆڕی ئەوا هەمو مافەکانی دەگەڕێتەوە لەو شارە وەك عەرەب ،ئەوەی ناسنامەشی ڕاست نەکردەوە ئەوا یەکسەر دەگوازرێتەوە بۆ شارەکانی خواروو. ئەوە لەکاتێکا بڕیارێکی تر دەرچوو لە (مجلس قیادة الثورة- بە مۆری صام حسین ژ:۸٥۰ لە۱۹۸۸/۱۱/۲۷ ٤ مادەیە، لە یەکەما دەلێت:بە هیچ جۆرێك نابێ عەرەب ناسنامەی نەتەوەیەی بۆ نەتەوەورەگەزێکی تر بگۆڕێ وهیچ پاساو هۆیەك وەرناگیرێ،بەلای کەمی سالێك زیندانی دەکرێ .

٥- مجلس قیادة الثورة ژ:۱٦۰-۲۹/۳/ ۱۹۸۷بە بڕیاڕی هەردوو (القیادة القطریة والقومیة) علی حسن المجید[19] بکرێتە حاکمی موتلەقی کوردستان بە هەمو دەزگا حزبی وئیداریو سیاسی وعەسکەری وئەمنیەوە ، بە هەردوو دەزگای تەشریعی وتەنفیزی کوردستانیشەوە .

٦- پلانێکی تەعریب بە فەرمی داڕژرا لە ۱۹۹۳/٤/٥ بە پێی بریاری ژ:۸۷/۱۱/۳ بەناوی (لجنە الشمال) پێك هاتبوو لە :(مزبان خضر هادی ،نوری فیصل شاهر،خضر عبدالعزیز الدوری،مزهرالعواد،وزیر الداخلیة،مدیر جهاز المخابرات،مدیر الامن العام،مدیر استخبارات الالعسکریة) هەمو

[19] ئەو هەنگاوە وێچووی بڕیاڕی (هیتلەر)بوو، کاتێ لەگەرمەی بەرگری میللەتانی ژێر دەستە لە سـالی ۱۹٤۳ (راینهارت هیدریچ)ی سەرۆکی (جستاپۆ-هەوالگری) دەسـتوری موتلـەقی پێـدا بـۆ پاکتـاوی ڕەگەزی هەرێمی(باڤاریا)و لێدانی شۆرشگێران، ناوی بە (جەلاد)رۆیشت.

ئەوانە بە سەرۆکایەتی طه یاسین رمظان ، تیایدا ٥مادەی تیا هاتوە یەکەم داکۆکی موتلەق لە عروبەی کەرکوك بەهۆی پڕکردنی لە عەرەب دەکا.

٧- مجلس قیادة الثورة –رقم:٦٣٢ ٧/١٠/١٩٨٩ بە مۆری صام حسین تیایدا هاتوە کە قوتابی بە هۆی زمانی کوردی ناکەوێ.

٨-امر وزیر الداخلیه-ژ:١٠٤٧٢-١٩/٩/١٩٩٣ مانەوەی تورکمان لەکەرکوك وکۆمپانیای نەوت .

٩- بە ڕاستی مانای تەعریب لەو بڕیارەوەردەگری ،چونکە ڕەنگە ئەوانی تر ناوی وەك(تەعریق)هەلگرێ..طه یاسین رمظان-ژ:٨٥/٢٠-٢٠/١/١٩٩٧بڕیارماندا لە جێی کوردەکان میسریەکان تەعین بکەین ..

١٠- تەنانەت ئەو ڕەگەزپەرستیە دژ بەوانەش بوو کە لەگەل خۆیان بوە ،ئەو عەشیرەت وسەرۆکانەی جاش وخزمەتکاریشیان بووینە، بڕوانە ئەو نوسراوە: (حزب البعث العربی الاشتراکی-ق ف التامیم ذ:١٧٧٨/٢ ونوسراوێکی تر بە ژ:٩١٨٧/٢٩لە٧/١٢/١٩٩٨ دەرچوە تیایدا بە توندی قەدەغەی بوونی هەرکی وزێباری لە ناوچەکانی پردێ ومخموروئەوناوچانە دەکا ، داوا لە عەرەبەکان دەکا زەوی بەوانە نەدەن، لە نوسراوێکی تری سەیر کە بە ژ:١٣٠٥/٢٩ لە ٢٩/٨/١٩٨٨دەرچوە فەرمان دەکا بە سزای ئەو خانوادە تورکمانیانەی کە خزاونە (افواج الخفیفه) ودەربکرێن وەك کورد.

١١- بەڵگەی لەهەموان بەلگە تر خودی حکومەتی عیراق دانی بە بوونی تەعریب هێناوە: لەبڕگەی(ب)ی مادەی (٥٨) (قانون اداره الدوله الإنتقالیه-٢٠٠٤ز) دان بە بوونی پرۆسەی تەعریب ودەستکاری سنوری ئیداری دەهێنی دژ بەکوردستان لەو ناوچەیە کراوە، ،لەسەردەمی حکومەتی بەعسیش دان بە تەعریب هێنراوە دژ بەکوردلەلە خالی(٨)ی ریکەوتنامەی

(١١)ی ئاداری ١٩٧٠(إعاده سكان القرى العربيه والكرديه الى اماكنهم السابقه..) ئەوە لە هەمو بەلگان بەلگە ترە کە رەوایی پێدەدا.

پاساوی عروبیەکان[٢٠]:

لەراستیدا پاساوی بەرامبەر زۆر لاوازە، تا ئیستا بوێری ناکەن بڵێن ئەو ناوچەیە سەر بە عەرەبستانە، یاخود هەرێمێکی عەرەبی بۆ ببیننەوە، تەنها تەقەلایان ئەوەیە بڵێین کوردستانی نیە،باش ترین بەلگەی عەرەبی نەبوونی ئەو ناوچەیە خودی تەعریبە،کە دژ بە هەمو ڕێساویاسایەکی مرۆیی وئاینیە،بۆیە ئەو کارە تایبەتە بە عەرەبی شۆڤینی نەك هەمو عەرەب، سەرجەم پاساوەکانیان ئەو چەند خاڵەیە:

١/ دەڵێن: ئەو ناوچانە عێراقین .

٢/ هەندێکیشیان ڕاوی بەڵگەنامەی مێژوویيان کردوە، هەندێ بەڵگەیان دەستگیر بووە، لەوانە:

(أ) دەڵێن لە سەردەمی عەباسی ئەو ناوچانە سەر بەغدا بوە.بەڵگەی بریتانیا لە کێشەی ویلایەتی موسل خودی تاپۆی عوسمانی(دائره التسجيل العقاري) کە لە١٦/تشرین یەکەم/١٩٠٨ دەرچوە دەردەکەوێ شارەزوریش سەر بە عیراق بوە .

---

[٢٠] مەبەستمان لە عروبی ئەوانەی زیاد لە پێویست ناشیۆنالیزمن بەرامبەر میلەتانی برایان ، ئەو هەستەیان بەرامبەر دوژمنە ڕاستەقینەکانیان نیە، ئینجا دان بەوە نانێن کە تەعریب ڕوویداوە . بۆ جیا کردنەوە لە میلەتی عەرەب ئەو زاراوەمان بەکارهێناوە.

(ب) لە ڕێکەوتنی شریف حسین بن علی لەگەڵ ماکماهۆنی بەریتانی بۆ دروستکردنی دەوڵەتێکی عەرەبی گەورە لە١٩١٥، ئەوا ئەو ناوچانە تا ئامێدی و دیاربەکر و نسیبینی وهێلی ٣٩ی تیابووە.

(ج) لەسەردەمی عوسمانیش هەندێ جار ویلایەتی موسل سەر بەبەغدا بوە.

(د)هەندێ جار باس لەوەش دەکەن کە نەك ئەو ناوچانە، تەواوی ویلایەتی موسڵ لە کێشەکەی نێوان تورکیا و عێراق یاساییانە بە عێراق درا، ئیتر ئەو ناوچانەش بەشێکە لە ویلایەتی موسڵ و عێراقین.

بەشێکی تر پاگندەی ئەوە دەکەن کە لە سەردەمی مدحت پاشا ویلایەتی موسڵ خرایە سەر بەغداو ئیتر موڵکیەتی بەغدا بەسەر ئەو ناوچەیە یاساییە.

(ه) لەگەڵ زۆر پاساوی لاوازتر، لەوانە دەڵێن خۆ کەرکوك شارێکی کوردی نیە، زیاتر تورکمانی لێیە، عەرەب و ئاشوری و کەمایەتی تریشی لێیە، ئاواش باقی ناوچە ناکۆکەکان. دەڵێن ئەوەتا کورد لە ئاماری ١٩٥٧ (٣\١)ی دانیشتوانی کەرکوك پێك دەهێنێ .

کورتە هەڵسەنگاندنێکی ئەو پاساوانە:

مەبەست لە هەڵسەنگاندن وەڵامدانەوە نیە، چونکە ئەو نوسینە خۆی لە خۆیدا وەڵامە،نابێ توێژەری بە ویژدان دەمارگیری هەبێ،دەبێ چی ڕاستە داکۆکی لێبکا، ئەگەر ئەو ناوچەیە کوردستانی نەبێ و خاوەنی تری هەبێ دەبێ چاو لە مافی خەڵکی تر نەبێ لەسەر ئەو بنچینە قووڵ و ویژدانیە هەڵسەنگاندن دەکەین.

١- پاساوی عێراقی بوونی ئەو ناوچەیە:

ئەو پاساوە دوو بەشە، ئەگەر مەبەست لەوە بێت کە ئێستا ئەو ناوچەیە عێراقیە، کەس نکوڵی لەوە ناکا لەدوای ساڵی ١٩٢٠ (یان وردتر لەدوای ساڵی ١٩٢٥) چۆن هەولێر و سلێمانی وناوچەی قەندیل عێراقیە ئاواش ئەو ناوچە دابڕاوانە عێراقین، بەڵام ئەگەر مەبەستی مێژوویی بێت واتە لەپێش ساڵی ١٩٢٠ ئەو ناوچەیە عێراقی بێت ئەوا هیچ بنەمایەکی نیە، نەك ئەو ناوچەیە بەڵکو سەر بە ویلایەتی بەغداش نەبووە، ئینجا عێراقی عەرەبی نەگەیشتۆتە بەغداش، چ جای ئەو ناوچەیە، ئەو بابەتە دوای زیاتر بە بەڵگەنامە باسی دەکەین، چونکە ئەوانەی دەڵێن عێراقیە، مەبەستیان بڕگەی یەکەمە زیاتر نەك دووەم،ئەوەش لەڕووی یاسایی وسیاسی چارەکراوە بە بوونی دوومیلەت ودوو هەرێم لە عیراق لەسەرەتای دروست بوونی عیراقدا تا ئەو ساتە،بەڵام پێشێل کراوە ،ئەگینازۆر هەنگاو هەبوەهەیە کە بریتین لە :

ا- بەریتانیا بەناچاری دوای شەڕێکی زۆرلەساڵی ١٩١٩-وە وەك حوکمدار دەسەڵاتی کوردی بە سەرۆکایەتی شێخ مەحمودی ناساندووە.

ب-راپۆرتی ویلایەتی موسل ومەرجەکانی لکاندنی خوارووی کوردستان بەعێراق کە بریتی بوو لە٢٥ سالی تر ئینتداب و پێدانی مافی چارەنوس بە کورد لەو شوێنانەی زۆرایەتین.

ج- لەبەیانەدوقۆڵیەکەی بەریتانی عێراقی لە٢٨/تشرینی دوەم/١٩٢٢دیسان دان بەو مافە هێنرا.

د-دوای (عصبة الأمم) لەوەڵامی سکاڵایەکی کۆمەڵێك سەرکردەی کورد لە ڕێنماییەکی تایبەتی بۆ بریتانیای دەولەتی(ئینتداب) نارد کەبریتی بوو لە ٣ مادە تیایدا لەمادەی دوەم داواکرابوو حکومەتێك بۆ کورد پێك بهێنرێت

وچیتر بە هەلە لێکدانەوە بۆ بڕیاڕی رۆژی١٦/١٠/١٩٢٥ نەکرێ[٢١].

ع- لــە کــۆنگرەی قــاهیرەی١٩٢١ دان بــەبوونی هــەرێمی کوردســتان نــراوەو لێژنەیەکی بۆپێك هات..

ف- مادەی ١٦ی لائیحەی ئینتدابی بەریتانی دوبارە داکۆکی لە داننان بە حکومەت و هەرێمی کوردستان دەکاتەوە، ئەو لائیحەیە پێکهاتبوو لە (٢٠) مادە، لەلایەن خۆشیەوە لائیحەی ئینتدابیش پاڵپشتی کردبووە سەر بڕگە (٤)ی مادەی (٢٢)ی کۆمەڵەی گەلان.

ك- ماددەی (٤)ی دەستوری ١٩٢٥ کە یەکەم دەستوری عێراق بوو بە (یاسای بنەڕەتی) نێوزەد دەکرا تیایدا ئالآی عێراق بە (٢) ئەستێرە دەستنیشان کرا[٢٢] بۆ ئەوەی گوزارش لە عێراق بکات کە لە دوو نەتەوەو دوو هەرێم پێکهاتوە[٢٣]، پیشوو تر ئالآی عیراق یەك ئەستێرەی لەسەر بوو بۆ ماوەی ساڵێك وەك لە نامەی (مس بیل)رۆژی(١٩٢١/٨/٢٨) روون تر دەردەکەوێ[٢٤] ، لەو سەردەمی تا ئێستاش ژمارەی ئەستێرە زیاتر گوزارش لە ژمارەی ویلایەت و هەرێم دەکرد، هەروەك ئێستاش ژمارەی ئەستێرەکانی ئالآی ئەمریکا ئەو گوزارشە دەکات.

ل- دەستوری ١٩٥٨ لەمادەی ٣ دووبارە داکۆکی کردەوە لە هاوبەشی و

---

[٢١] دەقــی بریارەکــەی (عــصبە الامــم) لــە ل٤٥٧ی (المـشکلة الکردیــة فــی الــشرق الأوســط) بخوێنەوە.مەبەست لە بڕیاڕی رۆژی ١٦/١٠/١٩٢٥ئەو بڕیارەیە کە ولایەتی موسل خرایە سـەر عـیراق بەپێی لیژنەکەی عوسبە.

[٢٢] بروانە:دەقی دەستوری عیراق ١٩٢٥ پێك هاتبوو لە(١٠باب) و(١٢٣)مادە.

[٢٣] بروانة:الاسلام والعلمانیة.. ص٢١٠

[٢٤] بروانة مس بیل –العراق فی الرسائل مس بیل ص٣٤٦.

شراکەی هەردوو گەلی کورد و عەرەبە.

ه- جگە لە هەریەکە لە بەیانی ٢٩ی حوزەیران وڕێکەوتنامەی ١١ی ئاداری ١٩٧٠ یاسای ئۆتۆنۆمی ١٩٧٤ وهەردوو دەستوری ئینتقالی وهەمیشەییەکەی ئیستا، لەگەل هەموو ئەو بڕیارانەی بە پێی بەندی حەوتەم دەرچوولە نەتەوە یەکگرتوەکان، لەهەموی گرنگ تر بۆ ئەو بەشە بڕیاڕی ٩٨٦ کە ڕێژەی ١٣٪تایبەت لە خۆراك بۆ کوردستان دیاری کرا .

..هەمو ئەوانە لەسەر بنچینەی عیراقێکی پێك هاتوو لە دوونیشتمان وهەرێم وشێوەی فەرمی وەرگرتوە بە تایبەتی بڕگەی (د)ی مادەی(١)ی(قانون الحكم الذاتي لمنطقة كوردستان-١٩٧٤) مانای عیراقی بە هەموان داوە،ئیتر ئەوجۆرە جدلە یاسایی نیە، کەواتە ئینتمای شارو شارۆچکەودەڤەربۆ هەرێیمێکی وولآت یاساییە لە چوارچێوەی عیراق.

٢- پاساوە مێژووییەکانیان:

أ/ سەردەمی عەباسی: گوایە لەو سەردەمە ئەو ناوچانە سەر بە عێراق بوونە، بەهۆی بەغدا.. لە ڕاستیدا وانیە لە سەردەمی عەباسی بەغدا پایتەختی عێراق نەبوە، بەڵکو پایتەختی عەباسی بووە، ئەگەر ئەوە پاساو بێت، ئەوا ئەنادۆڵ و شام و لبنان و ئیسرائیل و میسر و... هەمووی عێراق بووە، ئەوکات ویلایەتی عێراق هەبوە، بەلآم دواسنوری کەمێك سەروی سامەڕا بوو، ئەوکات ئەو ناوچانەی کەرکوك وموسل سەر بە ئیقلیمی جزیرەوویلایەتی شارەزوور بوون.

ب/ کە دەڵێین لە رێکەوتنی (شەریف- ماکماهۆن) لە کتێبی(دور ملك فيصل..ص١٤) هاتوە: (ان ولاية موصل الى ماردين وكوردستان جنوبية ضمن اتفاق ماكماهون - شريف)، راستی رێکەوتنامەکەی شریف —ماکماهۆن لە

هەردوو کتێبی:(الملل والنحل والأعراق ص٢٢٦)و (فورستر-نشأه الدوله العراقیه ص٧٢) هاتوه کە ئەوەی بەڵێن بە شریف دراوەلە ١٩١٥ ، راستیەکەی وانیە، چونکە لەدوای ئەو ڕێکەوتنە بە سالێك دابەشی رۆژهەلاتی ناوەراست کرابە پێی سایکس پیکۆ ،تیایدا سنوری عیراق تا کەمێك سەرووی بەغدایە ،ویلایەتی موسل درا فرنسا کە لایەك نەبوە لە ڕێکەوتنامەکەی شریف ماکماهون، خۆ ئەگەر لەو رێکەوتنەش بدرابوایە عەرەب، نە یاسایی بوو نە شەرعی، چونکە ئەو رێکەوتنە نێودەوڵەتی نەبوە، ئەو دوو لایەش لە رێکەوتنەکە لایەنی ڕەسمی و یاسایی نەبوە، بە نهێنی و جەنتڵمانی رێکەوتنێکیان کردوەو تا ئێستا بەندەکانی دیارنیە.

سەرەڕای ئەوەش پێدانی ئەو ناوچانە لە رێکەوتنەکە نەبوە، راستی ئەو پرسە بەو شێوەیەی خوارەوەیە:

دوای ئەوەی هەردوو حزب (حزبی فەتاتی عەرەبی و حزبی عەهد) بەو رێکەوتنەی نێوان شەریف و ماکماهۆنیان زانی،لە٨/٣/١٩٢٠کۆبونەوەیەکیان لە دیمەشق کرد، پرۆژەیەکیان بۆ شەریفی مەکە (باوکی مەلیك فەیسەڵ) نوسی، تیایدا پێشنیاریان کردبوو ئەو حکومەتە عەرەبیەی دایدەمەزێنێت لەمارسینیاوئەدەنەوە تا هێلی ٣٩و جەزیرە و ئامێدی و دیاربەکریش بگرێتەوە، شەریفیش ببێتە خەلیفەی موسڵمانان.ئەو پرۆژەیە بە (میساقی دیمەشق) ناوزەد دەکرێ، بەڵام ماکماهۆن ئەو پرۆژەی قەبوڵ نەکرد،وەك (براترام تۆماس) سنوری ئەو ڕێکەوتنەی ئاشکرا کردوە ودەلێ لەلای سەروو رۆژهەلاتی سوریا وخوارووی عیراق[25]،هەر ئەوەش بەرجەستە بوو لە سایکس پیکۆ ، ئەوەندە بووە، ئەوە کەی دەبێتە بەڵگەو

---

[25] فورستر-نشأة العراق الحدیث ص٧٢ لە(تارخ الإسلامی) و(الملل والنحل والأعراق) بە هەمان شێوە ئەو سنورەی (تۆماس)یان دیاری کردوە لەو ڕێکەوتنەکە.

پاساوبۆ ئەوەی بڵێن کەرکوك عەرەبیە نەك لەروی یاسایی هەتا لە روی عەشایەریش نابێت.

ج/ کە دەڵێن ئەو ناوچانە بەشێك بوون لە ویلایەتی موسڵ کە لەساڵی ١٩٢٥ (عوسبە) بە عێراقی دا.. ئەگەر ئەوە پاساو بێت ئەوا وەك خاڵی یەکەم هەر ئەوەیە هەموو کوردستانی باشوری ئێستا لەو کێشەیەی ویلایەتی موسڵ بووە، ئینجا ئەو لیژنەیە بڕیاری دا کە ئەو ناوچەیە کوردستانیەو لەو ناوچەیە ناوی عێراقیان هەر نەبیستبوو بەپێی راپۆرتی لیژنەکە رۆژێك لە رۆژان سنوری عێراقی عەرەبی نەگەیشتۆتە ئەو ناوچەیە، سەرەڕای ئەوەش هەموو لایەك دەزانێ ئەگەر بەریتانیا نەبوایە ئەو ویلایەتە لەژێر دەستی تورکیا دەبوو.

د/ کە دەڵێن لە سەردەمی ویلایەتی موسڵ بەو بەشەشیەوە خرایە سەر بەغدا، ئەگەر واشبێت وەك بڕگەی (ج) گرنگیەکی یاسایی و سیاسی نیە، سەرەڕای ئەوەش وەك لە (پرۆگرامی خوێندنی باڵای عێراق) هاتووە مدحت پاشا والی عێراق بووە، ئەوە هەڵەی زانستیە، بەڵکو تەنها والی ولایەتی بەغدا بووە کە پێك هاتبوو لە(١١) قەزا، ئەوەش سنوری ئیداری ویلایەتی بەغدا بووە: کاظمیة، عزیزیة، عانة،دلیم، کوت، الجزیرة (مەبەستی ئەو جزیرەی رۆژهەڵاتی سامرایە)، مندلي، خانقین، بدرة، جسان، سامراء،.. ئەوەش هەمان سنوری سەرووی ویلایەتی عیراق بوە لە سەردەمی عەباسی، ئەگەر لەو سەردەمی ویلایەتی موسڵ خرابێتە سەر بەغدا بە پاساوی عەرەبی بوونی ناوچەیەکە بێت، ئەوا جاریش وابووە بەغدا خراوەتە سەر ویلایەتی موسڵ، یاخود جار وابوە ویلایەتی بەغداخراوەتە سەر کوردستان (وەك لە سەردەمی عبدالرحمن بابان) دەبێ بڵێی بەغداو دەوروبەری کوردستانین؟ .

هـ/ کە دەڵێن خۆ کەرکوك شارێکی کوردی نیە.. بۆیە عێراقیە، لە راستیدا بە دەگمەن شارو وڵاتێك دەبینی بتوانرێ ناسنامەی ڕەگەزێکی دیاریکراوی پێ بدرێ، لەو ڕووەوە کورد زیرەك بووە لە گەڵاڵەکردن و چارەسەرکردنی ئەو خاڵە نەیان وتوە کەرکوك و ناوچە ناکۆکەکان کوردین، بەڵکو وتویانە کوردستانیە،کاتی خۆشی کەووتراوە موسل کوردستانیە یان کەرکوك نەووتراوە کوردیەهەروەك لە(قاموس الاعلام)ی عوسمانی لە (مادەی ویلایەتی موسل) وا هاتوە: خەلکەکەی زۆری عەرەبن بەلام هەرێمەکە پارچەیەکە لەکوردستان.

خۆ هەولێر و دهۆك و زۆربەی شارەکانی کوردستانی و بەغداو موسڵ و زۆربەی شارەکانی عێراق پێکهاتوون لە رەگەز و تایفەی جیاجیا،تەنانەت لە بەغدا یەهودی ئەوەندە زۆربوو پشو ببوە شەمە، ئەو حاڵەتە ناسنامەی نیشتمانی لێ ناکوژێتەوە، بوونی تورکمان لە کەرکوك و ناوچە دابڕاوەکان دەکەینە بڕگەیەکی سەربەخۆ.

لەئاماری١٩٥٧یش (لەگەل تەعریبیش)کەچی ئەوەئامارەکەیە: کورد٣ر٤٨٪ ،٢ر٢٨٪عەرەب،٥ر٢١٪تورکمان،نەك ئەوەی برایانی عەرەب دەڵێن کورد زۆرایەتی نەبوەو بە ٣\١یان لە قەلەم داوە.

<u>و/ بوونی تورکمان</u> و ئاشوری و عەرەب لەو ناوچەیە حاشا هەڵنەگرە، زیاتر لەوە لە تەواوی ئەو ناوچەیەی ئێستا پێی دەوترێ عێراق تورکمانی لێبوە، بەڵام ئەو سیاسەتە شۆڤێنی و بەدەوی وایکرد ئەوانە زۆر کەم ببنەوە تەنها لە ناوچەکانی کوردستان ماونەوە، راپۆرتی ویلایەتی موسڵ و بەڵگەنامەکانی بەریتانی و زۆر بەڵگەنامەی نێودەوڵەتی ئەو راستیە دوپات دەکەنەوە.

مێژووی تورکمان دەگەڕێتەوە بۆ ئەو سوپایەی عەباسیەکان هێنایان لـەلای چین و تۆران، دوای لەگەڵ شەپۆلەکانی مەغۆل و سەلجوق و سەفەوی بە مەڕ و ماڵاتەوە

دەهاتن، لەلای فارسیش یەکەم جار نادرشا لە نێوان (١٧٣٣-١٧٤٣) قزلباشی (جەمەدانەسورەکان)بەسەر کوردستان وەرکرد، کەواتە ماوەیەکی دورودرێژە هاتونە کوردستان بەلای کەمەوە (٥) سەدە دەبێت، ئیتر ئەوانە مافی تەواویان هەیە لەو وڵاتە نابێ بەچاوی نامۆو موالی سەیریان بکرێت، ڕایەکی چەوت و شۆڤێنیانە لەلایەن هەندێ کورد هەیەو هەبووە، دەڵێن تورکمان ئەو کوردانە بوینە کە پیاوی تورك بونە لەسەردەمی عوسمانی، گوایە ناوەکەشی لەوە هاتووە[٢٦]، نەخێر تورکمان و تورك و قیرغیز و ئۆزبەك و تاجیك و ئازەر.. لقەکانی تۆرانین کە لە بنەچەدا بە زمانی (توکی یو) قسەیان کردوە، تورکمانی کوردستان ئەوەندە پەیوەندیشیان لەگەڵ عوسمانی باش نەبوو، لە شەڕەکانی سەفەوی و عوسمانی ئەوان لای سەفەوی بوون (جگە لە تەلەعفەر)،پەیوەندی عوسمانی بە رەگەزی تورك بە هێزنەبوە ئەگەر لاوازیش نەبووبێ،ئەوە لەدەستوری عوسمانی(مەشروتیە) ڕەنگی دابۆوە، لەمادەی (٧١)ی هاتبوو :کە ئەندامانی پەرلەمان (مەبعوسان) نوێنەرایەتی ویلایەتێك و چینێك و ڕەگەزێك ناکەن ،کەواتە ئەو ناوچانەی لە کوردستان ناوی تورکیان لێیە وەك قەرەداخ، قەرەچوخ، قوشتەپە،... ئەوە بە تورك کردنی ناوی کوردی نەبوە لە سەردەمی عوسمانی[٢٧]، بەڵکو ئەوەزیاترمەڕدارەکانی تورك بووینە ئەو ناوانەیان لەو ناوچانە ناوە، کاریگەری عوسمانی بەسەر تورکمانی کوردستان لەپاش ئینقلابە ڕەگەزپەرستیەکەی ١٩٠٨ی ئیتحادوالترقی دەست پێ دەکا، هەر یەکەم پرۆسەی

---

[٢٦] لەبنەچەدا ئەو ڕایە بۆ میجر سون بەهەلەی دروست بوولە سالی ١٩٠٨ وای زانی (تورك+مان) واتە پیاوی تورك.

[٢٧] لەدائیرەی ڕەگەزنامەی عوسمانی ناوی نەتەوە نەدەنووسرا،بەڵکو ناوی ئایین و شوێن دەنوسرا، ، یەکەم جارلە سەردەمی دەسەڵاتی ئیتحادولترقی بەرامبەر هەر ئەفسەرێکی غەیرە تورك هیمایەکیان بەرامبەر دادەنرا،(ع) بۆ عەرەب، (ك)بۆ کورد..

بەتورك کردنیش بەپێێ (تۆما بوا) لە کتێبی (تاریخ الاکراد) لەسەر دەستی (ئەنوەر پاشا) دەستی پێکرد، بەپێی نوسراوی فەرمی ومەرکەزی کەمێك پاش ئەو یەکەم پرۆسەی بەتورك کردن لەلایەن ئتحاد الترقی کراوە،لەسەردەمی ئەتاتورکیش لەسالی **١٩٢٣**بەپێی بڕیاڕی حکومی ژ:١٥٠٥زەویەکانی شیخ وسەرۆکەکان سترێنرانەوە بۆ مهاجیرە تورکەکان[٢٨] .

ئیترلەدوای ئەو بەروارە (واتەلەکۆتایی سەدەی ١٩) گەلێ جار لەلایەن گەڕیدەو ئەنسکلۆپیدیا و ئاماری تری نافەرمی ناوی تورکمان شان بەشانی کورد هاتوە لە کەرکوك ، هەندێ جار زیاتریش، ئەوە لەروی ئینتمای کۆمەڵایەتیەوە، نابێ کورد نکوڵی لەو ڕاستیانە بکا، بەڵام پرسیاری بنچینەیی ئەوەیە ئەو شارە (یا ئەو ناوچەیە) ئینتمانی نیشتمانی چیە؟ لەروی یاساییش ئینتمای ئیقلیمی چیە؟.. ئەوەش حاشا هەڵنەگرە کە هیچ نیشتمان و هەرێمێك بەناوی عەرەبی یان تورکمانی یان هەر ناوێکی تر لە دورو نزیکی ئەو ناوچەیە نەبوە تا ئینتمای بۆ ئەو بگەڕێتەوە[٢٩]، جگە لە کوردستان نەبێت،کە بە ناوی جیاجیای وەك شارەزوورو بلاد الاكراد واقليم الجبال واقليم الجزيره..ناوی هاتوە، کوردستانیش تەنها موڵکی کورد نیە، موڵکی تورکمان و ئاشوری و لایەنی تریشە، بۆیە زۆر ئاساییە هەروەك هەرمۆتەو عەنکاوە شارێکی زۆرایەتی مەسیحیە کەچی کوردستانیە، کەرکوك هەرچی بێت کوردستانیە، ناوی کوردستانیش وەك تورکیا نیە لە سەردەمی رابوونی نەتەوەیی (لە سەرەتای سەدەی بیستەم) سەری هەڵدابێ بە بڕیاڕومەرسوم،

---

[٢٨] بۆ زیاتر بڕوانە..دراسات فی الحرکە الکوردیە المعاصرە —ص٤٨٤

[٢٩] لە راپۆرتی ویلایەتی موسل بە ڕوونی ئەو ە باس دەکا.

بەڵکو زیاتر لە (٨) سەدەیە ئەو ناوە هەیە، واتە گوزارش لە پرۆسەیەکی مێژوویی قووڵی چالاکی سیاسی و کۆمەڵایەتی کورد دەکا لەو ناوچەیە.

پاساوەکانی تورکمانیایەتی ئەو ناوچە

دوای ئەوەی برایانی تورکمان هەستیان کرد کێشمەکێشێك لە بارەی ناسنامەی کەرکوك وادرێژە دەکێشی بێ ئەوەی حیسابیکی وایان بۆ بکرێ ،بەتایبەتی لە قۆناغی نوێدا، ئەوانیش بە خۆکەوتن وبەدوای بەلگەی مێژووی وجوگرافی وسیاسی و یاسایی گەڕان تالەوتەپوتۆزە بزر نەبن،واتە تارادەیەك کاردانەوە بوە پێش ئەوەی قەناعەت بێت،چونکە لەمێژوودا ئەو تەقەلایەیان کەمتر بەدی دەکرێ،ئیستاش ئەوەی لێیان بەدی دەکرێ دەزانن چیان ناوێ ،نایانەوێ کەرکوك وئەو ناوچە بێتەوە هەرێمی کوردستان ،بەڵام نازانن چیان دەوێ ،بۆیە پرۆژەو ووزەیان زیاتر دەچۆڕێتە دەریاچەی پرۆژەی رەگەزپەرستی عروبی، لە سەر ئەو بنچینەیە پاساووبۆچوونی برایانی تورکمان دووبەشە: یەکەمیان کە زۆرایەتیە وزیاتر داکۆکی لەوە دەکەن کە کەرکوك وئەو ناوچەیە عیراقی بێت کە زیاتر گوزارش لە بۆچوونی دەسەڵاتدارانی ناوچەکە دەکا ،ئەوەش زانستێکی وای ناوێت وشتێکی لە پاساوی عروبیەکانی سونە زیاتر نیە کەلەپێشوو تر وەڵامان دانەوە. دوەمیان کەمایەتین ، داکۆکی لەوە دەکەن کە ئەو ناوچەیە تورکمانیە، ئەوەش گوزارشێکی سەلبی نیە، نابێ کوردبەوە پەست بێت ، دەبێ ئاسایی بێت ئەگەر بەلگەی مێژوویی ویاسایی ڕەوایان دۆزیەوە ، ئینجا ئەگەرلە ڕاپرسیەکی سروشتی دەرکەوت ئەوان زۆرایەتین لە تەواوی ناوچەکەو خەلکی ئەوانی ویست دەبێ کورد لەپێش عەرەب پیرۆزباییان لێبکاو پشت گیری لەسەرەنجامی یاسایی وسیاسیەکەی بکرێت،بەوشێوەیە دەچینە نێو پاساوەکانیان کە لەتوێژینەوەی پەرت وبلاو کۆمان کردۆتەوە وبەکورتی وپوختی :

١- دەڵێن تورکمان کۆن ترین میلەتن لەعیراق ،لەوە پالپشتیان کردۆتە سەر توێژینەوەیەکی (ئۆپیرت)کە دەڵێ سۆمەرهیچ پەیوەندیەکی بە زاراوەی ئەوساو ئیستای جزیرەی عەرەب نیە ،هەروەها ڕای(قلقشندی)دەلێت تورکمان ٨سەدە پێش زاین لەو ناوچەیە هەبووینە. کەواتە بەڕای تورکمان ئەسلی سۆمەریەکان تورکن کە ٣٠٠٠پ ز هاتون ئەو ناوچەیەیان ئاوەدان کردۆتەوە ، چونکە ئەوان(واتە باپیرەگەورەی تورکمان شارستان وئەهلی کارو چاوکراوە بووینە، دەلێن تورکمان لە هەمو عیراق بە چڕی هەبووینە ،شارەکانی واسیت وحلەو بەغداو بدرەو زورباتیە وخانقین وکفری و قەرەتەپە.. ئەوان دروستیان کردوە ، زۆربەی گەرەکی شارەکانی بەسرەو بەغداووسامراو موسل تورکمانی بوە، لە سەدەی ١١ەوە ناوی تورکمانیان لێنراوە،دەسەلاتی تورکمانیش نمونەی هەیە لەو ناوچە لەوانە دەسەڵاتی (زین الدین کچك لەهەولێر،ئیواقیەلە(جبل حمرین) [٣٠] .

٢- (میجرسون) لە(رحله متنکر الی بلاد ما بین النهرین ص١٥٨) دەڵێت (تشتهر کرکوك بترکمانها وفواکهها ونفطها..وسکانها یتکلمون الترکیه)، هەروەها لونکرینك لە. (أربعة قرون من تاريخ العراق الحديث) سالی ١٩٢٥ ئەویش دووپاتی زۆرایەتی بوونی تورکمان لە تەوەری تلعفر موسل هەولێر کەرکوك کردۆتەوە.(حنا بەتاتۆ) لە کتێبی (العراق ج٣ص٢٢٤) بەڕوونی دەڵێ کەرکوك شارێکی تورکمانیە .

[٣٠] بۆ زیاتر بڕوانە توێژینەوەیەکی بە پێزی صنعان احمـد اغـا- موسوعه الترکمان العراقی — اصالەالترکمان

٣- دەڵێن لەسەر بنچینەی رەگەزی توركمانی لەكەركوك دەنگ بە عیراقی نەبوونی ویلایەتی موسل درا .

٤-لە تەعەهودی(٩)ی(١٠تەعەهودە)كەی رۆژی٢٨ /كانون دوەم/١٩٣٢تیایدا هاتوە كە زۆرایەتی ناوچەی كەركوك توركمانن بۆیە لەوێ زمانی توركی دەبێ فەرمی بێت.

٥- دەڵێن لەسالی ١١٦٢ك بەرامبەر١٧٤٩ز توركمانەكانی كەركوك ڕاڕەوی كاسۆلیكیان وەرگرت وبوونە كلدان ،ئەوانە لەگەل كلدانی ئەسلی عیراق جیان ،بەلكو لە ڕەچەلەكدا دەگەڕێنەوە بۆخێلەكانی(ئۆغوز)ی تورك. واتە كلدانی كەركوك ئاینیان جیایە بەڵام ڕەگەزیان توركمانە[31] .

٦- لە توێژینەوەیەكی(العمید المتقاعد یاوز نورالدین صابر اغائوغلو) دەڵێت: كەركوك كوردستانی نیە بە بەلگەی ئەوەی كە یەكەم كابینەی حكومەتی عیراق دروست بوو لە ١٩٢١ یەك وەزیری كورد لەوحكومەتە نەبوو، بەڵام وەزیرێكی توركمان لەكەركوك هەبوو،لە هەندیَ توێژینەوەی تریان باس لە ئاماری فەرمان بەران وخوێند كاران دەكا ودەڵێن توركمان زیاتر بوە لە كوردان .

كورتە هەلسەنگاندنێك:

بۆئەوەی توێژینەوەكە بێ لایەن بێت پاساوی هەمولایەك بڵاودەكەینەوە،وەلامی بۆچوونی هەلەش نادەینەوەبەڵام نابێ هەلە زانستیەكانی هیچ لایەكمان بەسەر دا

[31] لەو بارەیەوە بڕوانە(احداث ووقائع كركوك من١٧٠٠ الى ١٩٥٨)

تێپەڕێ،لەسەرئەو بنچینەیە ،هەندێ هەڵەی زانستی لەو پاساوانەی برایانی تورکمان راست دەکەینەوە:

١-ڕاستە تورکمان لەهەمو عیراق هەبوو بەڵام ئەگەر بەووردی سەرنج بدەین دەبینین تەنها لەو ناوچانە ماون کەکوردستانین،کەواتە چارەنوسی تورکمان زیاتر بەندە بەو داواڕەوایەی دژبە تەعریب وباڵادەست کردنی ڕەگەزێك بەسەر ڕەگەزێکی تر کە لەلایەن مدرسە مرۆیی وتەواوی ئاینەکان حەرام کراوە.

٢-ئەوەی تا ئیستا ئاشکرا بێت هەرسێ لایەن (عەرەب وتورکمان وکورد) سۆمەری بە باپیرە گەورەی خۆیان هەژماردەکەن، کەچی نەوەی خۆیان ماون جیان لە هەرسێ لا،بریا ئەو یەك باپیریە وای لەو نەتەوانە بکردبایە گیانی هاریکاری ولێبوردەیی وبرایەتی بۆ دروست بکردبانایە،بەڵام وا نابینرێ هەریەکە دەیەوێ خۆی زاڵ بکا بە بچوك کردنەوەی ئەوی تر .

٣-ئینجا دەڵێن چونکە سۆمەری باپیرانی تورکمان شارستان وئەهلی شارو پیشەدار بووینە، (صنعان احمد ئاغەقەساب) لە توێژینەوەیەکی تر لەبارەی لێك جیاکردنەوەی کورد وتورکمان لەهەولێر بەو ڤاکتەرە لێك کردۆتەوە گوایە کرمانج(کورد)پیس وچڵکن بوە،ئەو ڕایە دەگەڕێتەوە بۆفەرهەنگی ڕەگەزپەرستی ئیتحاد الترقی کەناوی لەعرب نا(پیس عرب)..کەچی یاقوت حموی لە(معجم البلدان ج١-اقلیم السبع) دەڵێت تورك وەك دڕندە بووو بە(وحش الجبال)وەسفیان دەکا،کلیمنسۆری سەرۆکی فرنسالەکۆنگرەی ئاشتی باسی لەوە کرد کەتورك (نقص الکفاءة)ی هەیە ناتوانێ میلەتی تری لەژێردەست دابێ، ئەوە بوە بنچینەی یاسایی ڕێکەوتنی سیڤەر بەتایبەتی مادەی(١٣٢)ی ئەو ڕێکەوتنە، لە ڕاپۆرتی ویلایەتی موسلیش تورکمانی

ناوچەی ویلایەتی موسل بە (مرتزقە العباسیە)باس دەکا[٣٢]، لە شوێنێکی تر دەلێت لە نێو عوسمانی کە ناوی تورك دەهات وەك گەمژەو غەشیم(همجی) سەیر دەکرا تا ١٩٠٠لەسەر دەستی (بزوتنەوەی عموم الترك) بوونە جێی شانازی[٣٣] ،تەنانەت لەسەردەمی عوسمانیش کە حوکمەکە تورکی بوە کەچی هەرناوی تورك هاتبێ هاوتای (اعراب-بی ئیدراك)[٣٤]بوە-لەبارەی وەسفی (بی ئیدراکی تورك) بڕوانە(ساطع الحصری -محاضرات فی نشوء القومیة) و(دراسات فی الحرکة الکوردیة المعاصرة — د.عثمان علي ")،ئەوە مێژوە ئەگینا لای هەمو لایەك دەبێ وەك برا سەیری یەك بکەین کەسمان لەکەس گەورەو نەجیب تر نین.

٤- ئەگەر دەلێن میجرسۆن ولونگرینك وحنا بەتاتو ووتویانە کەرکوك تورکمانیە..دوای ووردبونەوە بەو شێوەیان نەووتوە هەریەکە لەوانە لەشوێنی تر کوردستانی بوونی کەرکوکیان بەیان کردوە، حنا بەتاتۆلە (العراق ج٣ص٢٢٤) وی وتبێ لە لە (ج٢ العراق ص٤٥١) دەڵێ نیوەی کەرکوك کوردن ئەویتریش تورکمان وعەرەب ومسیحین، لە مەعجەم وگەڕیدەو

---

[٣٢] ولایة الموصل ..١٣٢

[٣٣] تقریر ولایة الموصل ص ١٢٧، ص١٢٩، ص١٣٢- بزوتنەوەی (عموم الترك) نەبوە ،ڕەنگەمەبەستی ئیتحادوالترقی بێت .

[٣٤] بۆیە کەمتر تورك لە پایەی دەوڵەتی عوسمانی بوو زیاتر سەربازو فەرمانبەری سادە بووە، لەوەوە بزوتنەوەی تۆرانی و کەمالی سەری هەڵداو ووتیان تورك لە هاوکێشەی عوسمانی زۆر مەغدورە لە بەرامبەر کورد و چەرکەس و ئەرنائوت و عەرەب...، پاساوی بنچینەیی مستەفا ئەتاتورك لە گوتارەکانی رۆژی ١، ٢، ٣\٣\١٩٢٤سەبارەت بە هەلوەشانەوەی خەلافەتی عوسمانی لە ئەنجومەنی باڵای تورکی - پە رلەمان- ئەوەبوو.

ئامارەکان ناوی تورکمان لەکەرکوك نادۆزیەوە تا نزیك سەدەی بیستەم ، یان بەووردتر دوای ئینقلابی ئیتحادوالترقی لە ١٩٠٨ کە تەقەلای دا ژێر دەستی عوسمانی بەتورك بکاو ئەوەی تورکی نەزانیبایەو نەیوتبوایە من تورکم ئەوا دەردەکرالە فەرمانبەری،هەربۆیەش دەبینین لە خودی پانۆرامای ڕووداوەکانی کەرکوك کە لە (احداث ووقائع کرکوك من ١٧٠٠ الى ١٩٥٨)کە لەلایەن تورکمان نوسرایتەوەو هەولیداوە جم وجۆلی سیاسی کوردو خەلکی تر بشارێتەوە ..کەچی تادوای ئەو بەروارەی سەروو نەیتوانیوە یەك نمونە بدۆزیتەوە باس لە بوونی تورکمان بکا،بابڕوانینەئەوگەریدانەی هاتونە کەرکوك کە بەشێکیان لەو کتێبەش تۆمارکراوە: لیوناردو رالف لە ١٥٧٤،میرزا ابو طالب-هندی (رحلات فی اسیاواوروباوافریقا-١٧٧٩)،جاکسۆن لە کتێبی(مشاهدات بریطاني لمسیبوتامیا-١٧٩٧)،ئۆرین دۆپریەی فرنسی(رحله من ایران-١٨٠٧) ،جیمس بینگام (رحلات فی بلاد مابین النهرین-١٨١٦)رۆبەرت کیربۆرتەر(رحلات فی جورجیاوایران وارمینیا-١٨١٨)،جیمس ریچ لە ١٨٢٠،ج شیل لە١٨٣٦،کارل ریترله ١٨٤٤ ،مافرینز لە١٨٩٢، تادەگاتە مارك سایکس(سفرەفی ولایات الخمسه الترکیه-١٨٩٩)، فون هامری نەمساوی لە (تاریخ الدولة العثمانیة)[٣٥]...باسی تورکمان لە کەرکوك ناکەن،یەکەم کەس میجر سۆن باسی تورکمانی کردوە

---

[٣٥] فۆن هامری دەڵێت موسل کوردن وبەکوردی قسە دەکەن بەلاّم تورکی وعەرەبیش دەزانن وقسەی پێ دەکەن .

[٣٥] محمد ئەمین زەکی بەگ بە ووردی ئەو پرسەی ڕوون کردۆتەوە.

لەسالی ئینقلابەکە١٩٠٨ هاتوەتە ئەو ناوچە وکتێبی (رحلەمتنکرە الی میزوپوتامیا) نوسیە،ئەویش بەسەلبی بوە، ئەونالیٚ تورکن وەك لە پاساوی برا تورکمانەکان هاتوە ،دەلیٚ پیاوی تورکن (تورك +مان بە ئینگلیزیەکەی ئەو مانایە دەدا) مەبەستی فەرمانبەران بوە، بەو کوردانەی دەوت کە پیاوی عوسمانین[٣٦] ،لەو کاتی ئەو تێڕوانینە دروست ببوو هەر میجر سۆن وای نەووتوە،ئەوەتا رۆژهەلاتناسی جیورجی (ئەلبرت مینشا شفیلی) دەلێت:((جزءاً من العوائل الارستقراطیة المتنفذة في کرکوك من اصول کردیة رغم انها تسمی ترکیة ومن بینها النفطجیة والیعقوبیین والقیردار وغیرهم الذین ینتمون الی عشیرة زنکنة الکردیة، وکثیرا ماکان الکرد یطلقون لفظة الترك علی الموظفین المدنیین والعسکریین وابناءالاستقراطیةالکرکوکیة)[٣٧]، بەو پێیە شانازی نیە بۆ براتورکمانەکان کە (تورکمان بریتی بن لە:کوردی پیاوی تورك) ،لە بیریشمان نەچیٚ میجرسۆن لە شوێنی تر دەلیٚ کرکوك کوردستانیە،ئەوەنیفاق نیە بەلکو مەتەلەکە لەو تێڕوانینە بەهەلەیەی سەروو دێت.

٥- لەبارەی ڕاپرسیەکە بۆ مەلیك فەیسەل دەنگ نەدانی کەرکوك بۆ عیراق وەك بوویتە پاساوی تورکمانیەتی ئەو شارە ولەگەل ڕاپرسیەکەی ویلایەتی موسل تێکەل کراوە، کەرکوك بەرامبەر مەلیك فەیسەل دەنگی نەدا

---

[٣٧] لە راپۆرتی (همفریز-مەندوبی بەریتانی ئەو تێبینیەی نەك لە کەرکوك لـە سـلێمانیش کردبـوو لـە راپۆرتی رۆژی ١٩٣١/٤/٢٣ دەلیٚ:٩٩٪ی سلیمانی کوردن کەچی ٧٠٪ی فەرمانبەرانی غەیرە کوردن .

،هەلوێستێکی جوانی تورکمانە، لەهەمو سلێمانی دەنگ بۆمەلیك فەیسەل وعیراق ۳۲دەنگ بوو ،لە کەرکوکیش تەنها ٦٤دەنگی هەبوو١٩٧دەنگیش بە مەرجی ماف بۆکورد ،مس بیل (لە نامەی رۆژی ١٤/٨/١٩٢١ بۆ بەریتانیا)ئەو پرسەی بە جوانی ڕوون کردۆتەوە دەڵێ:زۆربەی ناو کەرکوك تورکمانن وگوندەکانی دەوروبەریش هەموی کوردن ، هەردوولا داوای دەولەتێکی کوردیان کرد لەژێر چاودێری ئێمە ،تەنها دووگەڕەك لەناو کەرکوك داوای گەڕانەوەی عوسمانیان کرد[٣٨] .

٦- لە بارەی تەعەهودی ژ:٩ - لەسەر داوای کورد بوو دوای ئەو هەمو شەڕو شۆرەی کە بەخۆپێشاندانی بەردەرگای سەرای سلیمانی بەناوبانگە، تەعەهودەکان لەلایەن لیژنەیەك نوسرایەوە لە ١٩/مایس/١٩٣٢ پێك هاتبوو لە :١- داود حەیدەری - سەرۆك (کورد) ٢- غەیاسەدین نەقشبەندی —جێگر(کورد) ٣-عبدالجبار ئەلتەکەرلی —بڕیاڕدەر، سەبارەت بە وەرگیرانی عیراق بوو لە عصبە الامم پێك هاتبوو لە ١٠تەعەهود کە عیراق پێشێلی نەکا وئاگای لە کوردو کەمایەتیەکانی تر بێت.

لە تەعەهودی ژمارە (٩) هەم لە عربیەکەو هەم لە ئینگلیزیەکەی بەووردی لێمان تویژیەوە ئاوا نیە وەك لەپاساوی برایانی تورکمان هاتوە ،خۆی ٣ بڕگەیە ، لە بڕگەی (١) و(٢) و باسی هەر چوار لیوای کورد(موسل،هەولێر ، کەرکوك، سلێمانی) کەدەبێ ڕەچاوی مافیان لە زمان وفەرهەنگ وئیدارە دەکا،ئینجا دێتە سەر ئەو ناوچانەی لەکوردستان تورکمانی لێیە وەك کفری وکەرکوك دەلێ شان بەشانی کوردی وعربی زمانی تورکیشی لێ فەرمی بێت

---

[٣٨] العراق فی الرسائل مس بیل ص٣٣٥

ئەگەر زۆرایەتی بوون.

له مادەی (١٠)ش باس له پێشێل نەکردنی دەکا.

٧- له بارەی ئەوەی که کەرکوك کوردستانی نیه چونکه لەیەکەم کابینەی حکومەتی عیراقی هیچ وەزیری کوردی تێدا نەبوە ووەزیرێکی تورکمانی تێدا بوە ،لیستێکی ناوی وەزیرەکانیشی بلاوکردیتەوە تیایدا دوو وەزیری کوردی تیایه(جعفر عسکری وحمدی بابان)دیارە نەیزانیه ئەوانە کوردن،سەرەرای ئەوەش راست دەکا کورد بەشدار نەبوە ،وادیارە نوسەر بیٚ ئاگا بوە لەوەی که ئەو کاتی عیراق تەنها له ویلایەتی بەسرەو بەغداپێك هاتبوو، خۆ کێشەی ویلایەتی موسل چارەسەرنەکرابوو، ئینجا کورد خەریکی دەولەتی سەربەخۆی خۆی بوو بە پێی رێکەوتنامەی سیڤەر و ئاواش بۆ لێژنەکەی کۆنگرەی قاهیرەی ١٩٢١ بە جیٚ ما،هەرئاواش لەلایەن بریتانیەکان وەلآمی لایەنی تورکی دراوە له کێشەکەی موسل ووتیان لەکاتی دروست کردنی حکومەتی عیراقی کوردستان بە پێی مادەی ٦٤ چاوەڕێی بە دەولەت بوونی دەکرد[٣٩] ،کەواتە کورد بەشدار نەبوون له یەکەم کابینەی حکومەت،هەروەك له ڕاپرسیەکەی مەلیك فەیسەلیش له کەرکوك و سلیمانی وهەولێر بەشدار نەبوون یان دەنگیان پیٚ نەدا .

لەبارەی زۆری خویندکارو فەرمانبەرانی تورکمان ئاساییەو هۆیەکەمان باس کرد ، ئێمە لەو توێژینەوەیە ئەوەندە کێشەمان لەگەل زۆر وکەمی تورکمان له ناو کەرکوك نیە ،کەس نالیٚ کەرکوك کوردن دەڵێن کوردستانیە ،سەرەڕای ئەوەش ئەگەر ئێوەی برا تورکمان ئەو جۆرە ئامارانە بەکاردەهێنن ئەوا

---

[٣٩] ولایه الموصل ص٥٠ .

برایانی کوردیش دەست کورت نین لەو ڕوەوە ،ئەوەتا بەلگەنامەیەکی بریتانی لەلایەن(د کمال مزهر)ەوە بە پێچەوانەی ئێوە پێشان دەدا ،دەڵێ کاتی بریتانیا کەرکوکی داگیر کردئەنجومەنێکی حوکمی (١٢) کەسی لە لەپێکهاتەکانی کەرکوك دروست کرد بەو شێوەیە: کورد٦کەس،تورکمان ٣، وعەرەب ١،مەسیحی ١کەس،یەهودی ١کەس[٤٠].

٨- لەبارەی بوونی حکومەتێکی تورکمانی بە رابەرایەتی (زین الدین کچك)...، ئەو پیاوە باوکی سولتان مزەفەری زاوای صلاح الدینی ئەیوبیە ، بە پێچەوانە لە ڕاپۆرتی ویلایەتی موسل ص١٠٥ دەلێ تورکمان لە مێژووداهیچ ناوچەو ئیقلیمێکیان نیەو نەبوە بەناوی ئەوان بێت،مەگەر کەمێك بەیات،تەنانەت عەشیرەتێکیشمان نەبینی بەناوی تورکمان ،.. ئینجا لە ص١٩٨-١٩٩ لەلایەن لیژنەکە ئاماری سلیمانی وهەولێرو کەرکوك بلاوکرایتەوە تورکمان بەو شێوەیە:لەکەرکوك٢٦٪ لە هەولیر٣٪ .لەص٢٢٣لە (استنتاج عامە) دەلێ زۆر بە ووردی لە ویلایەتی موسل وکەرکوك وخوارووشی تەنها دوو ڕەگەزی سەرەکی بەدی دەکرێ کوردو عەرەب ئەوانی تر پەرت وبلاّون ولە شێوەی پێکهاتە نین .

لە ڕاستیدا کێشەی بنچینەی ئیستای تورکمان لەوە دێت کە ئەوان هەرێمێکیان نیە ئەگەر بچوکیش بێت، تابە پێی یاسای نێو دەولەتی ودەستور

[٤٠] ١ـ احمد خانقا- كردي٢ ـ احمد احمدي افندي- كردي٣ ـ جميل بك بابان- كردي٤ـ عمر آغا- كردي ٥ـ الشيخ حميد طالباني- كردي٦ ـ رضا بك- كردي٧ ـ مجيد افندي- تركماني ٨ـ حسين بك نفطجي- تركماني٩ ـ الحجي جميل بك- تركماني١٠ ـ حسقيل افندي- يهودي١١ ـ قسطنطين افندي- كلداني ١٢ـ حسين علي ممثل الصحراء- عربي

مافەکانی چارەنوس(لە ئۆتۆنۆمی یان فیدرالی یان هەر ئیدارەیەکی سەربەخۆ) بیان گرێتەوە ،نابێ کوردلەکاردانەوەی ئەوان دەمارگیر بێت بەرامبەر ئەو داوایەیان ئەگەر هەرێمێك دروست بێت وەك خۆیان دەڵێن چ لە موسل یان لەکەرکوك وناوچەی بەیات بە هۆی ڕاپرسی دەرکەوت ئەوان زۆرایەتین ودەیانەوێ هەرێمێك پێك بهێنن یارمەتی بدرێن(لایجرمنکم شنأن القوم علی ان لاتعدلو...)،ئەگەریش زۆرایەتی نەبوون ئەوا ئەوانیش دەبێ ڕوو لە بینا کردنی برایەتی و(هاوولاتی بوونی دەستوری) بکەن لە کوردستان،وا پێدەچی ئەوانەی خۆیان کردۆتە نوێنەری تورکمان ئەوەندە شارەزاش نەبن یاخود بە هۆی تر نەیانەوێ بە دروستی کار لە پێناوی بەرژەوەندی تورکمان بکەن،وەك پێشسنیارێك لە بەشی(البراهین التاریخیه) لە راپۆرتی ویلایەتی موسل ص١٥٧ باسی هەرێمێکی فراوان لە نێوان بەغداو موسل دەکا دەڵێ :ئەوناوچەیە پێی ووتراوە تەتەرستان کەیەك ڕەگەزن لەگەل تورکمان بۆیە واچاکە ئەوان بە دوای زێدێك بگەڕێن بەلاّم بە دەست بەسەراگرتن نەبێت(وەك ئیسرائیل یان تەعریبی برایانی عەرەبمان) بە خواستی دانیشتوانی ناوچەکە بێت.

٩- ئەوەی هەمو بەڵگەو تەقەلای برایانی تورکمان لاواز دەکا ئەوەیە تا ئەو ساتە بەڵگەوسکالایەك نادۆزیەوە لە ئەرشیڤی عیراقی یان بریتانی یان عوسمانی یان فرنسی یان بەلگەنامەیەك(وەسفی پێناسی بەلگەنامە هەلگرێ) تیایداداوای کەرکوك یان هەرێمێکیان لەو عیراقە کردبێ ،یان شۆرش وڕاپەڕینێکیان بۆ کردبێ،تەنها لەو کاتانە کە کورد داوادەکەن ئەوانیش بە شێوەیەکی وا داوا دەکەن گومانی لێ بکرێ،چونکە ئەوان داوا لە عیراق ناکەن داوا لەکورد دەکەن بۆیەش بە ئەجندای دەرەکی توومەتبار دەکرێن.

کوردستانی بوونی ناوچە (دابڕێنراوەکان):

پێش ئەوەی کە بە کەللەڕەقانە بڵێین ئەو ناوچانە کوردستانین، با بزانین دەشێ بڵێین سەر بە هەرێمی ترن؟ ئایا هیچ هەرێمێك لەو ناوچەیە نەبوە؟ هەریەکە لە ناوەکانی کۆنی وەك (بلاد بابل، بلاد ئاشور، سومر، عراق العربی، سواد، میزۆپۆتامیا، بلاد رافدین، بلاد مابین النهرین، دیرە، مونتەفیك، عراقی عەجەمی، کوردستان، ئیقلیم الجبال،...) دەبینین ئەو ناوچانە لەوانە نزیکە کە کوردستانیان لێ دروست بوو، وەك میزۆپۆتامیا، جزیرە، عێراقی عەجەمی، اقلیم الجبال... بەڵام هەرگیز دورونزیك پەیوەندی(ناوچە ناکۆکەکان) بە (بلاد بابل، اشور، سومر، سەواد، عراق العربی، مونتەفیك) نەبوە، کەواتە کێشەی ناوچە ناکۆکەکان لەسەر ئەوە نیە ئاخۆ عەرەبستانە یان کوردستانیە، بەڵکو عێراق خۆی بوەتە (تەرەف)، وەك ئەوە وابێت لەنێوان دوو دەوڵەت بووبێت، ئەوەش جێی سەرسامی بیانیەکانە کە یەکەم جار دێنە عێراق و سەیری ئەو کێشەیە دەکەن دەڵێن ئەوە ئاسایی نیە، خۆ کوردستان دەوڵەتێکی تر نیە ئەو کێشەیەی لەگەڵ عێراق هەبێت و ناوی (المناطق المتنازع علیها) هەڵگرێ، ئەوەیان راستە ئەگەر ئەو دپلۆماسیە بیانیانە بەتایبەتی UN شارەزا نەبن، ئەو سەرسامیە کورد دروستی نەکردوە، خودی حکومەتەکانی عێراقی دروستیان کردوە، لە مەرکەزەوە نەك لە هەرێمەکانەوە، واتە ئەو زوڵم و زۆرەی لەو ناوچانە کراوە (هەرێمێك لەناو عێراق) پێی هەڵنەستاوە بەڵکو خودی مەرکەز (بەغدا) پێی هەڵساوە، بە تەعریب کردنی بە گۆڕینی دیمگرافیای ناوچەکە، بەناو گۆڕینی بە نەقل کردن و گواستنەوەی شار بۆ شار.. بە کۆمەڵێك تەقەلای کۆمەڵایەتی و سیاسی و یاسایی و ئیداری وسەربازیانە، مەبەست ئەوە بووە کۆتایی بەوە بێنێت کە ئەو ناوچەیە ناوی

کوردستانی هەڵگرێت، هەر خۆی لە خۆیدا ئەوە (سید الدلائل)ە کە ئەو ناوچەیە عەرەبی نیە و کوردستانیە، ئەگینا ئەو تەقەلایەی بۆچیە؟

کەواتە حکومەتی عێراقی وایکردوە کێشەیەك هەبێ لەنێوان کوردستان و مەرکەز، ئیتر هەقە ناوی یاسایی **(المناطق المتنازع عليها)** هەڵگرێ وەك کێشەیەکی نێودەوڵەتی، ئێستا کارەکە ئاساییە بۆ چارەسەرکردن و بەدواداچوون بۆ دۆزینەوەی ناسنامەی ئەو ناوچەیە کەوتە نێوان دوو لا: عێراقی و کوردستانی.

هەڵبەتە نە کورد نە عەرەب نکوڵی لە عێراقی بوونی ئێستای ئەو ناوچانە ناکەن، کێشە لەسەر ئەوەیە ئاخۆ لەرووی مێژووییەوە ئەو ناوچانە عێراقی بوونە (عێراقی عەرەبی)، کەواتە بە دیوێکی تری پرسیارەکە ئەوەیە پێش ئەوەی بزانین کوردستانیە، با بزانین عێراقی بووە لە هیچ سەردەمێك لە سەردەمەکانی پێش ١٩٢١. لەوەش پێویستمان بەوە دەبێ سنوری سەروی عێراقی عەرەبی دیاری بکەین پێش ئەوەی سنوری خوارووی کوردستان دیاری بکەین.

سنوری سەروی عێراق (عێراقی عەرەبی) :

١- ناوی عێراق و پەیوەندی بە عەرەب و سنوری ئێستا: لەبنەچەدا ناوی عیراق لەئەراکی فارسی هاتوە،یان وەك یاقوت حموی(١١٧٨)م دەلێ لە(ئیراه)هاتوە، بەپێی (هنری فورستر) ناوی عیراق لە سەدەی (٧) سەری هەلدا[٤١]،ئەو ناوچەیە بە ئیرانشار ناودەبرا(هەروەك لەنامەکەی ئەسکەندەر بۆ ئەرستۆ ووەڵامەکەی بەرِوونتر

[٤١] - بروانە: سیاحتنامە– اولیا چەلەبی، شەرەفنامە –شەرەفخانی بدلیسی، معجم البلدان –یاقوت حموی، الصحاح – الرازی،....
- نشاة الدولة العراقية – ج١ ص ١٣.

دەردەکەوێ)[٤٢]،یاقوت حموی وخەوارزمی وئەلبیرۆنی وتێکڕاییەك هەیە(وەك ئەرستۆ) دەڵێن عیراق بەشێکە لە ئیرانشەهرو بلاد جبال ، دیارە هەندی جاریش بە عراق ووتراوە (دل إیران شهر)[٤٣].

تائەو دواییەش عەرەب لەناوەڕاستی عیراقی ئیستا کەمایەتی بوون ، سەرەتا مانای جوگرافی عیراق هەموو ناوچەکانی ژێردەسەلاتی فارسی دەگرتەوە[٤٤]، بۆیە ئەوکەسایەتیانەی لەقەبی (العراقی) هەلگرتووە زیاتر کورد و عەجەم بووینە، دوای لە کۆتایی سەدەی ١١ کووفەو بەسرە بوونە (العراقان)، بەشیوەیەك بەسرە (العراق العربی) پی دەگوترا و لە(کوفە) بەرەوبەغداوو ڕوولەئیران وسند بە عراق العجمی هەژمارکراوە[٤٥]، کەناوی عیراق لەمیژوو هات نابێ ئەو سنورەی ئیستامان بیتە پیش چاو ، لەکێشەی ویلایەتی موسل لیژنەکەی (عصبە الامم) لەخەلکی خوارووی موسلی پرسی بوو ئیوە عیراقین یان عوسمانی، لەوەلامدا ووتیان هەرگیز ناوی عیراقمان نەبیستووە[٤٦]،ناوی عیراق لەڕێکەوتنامەکانیش نەدەهات تا

---

[٤٢] ئەوە نامەی ئەسکەندەرە:... أنّه شاهد بإیرانشهر رجالا ذوي أصالة في الرأي، وجمال في الوجوه، لهم مع ذلك صرامة وشجاعة .. ئەوەش نامە وەڵامی ئەرستۆیە بۆ ئەسکەندەر: ... فهمت کتابك في رجال فارس. فأما قتلهم فهو من الفساد في الأرض ولو قتلتهم لأنبت البلد أمثالهم لأنّ إقلیم بابل یولّد أمثال هؤلاء الرجال، من أهل العقول والسداد في الرأي، والاعتدال في الترکیب... (ابن مسکویة - تجارب الأمم ج١) .

[٤٣] بروانە (ج١ معجم البلدان) لە ڕاڤەی إیران شهر: ..کانت أرض العراق تسمی دل إیران شهر أي قلب بلدان مملکة الفرس.

[٤٤] معجم ما استعجم: العراق هو مابین هیت الی السند و الصین الی الری خراسـان الی الـدلیم والجبـال واصبهان..

[٤٥] بروانة :الصحاح الرازی، (معجم البلدان)ی یـاقوت حمـوی، لـسان العربـی فـیروز ئابـادی، هـەروەها شەرەفنامەو سیاحەتنامەو..کۆدەنگی هەیە لەو بارەیەوە. هەروەها لە ڕاپۆرتی (ولایە الموصل ص٧٢-٧٣) هەر ئاوای بۆچوە.

[٤٦] بروانة : تقریرلجنة عصبة الأمم الخاصة بحل النزاع الترکی البریطانی حولة ولایة الموصل ص٢١٩

کۆنگرەی لۆزانی **١٩٢٣** بۆ یەکەم جار دوو جار ناوی عیراق لە مادەی (٣) هاتوە، لەریکەوتنامەی سیڤەر هیچ ناوێکی عیراقی لەبەشە ئینگلیزەکەی نیە ، لەمادەی (٩٤)ی سیڤەر بەناوی (میزۆپۆتۆمیا العربیە) هاتووە(کەچی سێ جار ناوی کوردستانی تیا هاتووە)،لەدوای داگیرکردنی یەکەم جار لۆردکیرزۆن ئەو ناوچەیەی میزۆپۆتامیای ناو نا عیراق[٤٧]، بەو شێوەیە ناوی عێراق گوزارش لە پەیوەندیەکی مێژوویی ویاسایی وسیاسی ونیشتمانی نێوان عەرەب وعیراق ناکا .

٢- ئەو ناوچەیە لەمیژوودا کۆمەلیك ناوی جوگرافی شارستانی هەلگرتووە لەوانە: ناوی سۆمەر وئەکەدوئاشورلە هەر سێ نەخشەی**(ئیرانتویتنس- ١٩٦)** پ ز[٤٨] (هیکاتابوسی-٤٧٥ پ ز)، (هیرودوتس- ٤,٥قرن پ ز) [٤٩]. هەریەکە لەوانەش لە نەخشەکەی (هیرۆدتس) هاتوە لەیەك کاتدا لە شوێنی جیاجیای عیراقی ئیستا، فۆرستەر دەڵێ کلد لە دەورو بەری بەسراو ئەو شوێنەی ئیستا شیعەی لێ نیشتەجێنو دوای ناونرا عیراقی عەرەبی[٥٠]. هەر لە نیوانی(٤-٢)پ ز یۆنانی ورۆمانیەکان ناویان لە سەرووی بەغدا ناوە میزۆپۆتامیاو ئەو ناوە بۆ ئەو ناوچە بەکارهاتوە لە هەمو دونیا، بە خوار بەغداش ووتراوە میزوپۆتامیای خواروو[٥١].(بڕوانە نەخشەکانی یۆنانی کۆن و نەخشەکانی تر لە کتێبی: تاریخ العالم-dtv -هیرتمان) .

---

[٤٧] تقریر ولایة الموصل.. ص٦٦

[٤٨] بڕوانە: العراق في خوارط القدیمة- جمع وحققها - الدکتور احمد سوسة، مطبوعات المجمع العلمی العراقی ١٩٥٩- مطبعة معارف - بغداد خریطة رقم (٩).

[٤٩] هەمان سەرچاوە خریطة رقم (٦)

[٥٠] ه س - خارطة رقم (٣).

[٥١] فورستر... نشأة الدولة العراقیة ج١ ص١٣.

لەدوای ئەوانە ناوی تری وەك (بلاد مابين النهرين)هاتوە، زۆربەی وا تیگەیشتون کە ئەوە تەرجەمەی میزۆپۆتامیا، راست نیە، یاقووت حەمەوی لە (معجم البلدان) روونی کردۆتەوە ودەلێ: بلادمابين النهرين تەرجەمەی(میان رۆزان)ی فارسیە[٥٢]، هەرچی میزۆپۆتامیایە وا پێدەچی لە ناوی سورڕدراوی (جەزیرەو بۆتان) هاتبێ لەو کاتەی کە سوپاکەی زەینەفۆن بەو ناوچەیە ڕەت بوە.، بلاد مابين النهرين، وادی الرافدين، السواد، بەشێکی لای رۆژئاواش بە (بادیە الشام) ناوزەدە بووە، لەخواروو رۆژ ئاواش بە (نەجد) ناودەبرا، لەخوارەوەش لەو دواییە پی دەوترا (منتفك) و جزیرە ، وادی الرافدين نزیکە لە بلاد مابين النهرين بەلام کەمێك فراوانترە ،لە سەرووی (جبل حمرين) بە ئیقلیم جبال و بلاد الكورد و بلاد جزيرە وشهرزور کوردستان ناوزەد دەکرا.

لەو شوێنانەی کەناوی عێراق بەگشتی هاتوە وفراوانترین سنوری پێ دراوە ،بریتیە لە سنوری بەغداو بەسرە، لەکاتی دروستکردنی عیراق لەلایەن بریتانیاوەزارەتی هندی بەریتانی هەر لەزووەوە تێبینی جیایی ویلایەتەکانی موسل وبەغداو بەسرەی لە(یاسای عوسمانی) کردبوو[٥٣] ، دەلیلی عێراقی عوسمانیشیان هەر بەغداو بەسرەی گرتبۆوە.

٣- سنوری عێراقی عەرەبی و عێراقی عەجەمی. بە پێی : لسان العرب، وقاموس المحيط وسیاحتنامە ونەخشەی ئیبن الحوقل و نەخشەکانی عوسمانی وزۆری تر عیراقی عەرەبی دەورو بەری بەسرای[٥٤] گرتۆتەوە تا نزیك کوفە،هەرچی عیراق

---

[٥٢] یاقوت حموي- معجم بلدان ج٢-ص٢٧٢

[٥٣] سياسة البريطانيا العظمى تجاة مستقبل كردستان ص٢٠١

[٥٤] لەزۆربەی کتێبە کۆنەکان ولە خودی نەخشەی ئیبن حوقل عـیراق وبەسـرە بـە جیـا ناویـان هـاتوە ئەوە(تارخ جرجانی)یە یەکێ لەو نمونانەیە...أبو عمرو أحمد بن عمر بن أحمد المطرز البكرآباذي كان قد

العجمیه لە سەرووی بەسرە بەرەو كوفەو بەغدا تانزیك كەركوك وبۆ ئیران تا سند سنوری بوە .

٤-**سنوری هەردوو عێراق پێكەوە**(بێ ئەوەی عەجەمی وعەرەبی لێك جیا بكرێتەوە) لەسەدەی (٩) دابەشی ١٢كورو(ئوستان)كراوە بۆ وەرگرتنی باج بریتین لە (شاد فیرۆز، شاد هەرمز، شادقوباد، بازیجان خسرۆ، شاد سابور،شاد بهمن، چوار تاسوج، ئەردەشیر، زەوابی، باه قوبادسەروو، باهقوبادی خواروو، باهقوبادی ناوەراست،باه قوبادی نزم) [٥٥]،وەك دەبینین ئەو ناوچانەی (دابڕێنراوەكان)تێدانەبوە .

٥- عێراق لە مەعجەمەكان و گەڕیدەكان.

ا- لەكتێبەكۆنەكان عیراق لەسەر عەرەب پۆلین نەكراوە[٥٦]،ئیبن بەتوتە لە(الكتاب الروض المعطار فی خبرالأقطار ص١٦٣مادة: بلاد العرب)و زۆربەی سەرچاوە كۆنەكان ناوی عیراق لە بلاد العرب تیا نەهاتوە.

ب-لەنامە وەڵامەكەی ئەرستۆش بۆ ئەسكەندەری مەقدۆنی ناوچەی بابل بە ئیرانشار وعەجەم دەبا.

ج- لەباشترین دۆخیدا (الإمام الذهیي) لە كتێبی (العبر فی خبر من غبر- ج١ ص٦٦٨) باس لە دەسەڵاتی (قائم بأمر الله)دەكا بەو شێوەی خوارەوە: وأما دست السلطنة بالعراق فكان لجلال الدَّولة(بغداد وواسط والبطائح وبعض السَّواد) ولیس

كتب الكثیر وأنفق مالا عظیما في الحدیث وسافر إلى سجستان وبست وهراة ونیسابور وأصبهان والعراق والبصرة وبغداد والیمن ...مات ٤٠١ - تاریخ جرجان﴿ ١٠١ ﴾

٥٥ هەریەكە لە ابن قدامە وابن خردادو مقدسی و وكی لیسترنگ لە ص١٠٧-١٠٨ لێی وەرگرتوون .

٥٦ كتێبەكانی:(معجم البلدان) و (قاموس الأعلام)و (سیاحتنامە) و(شرفنامە) كە لەسەدەی (١٦)دەرچوە: (اشار الی بلاد الفارس، وجاء فیە انها تشمل: عراق العجم، أذربیجان، أرمینیا، عراق العرب) .

له من ذلك أيضًا إلا الخطبة فأما الأموال والأعمال فمنقسمة بين الأعراب والأكراد والأتراك ...

د- خزومی وئیستاخاری وابوالفدا وابن الفاجی وابن روستة وفضل اللة : بغداد پایتەختی عیراقەو موسلیش پایتەختی جزیرەیە[٥٧].(أبو عبيد) لە کۆنەوە بەیانی کردوە کە عیراق:طوله وعرضه ثمانون فرسخا[٥٨].

هەرچی جوگرافی ناسەکانی ئەو دواییە لەوانە-

ع- هەریەکە لە لازاریف ونیکیتین ومینورسکی: لە بارەی ویلاتی موسل ، سنوری عیراق بریتیە لە سنوری سەرووی دەشتایی(سهل الرسوبی) بلادمابین النهرین ..

ف-(فۆرستر)یش: دەڵێت سنوری سەرووی عیراق دەگاتە هێلی ٣٤..

ك- زۆر بە ڕوونی (کی لیسترنگ) لە (بلدان الخلافه الشرقیه ص١١٦) دەڵێت سنوری عیراق نەگەیشتۆتە نزیك موسلیش، موسل لەسەدە(١٠) هەموی کورد بوون، ابن حۆقلیش هەروا دەڵێت وگەرەکانیشیان بە ناوی: لاری وهەزبانی وحەمیدی ..بوە.

ل-(کوتلوف) وا باسی سنوری سەرووی عیراق دەکا: حوضی نهری دجلة والفرات من حوالی بغداد الی الجنوب من مدینة بغداد، اما شمال بغداد فهو منطقة کوردستان الجنوبیة[٥٩] .

---

[٥٧] ولاية الموصل ..ص٦٩

[٥٨] العراق فی اثار الفتن ... المصدر السابق ج١ص٢٥٩

[٥٩] کوتلوف -ثورة العشرین ..ص٢٥

٦- سنوری عیراق لە نەخشەكان: بەشی زۆری نەخشە كۆنەكان لەدیاری كردنی عیراق جیاوازیەكی وایان لە نێوان عیراقی عەرەبی وعەجەمی نەكردوە ،ئینجاكەمێك نەبێت ئەوانی تر بە ناوی میزوبۆتامیای خواروو یان بلاد مابین النهرین الجنوبیه دەربڕاوە هەندێكیان لێ هەلدەبژێرین :

ا- روون ترینیان نەخشەی ئیبن حۆقلە٩٩٧ز سنوری عیراقی عەرەبی لەهەر چوار لا دیاری كردوە لە سەرووی بەسرە ناگاتە كوفە[٦٠] .

ب- لە نەخشەی قەزوینی لە رۆژهەلاتی دیجلەو نزیك بەغدا لە چوارگۆشەیەكی بچوك هاتوە[٦١] .

ج-لە نەخشەی بەلخی (٩٣٤ مردوە) بە ناوی (سواد العراق)هاتوە:هەندێ ناوچەی (بابل وكوفە وبەسرە و واسیت) دەگرێتەوە،هەلبەتە لەلایەن جوگرافی ناسە عەرەبەكان ئەو نەخشەیە بە (صورە العراق) لە (العراق فی الخوارط القدیمة) پۆلین كراوە، لەوێ سنوری سەرووی بە ڕوونی دیاری كراوە كەمێك لە سامرا(لەوێ بە سر من رای-تۆماركردوە) ناگاتە تكریت[٦٢] .

د-نەخشەكانی خوارزمی (٨٤٥ز) ،بنیامین بن حنا(١١٦٠-١١٧٣) ،ابو الحسنابن سعید(١٢٧٤ز) ، ئەلبیرۆنی(١٠٣٠ز)، ابو الفداو(١٣٣١ز)ابن سعید المغربی (١٢٧٤) ،عیراق بریتیە لەو نەخشانە لە خوارووی بەغدا تا نزیك كەنداو،نێوان دجلەو فوراتیش لەسەرووی بەغدا بە جزیرە هەژمارە .

---

[٦٠] خارطة رقم: ١٩ لأبن الحوقل-(العراق فی الخوارط القدیمة) .

[٦١] هس -خارطة رقم: ٣١ لقزوینی.

[٦٢] .خارطة رقم: ١٢البلخی.

ع-لە نەخشەی مقدسی ومسعودی لە(ص٣٦التنبیه) دەقەکەی واهاتوە:(ان العراق یشتمل علی البلادالمحصورة بین الزابین والکائنة فی ماوراءسامراء،ویمتدحتی الحدود"السن" و"التکریت"مع القسم من منطقة هولیوان المقارب للجبل وذلك الجزءمن منطقة الهیت)[٦٣] .

ف- لە نەخشەی قەزوینی(سەدەی ١٣) زۆر بەووردی عیراق وبەغدا وا لێك جیاکرایتەوە هیچ پینەو پاساوێك هەلناگرێ،چونکە هەریەکەی لە ناو چوارگۆشەیەکی بە جیا کردوە [٦٤].عیراق کەوتۆنە رۆژئاوای بەغدا.

ه-لە نەخشەی ژ:١ی کتێبی گەڕیدەی بە ناوبانگی بریتانی (کی لیسترنگ ١٨٥٤-١٩٣٣) لە(اقالیم اسیه الجنوبیهالغربیه فی ایام الخلافه العباسیه) عیراق لە خوارووی بەغدا دیاری کراوە ،لە نەخشەی ژ:٢ سنوری اقلیم جزیره وعیراقی دیاری کردوە گوزارش لەسەردەمی عباسی دەکا ،سنوری سەرووی عیراق دەگاتە هێلی: حدیسە*،تکریت خوارووی داقووق..، لە نەخشەی ژ:٥ بە روونی هەردوو نەخشەی کوردستان وئیقلیمی عیراقی بە جیا دیاری کردوە، بەلاّم لێرە عراق العجمیه عربیەکەی دیاری نەکردوە.

ل- لە هەردوو نەخشەی ئیداری بەشی ئاسیای عوسمانی ١٨٩٣ و١٨٩٦ عیراق لە خوارووی بەغدایە .

---

[٦٣] ولایة الموصل..ص٦٨

[٦٤] بروانة:خارطة رقم:١٣ –العراق فی الخوارط القدیمة.

* (حەدیسە)یەکی تر لەو سەردەمی لەسەر ئەو نەخشەیەو هەندێ نەخشەی تر لە شوێنی ئیستای گوێڕ دەبینرێ ،هەرچی ئەو حدیسەیەی لەسەروو هاتوە ئەو حەدیسەیەی ئیستایە کەکەوتۆتەرۆژئاوای بەغدا.

م- لەنەخشەى سايكس پيكۆى ١٩١٦تەنها بەغداوبەسرەى بە ميزۆپۆتامياى خواروو(عيراق) ديارى كرد.

٧- **فراوانترين سنورى عێراق:** له(معجم ما استعجم): العراق هو مابين هيت الى السند و الصين الى الرى خراسان الى الديلم والجبال واصبهان ،ئەوە فراوانترين نەخشەى عيراقى عەجەمە، هەرلە نەخشەى ئيبن حوقل تا نەخشەكانى عوسمانى[٦٥] مەعجەم وكتێبە ميژووييەكان هەموى خواروى كووفە تا نزيك بەسرە بە عراق العربى دەناسن، بەلام بابزانين فراوان ترين نەخشەى عراق كەباس كرابێ د.احمد سوسە گەڕاوە لەنێو ئەو هەزارەها نەخشەيە هەرە فراوانترينەكانى لە كتێبەكى بەناوى(العراق فى الخوارط القديمة) كۆكردۆتەوە ،لەو نەخشانە وەك لە (اثار البلادواخبارالعباد) و(عجائب البلدان) هاتوە: سنورى عيراق بريتيە لە عەبادان تا تكريت ونزيك موسل، دەبێ تێبينى بكرێت ئەو سنورە فراوانە بۆ عراقى عەرەبى نيە بەلكو ئەو ناسنامە ووردەى ديارى نەكردوە هەر ووتويەتى عيراق،ئيتر لەو كاتيەوە ئەوانەى ئەو زانيارەيان لەبارەى سنورى سەرووى عيراق ديارى كردوە ئەوەيان لێك نەكرديتەوە عيراقى عەرەبى يان عەجەمى هەروەك لە دوايش بەريتانيا لە كێشەى ويلايەتى موسل پەيڕەوى كرد، سەرەڕاى ئەوەش لە دۆخە هەرە فراوانەكەى لەخوار (جبل حمرين) سنورى عيراقە، ئەوە لەگەل (تەقويمى عوسمانى سالى١٧٠٠واديتەوە كە ئەوكاتيش هەرموسل سەر بەحكومەتى دياربەكر وبەغداو بەسرەشى خستبوە سەر ميزۆپۆتامياى خواروو، موسل لەكۆنەوە سەر بە

---

[٦٥] بروانە نەخشەى ئيبن حوقل لە سالى ٩٧٧ز هەروەها نەخشەى عوسمانى ١٨٩٣ ونەخشەى ١٨٩٦ .

دیاربەکر بوە[٦٦] ،قەزوینیش لە باسی دیاربەکر دەڵێ موسل شارۆچکەیەکە سەر بە دیاربەکرە[٦٧] .

یاقوت حموی(١١٧٨)م لە معجم البلدان ص٢٩٠ لە زۆر شوێن باس لەو سنورە دەکا بە بۆنەی جیاجیا، لە باسی (حلوان و هەبوونی شاهەنجیر لێی) دەڵێ: حەلوان دواسنورە لە سەواد و عێراق کەمێك سەروی بەغدایە کە بە هەرێمی شاخ ناودەبرێن، لەکتێبەکۆنەکان عیراق لەسەر عرب پۆلین نەکراوە، هەمووشیان لەگەل بروسکەکەی چەرچل تێك دەکەنەوە کەسوپای بریتانی گەیشتە سەرووی بەغدا داوای لێکردن بوەستن و ووتی خواروی جبل حەمرین بە سەروەوە سنوری کوردستانە[٦٨] ،ئیتر باس لەوە کەکوردستانی خواروو بەشێك بێت لە عێراق نەك هەر دەشێ وناشێ بەلکو ئیقلیمیشیان لێك جیا بوە[٦٩] .

٨- سنوری عێراق بەپێی سنوری ئیدارەی سەروی ویلایەتی بەغدا. - بغداد : ویشمل (١١) قضاءاً وهي: الكاظمية، العزيزية، العانة، الدليم، الكوت، الجزيرة، مندلي، خانقين، بدرة، جسان، سامراء [٧٠] ،بەپێی(وفيات الأعيان)وسەرچاوەی تریش لەسەردەمی مەغۆلەکانیشدا بەشی ئیداریەکەی ئەو ناوچەیە وەك خۆی بوو

---

[٦٦] ابن خلكان - وفيات الأعيان ج٣ص٢٤٠، هةروةها العراق فى التاريخ ص٥٤٨-٥٤٩،مزةفةرالـدين كوكبرى ص١٣٢-١٣٤

[٦٧] القزوينى- اثار البلادواخبار العباد٣٦٨

[٦٨] الإسلام والعلمانية واثرهما فى النشأة الدولة العراقية ..ص٢١٨

[٦٩] (الموسوعه العربيه العالميه .. ماده: علوم عندالعرب والمسلمين)لە ل١٣٠ی ئەو کتێبە ناوی ئیقلیمەکان ووولاتانی تێدایە.

[٧٠] ينظر: أحوال العراق في المشروطية .. المصدرالسابق ، ملحق رقم (١)ص٢٩٢، وملحق رقم (٣) ص ٣٠٢-٣٠٣.

بەشێوەیەك كە سنوری سەرووی ویلایەتی بەغدا تا تكریت بوە،موسلیش سەر بە دیاربەكر بوە [٧١]،قەزوینیش لە باسی دیاربەكر دەڵێ موسل شارۆچكەیەكە سەر بە دیاربەكرە [٧٢].

٩- سنوری عێراق لە سەردەمی عەباسی وعوسمانی.. (لە ڕاپۆرتی ویلایەتی موسڵ) بە ووردی باس لەوە دەكا كە ناوی عیراقیان هەر نەشبیستبوو.

١٠- سنوری عێراق لە ڕێكەوتنەكانی نێودەوڵەتی هاوچەرخ:

ا- لەرێكەوتنی ئەرزەرۆم : لە١٨٢٣/٧/٢٨بەسترا،پێكهاتوە لە (٧) بەش-لەبەشی یەكەم باس لە كوردستان دەكات و دەڵێ سنوری دەگاتە نزیك بەغدا [٧٣].

ب- لە ڕێكەوتنی سایكس پیكۆ ی ١٩١٦ لەهەردوو مادەی (١) و(٢) تیایدا سنوری سەرووی عیراق دیاری كراوە وەك لە نەخشەی سایكس پیكۆ دیاری كراوە هەردوو ویلایەتی بەغداو بەسرەیە، ویلایەتی موسلی لەگەڵ نیە واتە ئەوناوچانەی كە ئیستا پێی دەووترێ (المناطق المتنازع علیها) نەدەگرتەوە.

ج- لە ڕێكەوتنی سیڤەر سنوری عیراق بە پێی سنوری كوردستان لەمادەكانی(٦٢ و٦٣ و٦٤) دەكەوێتە پشت فورات وبە لێلی لە مادەی (٢٧)یش بەكراوەیی مایەوە .

١١- سنوری عێراق لەكاتی هێرشی بەریتانیا بۆ سەر عێراق:

---

[٧١] ابن خلكان - وفیات الأعیان ج٣ص٢٤٠، هەروەهاالعراق فی التاریخ ص٥٤٨-٥٤٩،مزەفەرالدین كوكبری ص١٣٢-١٣٤

[٧٢] القزوینی- اثار البلادواخبار العباد٣٦٨

[٧٣] بروانە: چارەنوسی فیدرالی دوای دەرچوونی عیراق لە بەندی ٧.

ا- سنوری عێراق لە بروسکەی چەرچل -دەقی بروسکەکە بۆ مەلیك فەیسەلە دەڵێ: ئێمە بەڵێنی پێك هێنانی دەولەتۆکەکی عەرەبیمان پێدایت نەك ئیمپراتۆریەت بۆیە سنوری تۆ(جبل حمرین)ە لەوی بەسەرەوە کوردستانە. لە بەڵگەنامەیەکی تری بەریتانیا(fo٧١/١٦٣٦٧)تیلگرام ژ:٦١٦ هەمان ڕاستی دوبارە دەکاتەوە.

ب- لە یادەوەریەکانی رۆژی ١٤/ ٣/ ١٩١٥ لەلایەن سیر ئەرسەر هیرتزل دەڵێ کاتێ سوپای بریتانی سەرکەوتنی بەدەست هێناو لە ١٩١٧ بەغدای گرت بەرەو سەروو چوو ،بەبروسکە ئاگادارمان کردنەوە کە لە(جبال حمرین) نەپەڕنەوە با توشی ڕووبەڕووبوونەوە نەبن لەگەل کورد[٧٤] .

١١- سنوری عێراقی سەروو لەدوای دروست بوونی تا ساڵی ١٩٢٥ لە. (١٠) لیواو٣٥ قەزاو٨٥ ناحیە پێك هاتبوو [٧٥].واتە ئەو ناوچانەی کوردستانی بە کەرکوکیشەوە نەدەگرتەوە .

لەوەی سەروو بەروونی بۆمان دەردەکەوێ سنوری سەروی عێراق لە باشترین دۆخیدا، لەو دۆخەی کە عێراقی عەرەبی و عەجەمیش تێکەڵ کراوە ئینجا گەیشتۆتە تکریت و خوارووی چیای حەمرین.

---

[٧٤] Briton Cooper Bush, Britain, India and Arabs, P.40; and Marian Kent, Oil and Empire, P.120.

[٧٤] ینظر: أ-العراق فی التاریخ ... المصدر السابق ص٦٦٧ ب-موسوعة العراق السیاس... ص٤١١

هەڵەیەکی کوشندە پێویستە ڕاست بکرێتەوە:

دووبارە لەوەی سەروو بۆمان دەردەکەوێ کە مێژووی سیاسی عێراق لەساڵی ۱۹۲۰ بەدواوە دەست پێ دەکا، واتە لە پێش ئەو مێژووە عێراق نە دەوڵەت بووە نە ئیمبراتۆریەتێك بەناوی عێراق ، لەسەردەمەکانی عوسمانی و بوەیهی و فارسی و مەمالیك، ویلایەتیش نەبوە، تەنها لە سەردەمی عەباسی ویلایەت بووە ،شاری بەغداش پایتەختی عەباسی بووە نەك عێراق، زۆربەی مێژونوسەکان بەپێی بارودۆخی یاسایی و سیاسی ئێستا باسی بارودۆخی ئیداری و سیاسی بەغدای ئەوسا بە عێراق دەکەن، ئەوەش هەڵەیەکی کوشندەیە.

لەلایەکی تر زۆربەی نوسەر و مێژونوس و سیاسەتمەداران بەپێی واقیعی ئێستای عێراق وێنەی مێژووی ئەو ناوچەیە دەکێشن و پەرەگرافی وا بەرچاو دەکەوێ: (عێراق لە سەردەمی عوسمانی پێکهاتبوو لە سێ ویلایەتی موسڵ و بەغدا و بەسرە)، (هێرشی ئەسکەندەر بۆ سەر عێراق)، (هێرشی بەریتانیا لە ۱۹۱٤ بۆ سەر عێراق)، (هێرشی سەفەوی بۆ سەر عێراق)، (باری سیاسی عێراق لە سەردەمی میدیەکان)، (کورد لە ململانێی نێوان عێراق و بەریتانیا)...

هەموو ئەو عیبارانە هەڵەو چەوتن، ئەوە مانای ئەوە دەدا کە عێراق لەپێش ساڵی ۱۹۲۰وە کیانی سیاسی و ئیداری و سنوری جوگرافی ئێستای هەبێ، کە نیەتی، بەشێك لە عروبیە شۆڤێنیەکان بە مەبەست ئەو کارە دەکەن، بۆ ئەو مەبەستەش پەنایان بۆ تەزویریش بردوە، زۆربەی هەرەزۆری ئەو بەڵگەنامانەش پێش ۱۹۲۰ ئەو ناوچەیان بە ناوی تری وەك میزۆپۆتامیاوبلادالرافدین و.. ناوبردوە ،ئەگەر کۆنتریش بێت بەناوی بلاد اشور، بلاد بابل..، کەچی هەرچی ناوی میزۆپۆتامیایە کردویانە بە عێراق، لە مادەی (۱) و (۲)ی ڕێکەوتنامەی

(سایکس-بیکۆ) ناوی عێراقی تیا نەهاتوە، بەڵکو (پیتی B) بۆ ئەو ناوچەیەی ئێستا بەشێکی (ناوچە دابڕاوەکانە) لەگەڵ ناوچەی (سوری) ویلایەتی بەغداو بەسرە.. لە تەرجەمەی عەرەبی (داخلیە العراقیە)ی بۆ زیادکراوە،.. بەکورتی ناوی عێراق لەو بەڵگەنامە مێژوویی و دیکۆمێنت و ڕێکەوتنامانە نەهاتوە تا ساڵی ۱۹۲۳ بۆ یەکەم جار لەمادەی (۳)ی لۆزان دوو جار ناوی عێراق هاتووە.

زیانی نیشتمانی لەو هەڵەیە:

ئەوە هەر هەڵەیەکی ئەکادیمی و مێژوویی سادە نیە، بەڵکو ئارەزومەندانە بێت یاخود نا مەبەستەکانی زۆر ترسناکە، وێنەیەکی سیاسی و یاسایی و دەروونی وا دەدا کە ئەو عێراقە بەو شێوەی ئێستای زۆر کۆن و ڕەسەن بێت، ئیتر کوردستانی خواروو سەر بەو عێراقە بووە، ئەگەر وابێت ئیتر تازە بەتازە کورد چی دەوێت، مانای فیدراڵی و ناوچە دابڕاوەکان و... مانایەکی نامێنێت، زیاتر لەوەوە سەرچاوەی تومەتەکانی وەك (کورد گێرەشێوێنن، دەستکردن، ئیسرائیل و ڕۆژئاوا دەیانجولێنن) ساناتر وەردەگیرێ وجورئەت بە هەندێ زانای ئاینی دەمارگیری عەرەبی داوە فتوای دژ بەفیدرالی ومافی چارەنوسی کورد بدا، ئەو کاتی وا دێتە بەر چاوکە کورد مشکلەیە وەك دەلێن (مشكلة الكردية) .

ئەوەی جێی سەرنجە لە پرۆگرامی بالای کوردستانیش ئەو هەڵە کوشندەیە پیادە دەکرێ و بوەتە بەشێك لە ڕاستی مێژوویی لای زۆربەی ئەکادیمی و سیاسەتمەدارانی کوردستان چ جای عەوامی خەڵك.

ڕاستیەکەی ئەوەیە: لە چوارچێوەی پرۆژەی ئیمپریالی و ئیسرائیلی(ئەوانەی لە فەلەکی ئەوانەش دەسورشێنەوە) ناوچەی ڕۆژهەلات دابەش کرا، عەرەب بۆ ٢٢

پارچە، کوردستان بۆ (٥) پارچە، ئەو سنورانەش بە دەستکردی دروستکراون، سنوری عێراقی(هەردووعیراق) لەمێژوودا یان نەبوە یان گوزارشتێکی جوگرافی هەبووبێ کەمێك لە سەروی بەغدا تا نزیك تکریت هەبوە. لەساڵی ١٩٢٥ کوردستانی خواروش بە عێراقی دەستکرد لکاوە، کەواتە کێشەکان و سنورەکان رون و ئاشکران، بزر نیە لە زەلکاوی مێژوو.

لەسەر ئەو بنچینەی سەروو، پاڵپشت بە دیاری کردنی سنوری سەروی عێراق کە لە سەرو تۆمارمان کرد، ئەوا دیاریکردنی سنوری خواروی کوردستانیشە، یاخود سنوری خواروی ناوچە دابڕاوەکانە، پرسەکە زۆر ئاسان دەکا بۆ هەر حوکمێکی زانستی یان سیاسی و یاسایی ئینجا ویژدانی و حەق بێژیش.

بەرەو ساغکردنەوە

ویلایەتی (شارەزور و موسڵ) کوردستانیە یان عێراقی

سەرەتای موسڵ وەسفی بە چەند ئاوەدانی و ژیارێکی سەرەتایی هاتوە، دوای ئەردەشێر ناوی فەرمی لێنا هەروەك یاقوت حەمەوی(١١٧٨)م دەڵی یەکەم جار ناوی موسڵ (نوئەردەشێر) بوو [٧٦]،ئەردەشێریش بە پێی نامەکەی (ئەردەوانی پێنجەم) کورد بووە [٧٧]، بۆیە سەرەتای ناوی موسڵ ناوێکی کوردی بووە، لە راستیدا سەرەتای زۆربەی شارەکانی ئەو ناوچەیەی(ئێستا پێی دەوترێ عێراق) عەجەمی

---

[٧٦] معجم البلدان- ج٥ ص٢٢٤

[٧٧] إذ ورد عليه رسول الأردوان (ئۆردوانی پێنجەم) بكتاب منه فجمع أردشير الناس لذلك وقرأ الكتاب بحضرتهم فإذا فيه إنك قد عدوت طورك واجتلبت حتفك أيها الكردي المربى في خيام الأكراد ... (تاريخ الطبري) .

بووه، بابل له باڤیلی کوڕی کیسرا هاتوه،بەغدا له باخی داد هاتوه، سامرا له (سام را) هاتوه، حەدیسه له بنەچەدا ناوی (نۆگرد) بووه، لەدوای ئەمەوی ئەو ناوانه تەعریب کراون، له راستیدا به مەبەستی تەعریب نەبوه، وەك لەو سەردەمه ئەو مانایه وەردەگریٚ، زیاتر مانای بەئیسلامی کردنی ناوەکان بووه هەروەك به ئیسلامی کردنی ناوی کەسەکانیش به تەرازوی ئیٚستا مانای تەعریب وەردەگریٚ، لەو چوارچیٚوەیه ناوی نۆئەردەشیٚریش گۆڕا بۆ (موصل)، بەمانای بەیەك گەیاندنی دووهەریٚمی جیا(هەریٚمی جزیره)و(هەریٚمی عیٚراقی عەجەمی)[78]، هەندیٚکیش دەڵیٚن (موصل) نیه، بەڵکو (موسیلا)یه هەروەك زەینەفۆنیش وای ناو بردوه، ئەوەی ئەو ڕایه به هیٚز دەکا لەو سەردەمی ناوی عەرەبی خۆی هەبوه بەناوی(خولان)وەك مقدسی و(کی لیسترنگ)دەڵیٚن[79]،ناوی ئارامیەکەشی(عبوریا)بوه، بەو پیٚیه بیٚت موسیلای کوردی بوه دوای عەرەب به موصل دەریان بڕیوه،ئەوەی شارەزای تەعریبی ناوی شاروناوچەومیلەتان بیٚ لەناخی نوسەره ئیسلامیەکان به مەبەستی پیرۆز کردنیان(نەك تەعریبی ئیستا) زیاتر ئەو ڕایەی لا پتەو دەبیٚ ،هەروەك ناوی گرینادا له ئیسپانیا بوه غرناطة ،ئامیٚدی بوه عمادیه، (نویٚ گرد) کرا (حدیثة) ..،به پیٚی هەندیٚ سەرچاوه لەوانه(ابن الفقیه)یەکەم عەرەب کەهاته موسل ناوی (هرثمة بن عرفجة البارقی)بوه کەلەگەل (عتبەبن فرقد)هاتبوو[80].

---

[78] یاقوت حموی–معجم البلدان ج٥ ص٢٢٤

[79] کی لیسترنك-بلدان خلافة الشرقیة ص١١٦

[80] لەوبارەیەوه توێژینەوەیەکی ووردی سلیمان ابوکاشخ بخوێنەوه بەناوی(حقیقه وجودالکردی فی الموصل)

مێژووی ئیداری زۆر كۆن نیە لەسالی ١٨٧٩ز ویلایەتی شارەزور گواسترایەوە بۆ موسل، لە سەردەمی عەباسی سنوری سەروی ویلایەتی عێراقی دەگەیشتە سامەڕاو تكریت، لەوێ بە سەروو بەپێی قۆناغەكانی مێژوو سنوری خواروی ویلایەتی شارەزوور یان ویلایەتی دیاربەكر یان ویلایەتی جەزیرە یان (ویلایەتی موسڵ لەو دواییە) بوە، هەرچیەك بێت لەروی ئیداری بەڵام هەرگیزاو هەرگیز لەروی ناسنامەی نیشتمانی سەر بەعێراق نەبوە هەر سەر بە كوردستان بووە، هەروەك لە رێكەوتنننامەكانی ئەرزەڕۆم و سایكس بیكۆ و سان ریمۆ و سیڤەر، باشترین و ڕونترین بەڵگە هەردوو نەخشەی١٨٩٣ و١٨٩٦ی عوسمانی-ئیداری بەشی ئاسیای ویلایەتەكانی عوسمانیە،ئینجا راپۆرتی لیژنەی(عصبە الامم) لە بارەی ویلایەتی موسل بەڕونی ویلایەتی موسڵ وەك بەشێك لە كوردستان گوزارش كراوە ،كە دەڵێت: ئەگەر بەڵگەكە ڕەگەزی بێت ئەوەپێویستە یەكسەر دەولەتێكی كوردی لە ویلایەتی موسل پێك بهێنین چونكە ٨/٥ی خەلكەكەی كوردن[٨١] ،ئەوە لەكاتێكایە كە نوێنەری كورد لەو كێشەیە نەبوەو لەدوایشدا ئەندامانی ئەو لیژنەیە لە نوسینەوەی یاداشتەكانیانە باسیان لەوە كردوە كە قەناعەتی تەواویان بە توركیا وبریتانیا نەبوەو كورد لەو راپۆرتە مەغدور كراوە ، كوردستان هەر ویلایەتی موسڵ نەبوە، ویلایەتەكانی ئامەد، بەشێك لە ویلایەتی شام، كوردستان بوونە، بۆیەش هەندێ جار لە ئاستی ویلایەت بەرزتر بووە بۆ ئاستی ئیالەت [(٨٢)].

ویلایەتی موسڵ سەر بە ویلایەتی بەغدا نەبووە،یان سەربەخۆ بوەوەك لەدوای سالانی١٨٧٩ ،زیاتر لەگەل جزیرەو دیاربەكرهەرێمیان پێك هێناوە، ، لەدائیرەی

---

[٨١] لە بەشی (استناج ولایە الموصل)ص١٥٤

[٨٢] لە گەشتەكەی (ئەسفەهانی بۆ شنۆ و رەواندوز) لە فارسیەكەی بەئیالەتی كوردستانی ناوبردوە.

معارفی فرنسی دەلێ جەزیرەو موسل وکەرکوك وهەولێروسلیمانی ورانیەوکفری یەك یەکە پێك دەهینن،هەرچی لە ڕاپۆرتی ویلایەتی موسلە ئەویش دەڵێ:موسل و کفری وکەرکوك واربیل وسلیمانیە ورانیە یەك یەکەن[٨٣] ،لە(عجائب البلدان-لسراج الدين ابن الوردي –مادە: أرض الجزيرة): ڕوونتر بۆی هاتوەودەڵێ: أرض الجزيرة هي جزيرة ابن عمر، وتشتمل على ديار ربيعة ومضر، وتسمى ديار بكر، وهي ما بين دجلة والفرات وكلها تسمى بالجزيرة، وبها مدن وقرى عامرة. ومن مدنها المشهورة الموصل ،لە مەعجەمە کۆنەکانیش کەزاراوەی (موصلان) هاتبێ مانای موسل وجزیرەی وەرگرتوە[٨٤]، بەپێی(ابن خلكان١١١٢-١٢٨٢)زورزانای تریش لەسەردەمی مەغۆلەکانیشدابەشی ئیداریەکەی ئەو ناوچەیە وەك خۆی بوو بەشێوەیەك کە سنوری ویلایەتی بەغدا تا تکریت بوە،موسلیش سەربە دیاربەکربوە[٨٥]،(تەقویمی عوسمانی سالی ١٧٠٠وادیتەوە کە ئەوکاتیش بەغداو بەسرەی خستبوە سەر میزۆپۆتامیای خوارووی موسل هەر سەر بەحکومەتی دیاربەکربوو ، قەزوینیش لە باسی دیاربەکر دەڵێ موسل شارۆچکەیەکە سەر بە دیاربەکرە[٨٦]. تەنانەت سەنگ وکیلۆو دراویشیان لەگەل بەغدا لێك جیابوە[٨٧].

---

[٨٣] ولاية الموصل..ص٧٧

[٨٤] ياقوت حموى –معجم البلدان ج٥ص٢٢٤

[٨٥] **ابن خلكان–وفيات الأعيان ج٣ص٢٤٠**، هەروەها(العراق فى التاريخ ص٥٤٨-٥٤٩)،مظفرالدين كوكبرى ص١٣٢-١٣٤ .

[٨٦] القزوينى- اثار البلادواخبار العباد٣٦٨

[٨٧] حنابطاطو- العراق.. العراق .ج١ ص٣٥ (یەك تەغار لە بغداد= ٢٠٠٠ کگم، کەچی لە بصره= ١٥٣٨کگم، لە موسلیش جیا بوە بەلام دیاری نەکردبوو.)

حزبی ویلایەتی موسل هەبوە لەنێو عەرەبەكان بە ناوی (جمعیة الدفاع الوطنی عن ولایة الموصل)[٨٨] بە پێی مادەی (٢ و٣ ٤)ی پەیرەوی ناوەخۆی مەرجی بە ئەندام بوون ئەوە بوو كە دانیشتوی ولایەتی موسل بێت، لە یاسای عوسمانی جیاوازیەكی ڕوون لە نێوان ویلایەتی بەغدا وموسل هەبوە وەك(غاربیت)لە وەزارەتی هند بە ووردی تیبینی كردبوو[٨٩]

جارجار لەكاتی ئاڵۆزی ئەو ئاڵوگۆڕیە هەبوە، جار وابوە ویلایەتی موسڵ خراوەتە سەر بەغدا، جاریش وابووە بە پێچەوانە.. ئەوەلەزۆربەی ویلایەتە دراوسێكان كراوە،تەنها لە نێوان موسل وبەغدا نەبوەو وەك لەلایەن عروبیە ناشیۆنالیزمیەكان كراوەتە پاساو بۆ ئەوەی كوردستانی خواروو سەر بە عێراق بوە . گەلێ جاری تریش كورد زاڵ بونە بەسەر بەغدا و لە كوردستان والی بۆدیاریكراوە، وەك لە سەردەمی عبدالرحمن پاشای بابان، مزەفەرالدین و.زولفیقارو محمد پاشای كۆرە،هەر بۆیەش دەبینین (فۆرستەر)لە كتیبەكەی(نشأە الدولە العراقیە ص١٠٨)دەلێ لە سالی ١٩١٧ و١٩١٨ بەریتانیا هەولی دا ئەو جیاوازیانەی نێوان ویلایەتی موسل وبەغدا هەڵگرێ بۆ یەكخستنیان، سەرەڕای ئەوانەش گرنگی سیاسی و ئیداری بەغدای ئەوسا پەیوەندی بە عێراقەوە نەبوە، لەدوای عەباسیش بە دەگمەن نەبێ حوكمی عەرەبی لە بەغدا نەبوە، نزیكەی ٣٠ جار بەغدا بە سانایی داگیركراوە، هەروەك لەرۆژی وەرگیرانی عێراق لە(عوسبە) لە٣\تشرینی یەكەم/١٩٣٢، سەرۆكی(جمعیةالعصبة)مسیو بولتس ئەوەی ئاشكرا كرد و ووتی:

---

[٨٨] ئەو جمعیەیە لە موسل دروست بوو بە سەرۆكایەتی (احمد فخری) لەدوای ١٩٢٠ز .

[٨٩] سیاسة البریطانیا العظمیَ تجاه كردستان دسعدبشیر اسكندر ص٢٠١

(ان العراق تحرر من السيطرة الأجنبية منذ عديد من القرون وبإمكانه تجديد أمجاد بابل ونينوى)[٩٠].

عێراقی عەرەبی و ویلایەتی موسڵ زۆر لێك دوور بوونە، بەڵام کە دەڵێن عێراق (بەتێکەڵی عێراقی عەجەمی و عەرەبی) ئەوا سنوریان لەسەر یەك بووە، بۆیەش یەکێ لە چوار دەرگاکانی موسڵ ناوی عێراق بووە، ئینجا ناوەکەشی (موسڵ) بەمانای بەیەك گەیاندنی هەردوو هەرێمی جزیرە و عێراق[٩١]، راپۆرتی لیژنەی ویلایەتی موسڵ پانۆراماى رای گەڕیدەو مێژونوس و نەخشەساز و مەعجەمە کۆن و نوێیەکانی تێدابوو، ئەوان دەڵێن خەڵکی موسڵ ناوی عێراقیان هەر نەبیستبوو، تەنانەت ناوچەکانی خواروو هەتا بەغداش، بۆیە دەبینین لە رێکەوتنامەی سایکس بیکۆ بەشی سەرەوەی بەغدا بە پیتی (B) دیاری کرا، ناوچەی بەغداش بە رەنگی سور، ئەوە بەڵگەیە کە ناوی عێراق گوزارشی لە سنورێکی سیاسی وجوگرافی نەکردوە، بۆیە ئەو پیت و رەنگانە بەکارهاتوە، راپۆرتەکە دەڵێت هەرگیز لەژێر حوکمی عێراقی یان عەرەبی نەبوە، رەنگە لایەنی بەرامبەر بڵێت ئێ خۆ لە راپۆرتەکە نەیوتبوو موسڵ لەژێر حوکمی کوردستانی بووە، لەڕاستیدا ئەو لیژنەیە نەهاتبوو بۆ ساغکردنەوەی کوردستانی بوون و عێراقی بوونی ویلایەتی موسڵ، بەڵکو بۆ ساغ کردنەوەی تورکی یان عێراقی بوو، عەرەبی موسل سۆزی عێراقییان نەبوە هەتا لە سەردەمی دروستبوونی دەوڵەتی عێراق، هەر لە راپۆرتەکە باس لەوە دەکا خۆپیشاندانیان کرد و داوای گەڕانەوەی موسڵیان کرد بۆ سەر عوسمانی نەك عێراقی، تەنانەت داواکردنی ویلایەتی موسڵیش هەر لەلای بەریتانیا بووە نەك

---

[٩٠] فورستر- ج٢ ص ٤٨٢

[٩١] بڕوانە (معجم البلدان) مادة:موصل

دەوڵەتی عێراقی، لە رێکەوتنی سایکس بیکۆ ١٩١٦ تەنها بەشێك لە ویلایەتی بەغداو بەسرە ئامادەکران بۆ دەوڵەتێکی عەرەبی بەپێی مادە (١) و (٢)ی ئەو رێکەوتنە، ویلایەتی موسڵ درا بە فەڕەنسا، دوای لە کۆنگرەی سان ریمۆ بەریتانیا لە چوارچێوەی سەودایەك ویلایەتی موسڵی لە فەڕەنسا وەرگرتەوە، لەکاتی کێشەکەی ویلایەتی موسڵ، نوری سەعیدی سەرۆك وەزیری ئەوکاتی عێراق پێشنیاری کرد بە بڕی بـ(٥٠٠,٠٠٠ لیرەی ئیسترليني) ویلایەتی موسڵ لە تورکیا بکڕێت[٩٢] ، ئەوەش باشترین بەڵگەیە کە ویلایەتی موسڵ عێراقی نەبوە.

کەواتە ئەو نەخشە سیاسی و ئیدارییەی عوسمانی ساڵی ١٨٩٣ گوزارش لە راستی مێژوویی و جوگرافی دەکا کە تەواوی ویلایەتی موسڵی خستبوە سەر کوردستان و ئیتر بەپێی هەموو بەڵگەکان ویلایەتی موسڵ ناسنامەیەکی نیشتمانی روونی کوردستانی هەیە،بە دەنگی کوردیش ئەو ویلایەتە گەڕایەوە سەر عێراق ئەگینا عەرەب وتورکمان ئەو کاتی جۆرە ڕەئیەکی پێچەوانەیان هەبوو.

ڕەهەندی کوردستانی لە ویلایەتی موسڵ: دەرکەوت ناسنامەی مێژوویی ویلایەتی موسل دەگەڕێتەوە بۆ کوردستان ،دوای لە ڕووی ئیداری وسیاسیش بەرجەستەکرابە هۆی ڕێکەوتنی بدلیسی سولتان،لەسەردەمی سولتان مورادی سێیەم بە فەرمی لە ١٥٨٣میرنشینی ئەردەلان کەوتۆتە سەر ویلایەتی شارەزور ، لەسالی١٦٩١ پایتەختی ئەردەلان لە زەلم گوازرایەوە بۆ کەرکوك ، ئیبن خەلکان لە کتێبی دەلێ: لەسەردەمی سەرەتای ئیسلامەوە هەرناوی کەرکوك ڕاستەوخۆ بەندبوە بە (بلادشهرزور) ، هەروەها دەلێ کەرکوك مەلبەندی شارەزور

---

[٩٢] - تاريخ الوزارات العراقية ج١ ص٢٨١ - ئەوکات کڕینی هەرێم و ویلایات باوبووە.

وزۆرمیرنشینی کوردی لەوێ بوە[٩٣]،ئەوە بەڵگە نەویستە کەباسی شارەزور کرابێ مەبەست کەرکوکە، لە (نظام ادارة الولايات)ی عوسمانی کەرکوك بە فەرمی بە شارەزور تۆمارکرابوو[٩٤]،بۆیە ناوی کەرکوك نابینی لەمێژوو[٩٥]،تەنانەت لە شیعری تورکی ناوی کەرکوك بە شارەزور هاتوە: ئەوەتا شاعیر صافی بە بۆنەی هاتنی چاپ لە ١٢٩٦هـ بۆ کەرکوك ئەو شیعرە پێش کەش بە والی دەکا بۆ ئەو چاکەیەی ودەڵێ :

بندە سى صافى تشكرلە ديدى تاريخنى

مطبعة بوييلدە شهرزوردە اولدى كشاد

دوای کە لائیکی زاڵ بوو بە سەر عوسمانی لە نێوان ساڵانی١٨٢٦-١٨٣٣لەسەردەمی سولتان محمود بیری مەرکەزیەتی ئەلمانی وفرنسی هێنرا، لەتشرینی دوەم/١٨٦٤لەگەل دروست بوونی عوسمانیەی لاو فرمانی مەرکەزیش بۆ ویلایەتەکان دەرچوو،بەرە بەرە موسلیشیان لەگەل شارەزور کردە شریك،بۆ یەکەم جار والیەکی غەیرە کورد (محمد ئینجە بەیرەقداری تورك) لە١٨٣٣ تا١٨٣٥بوە والی شارەزوور٩٦، لە١٨٧٩ مەدحەت پاشا بە پالپشت بە(نظام ادارة الولايات)ی نوێی عوسمانی لە چوارچێوەی مەرکەزیەت ویلایەتی شارەزور هەلوەشایەوە و هاتە سەرموسل، جارێکی تر لە ١٨٨٢ ویلایەت گەڕایەوە کەرکوك بەناوی شارەزور

---

[٩٣] وفيات الأعيان ص١٩٣

[٩٤] حوادث ووقائع كركوك منذ ١٧٠٠م حتى ١٩٥٨م

[٩٥] بەپێی هەندێ سەرچاوە یەکەم جار ناوی کەرکووك (بەو ناوە) لە (زەفەرنامە)ی تەیمورلەنگ هاتوە لەسەرەتای سەدەی ٩.

[٩٦] هەمان سەرچاوە.

وموسل بۆوە سنجاقێكی شارەزور،دوای جارێكی تر لە ١٨٨٦(باب العالی) گەڕاندیەوە موسل. نافعە فەندی بوە والی موسل٩٧، لە ١٨٩٣/١٢/٢ لەلایەن جواد پاشای (سەدرولئەعزەم) پیشنیاركرا بۆ سولتان عبدالحمید قایل بێت تا شارەزور لابرێت ناوی شارەزوریش گۆڕدرا بۆ كەركوك.

ئیتر لەو كاتیەوە سەرەتای تەقەلای پاكتاوی ڕەگەزی لە ئیدارەی عوسمانی دەستی پێكرد كە ناوەڕۆكەكەی لەكێشەی ویلایەتی موسل دەردەكەوێ.

كێشەی ویلایەتی موسڵ بەپێی مادەی (١) و (٢)ی كۆنگرەی لۆزانی ١٩٢٣ گێڕدرایەوە بۆ (عصبە الامم) ،لەوێش لەدانیشتنی ژ:٣٠ لیژنەیەكی پسپۆڕ پێكهات لە خەڵكی بێ لایەن، ئەوانە زۆر بە وردی ناوچەكەیان پشكنی بەرەنجامێكی یاسایی گرنگیان بۆ دەركەوت كە ئەو ناوچەیە نە عێراقیەو نە توركی، عێراقی نەبوونەكەیان باسكرد، دەمێنێ توركیاییەكەی:

---

[97] شێخ رەزای تالەبانی شیعرێكی لەوبارەیەوە هەیە بەتوركی :

موصل اولدی ولایت، نافع افندی والی ویل لكم الرعیة، كول باشوة اهالی.

واتە : هاوار بۆ خەلكی ئەو ناوچە موسل بوە ویلایەت ونافعە فەندیش والی بێت.

واپێدەچی ئەو شیعرە كارو كاردانەوەبن دژ بەیەك لەگەل شاعری الكركوكی عبداللە صافی كە پێخۆشبوونی خۆی دەردەبڕێ :

اشبو تاریخ اوقنور كوردم مقام اوجده هر طرف جوهرلو بر صورت ایلە سنطور اوستنە

شهرزوری موصل حدبایە الحاق ایتدیلر باق ایشە كم قویدیلر قنبوری قنبور اوستنە

لە راستیدا ئەو ویلایەتە و ٣٢ ویلایەتی تر موڵکی عوسمانی بوون، بەڵام عوسمانی بە خواستی خۆی و دوو ساڵ لەدوای هودنەی مودرسی ١٩١٨ بڕانەوەی جەنگ ئینجا نوێنەری سوڵتانی عوسمانی (هادی پاشا) چوو لە کۆنگرەی سیڤەری١٩٢٠ بەپێی مادەی ١٣٢ وازی لەو ناوچانە هێناوە، بەپێی مادەی (٦٢)ش بۆ کوردستان، سەرەڕای ئەوەش ئەو موڵکەی عوسمانی نابێتە موڵکی تورکیا، چونکە هیچ بەڵگەیەکی یاسایی نیە کە تورکیا میراتگری یاسایی عوسمانی بێت، بە پێچەوانەوە دوژمنی یەکتر بوون وهەردەم تورکیا داکۆکی لەوە کردوە کە ئەو پەیوەندی بە عوسمانی نیەو مۆری رێکەوتنامەکانی عوسمانی هەڵناگرێ، کەواتە ئەو ناوچەیە بەپێی ڕەوشی یاسایی و راپۆرتی لیژنەی ویلایەتی موسڵیش نە تورکیاییە نە عێراقی، کەواتە ئەوەی خستیەوە سەر عێراق بەهۆی کوردستانی بوونی ویلایەتی موسڵ بوو، هەروەك لە راپۆرتەکە دەڵێ ئەگەر توخمی نەتەوەیی بنچینەبێ ئەوا ٥/٨ی خەلکەکەی کوردن حکومەتێکی کوردی شایستەی ویلایەتی موسڵە[٩٨] ، کەواتە ناوچە دابڕاوەکان بەهۆی کوردستانی بونیان کەوتنەوە سەر عێراق ئەگیناعەرەبی موسل کەچاویان بە لیژنەی عوسبە الامم کەوت هاواریان کرد بژی تورکیا[٩٩]، لە راپۆرتی ویلایەتی موسل باس لەوە دەکا کە عەرەب هەستی نەتەوەیی زۆر لاوازە لەو ناوچەیە،کوردایەتی بەهێز بوە ،ئەگەر عروبیش هەبوایە ئەوا ڕایان لەگەل تورکیا بوە نەك عیراق[١٠٠]، بۆیە ئەگەر بەسای عەرەب بوایە ئەو

---

[٩٨] لە بەشی (استنتاج ولایە الموصل) ص١٥٤

[٩٩] وەك لە تقریر ولایە الموصل ص٢٦ باس لەو دیمەنەی عرب دەکا لە موسل .

[١٠٠] ولایە الموصل..ص٢٠٢-٢٠٣

ویلایەتە نەدەخرایە سەر عیراق، هەروەك دۆڕاندنی ئەسکەندرونە بۆتورکیاو فلستنیش بۆ ئیسرائیل..

سنوری خواروی ناوچە دابڕاوەکان:

سنوری خواروی ناوچە دابڕاوەکان هەر هەمان سنوری خواروی کوردستانە لەو سەردەمە، هەرچەندە ئەگەر قوڵ بینەوە بۆ مێژوو سنوری خواروی کوردستان ئەوە نیە ئەوەی ئێستای سنوری خواروی ناوچە دابڕاوەکانە، بەڵکو زۆر فراوانترە، خراپ نیە سنورە فراوانەکەش باس بکەین بۆ ئەوەی ئەو سنورەی ئێستای ناوچە دابڕاوەکان مسۆگەر بێت، ئەگەر سنوری خواروش دیاری کرا کە کوردستانیە، ناوچە دابڕاوەکانیش کەوتە ئەو سنورە، ئەوا ئەو ناوچانە کوردستانی دەبێت بەپێی بەڵگەنامە مێژویی و جوگرافی و سیاسی و یاسایی و رەگەزی.. کە لە کۆتاییدا بەڵگەنامە نێودەوڵەتیەکان پێك دەهێنێت، ئەوەش هەنگاو بە هەنگاو بۆی دەچین جارێ لە پێشدا بزانین ئەو دوو ناوچەیە هەر پێکەوە بووینە یان لێك جیابووبوینە

جیایی کوردستان وعیراقی عەرەبی :

هەرچەندە کوردستان وعیراقی عەرەبی سنوریان لەسەریەکتر نەبوە تایەکیان سەر بەوی تر بێت،بەڵام بۆ زیاتر ساغ بوونەوە ئەوبەلگانە تۆماردەکەین:

أ/ **جیاییان لەناوو ڕەچەلەکی جوگرافیدا:** ئەو ناوچەیەوتەواوی کوردستانی ئیستالە کۆندا سەر بە (اقلیم الجبال)، (بلاد الاكراد)،(ویلایەتی شارەزور) وبەشێکی(عراق العجم) بوە،لەدوای گەشەی زاراوەی کوردستان لە رووی سیاسی ئەو ناوچەیەو زیاتریشی گرتۆتەوە ،بەڵام لەڕووی ئیداری سەر بە ویلایەتی موسل بوە لەدوای١٨٧٩ .

ب/ **جیاییان لە ئینتمای ئیقلیمیدا:** لە چوارچێوەی ئەو دابەشیەی جهان بۆ (٧)ئیقلیم لەلایەن جوگرافیاناسەکانی کۆن[١٠١]،ئەو ناوچەیە(کەرکوك وتاخوارووی موسل) و کوردستانی ئیستا سەر بە ئیقلیمی(٤) بووە ،کەچی عێراقی عەرەبی سەر بە ئیقلیمی (٣) بووە.

ج/ **جیاییان لەهێل و برجەکانەوە:**کوردستان بەو ناوچەیەشەوە لە برجی(گا - **الثور**)ە کەچی عیراقی عەرەبی لە برجی(دووپشك-عقرب) ە،بەغداش لە برجی(قوس) بوە[١٠٢].کۆ ئۆردینەیتی گەردوونی کوردستان دیسان جیایە لەگەل عێراق وشوێنی تایبەتی خۆی هەیە بریتیە لە:درێژی٤١-٥١پلە،پانیەکەشی ٣٠-٤٠پلە، لەسەرەتای دروست بوونی دەولەتی عێراقە (لەسەرەتای سەدەی بیستەم)نامەی سورەییا بدرخان بۆ سەرۆکی کۆنفرانسی ئاشتی سنوری خوارووی کوردستانی لەسەرهێلی ٣٤ دیاری کردوە،سەرووش بۆ هێلی **٣٩**[١٠٣]،(فۆرستەر)یش هێلی پانی٣٤ی بۆ سنوری سەروی عیراق دیاری کردوە [١٠٤]، کەچی عیراق لە خوارووی هێلی ٣٤ تاکەنداو.

بەوشێوەیە لە ئینتمای ئیقلیمی و مێژوویی وجوگرافلی و پلەکانی سروشتی و گەردوونی و..لێك جیابووینە .

---

[١٠١] بروانة: ج١ی معجم البلدانی یاقوت حموی هەروەها مقدمەی ابن خلـدوون ..لە بنەچەدا ئـەلبیرۆنی یەکەم جوگرافی ناسی ئیسلامیە کە جهـانی دابـەش کـرد بـۆ ٧ئیقلیم،قـەزوینی پلانـی توێژینـەوەی کتێبەکەی(اثارالبلادواخبار العباد) لەسەر ئەو ٧ ئیقلیمە داڕشتوە.

[١٠٢] بروانە دابەشی ئیقلیم وبورجەکانی ج١ی معجم البلدان .

[١٠٣] بەلگەنامەی بریتانی وفرنسی ژ:٢٣لە (کۆمەلـەو ڕێکخراوەکوردیـەکان لـە بەلگەنامـەی بریتـانی وفرنسی)

[١٠٤] فورستر – نشاه الدوله العراقیه ص١٣

د-**جیاییان لە ڕوانگەی جوگرافی ناسە ئیسلامیەكان** :جوگرافی ناسە بەناوبانگەكانی ئیسلامی وەك(بەلخی،ئیستاخاری،ابن حوقل، المقدسی..) جیهانی ئیسلامیان لەسەردەمی خەلافەت بۆ ٢٠ ئیقلیم دابەش كردبوو، كوردستان (بەوناوچە ناكۆكانەشەوە) سەر بە ئیقلیمی جبال بوە، هەرچی عراقی عەرەبیە سەر بە (ارض جزیرة) بوە[١٠٥]

ع- **جیاییان لە سەر نەخشە كۆنەكان** : لە نەخشە بەناوبانگەكەی ئیبن حۆقل (صورة الأرض) بە ڕوونی اقلیم الجبال ومصایف الأكراد لەگەل عیراق لێك جیان چ جای عیراقی عەرەبی.هەروەها لە نەخشەی ئیساك تیریۆنی هۆلەندی كە لەسالی ١٧٩٠ز گیراوە،لەو نەخشەیەدا كوردستان لەگەل عیراقی عەرەبی بەجیا هاتوە.لە هەردوونەخشەی عوسمانی بەشی ئاسیای سالانی ١٨٩٣ و١٨٩٦،جگە لەوانەش باقی نەخشەكان عیراقی عەرەبیان لەگەل كوردیستان بە شێوەی ئیقلیمی جبال یان جزیرە لێك كردۆتەوە .

ف-**جیاییان بە پێی یاسای نێو دەولەتی:** ئەو لێك جیاییە بەردەوام بوە لە سەردەمی عوسمانی و تا دابەشی رۆژهەلاتی ناوەڕاستیش لەدوای جەنگی جیهانی یەكەم(١٩١٤-١٩١٨)،كەبەپێی ڕێكەوتنامەی سیڤەر دابەشكران،لەكاتێكا كوردستان بەپێی مادەكانی (٦٣)جیابۆوە كەچی عیراق بە پێی مادەی (٩٤)جیابۆوە ،وولاتانی عەرەبیش هەریەكە بەمادەی جیاجیا جیابوینەوە[١٠٦] . لەكۆنگرەكانی ئاشتی وسان ریمۆ وهەرەدوایش سیڤەر بۆ

---

[١٠٥] بروانة : موسوعة العربية العالمية مادة:العلوم عند العرب والمسلمین

[١٠٦] سوریا و میزۆپۆتامیا (عێراق) بەپێی مادەكانی ٩٤ هەتا ٩٧. ئیسرائیل.. بەپێی ماددەی (٩٥). حیجاز بەپێی ماددەكانی (٩٨-٩٩). بەو شێوەیە میسر لەمادەی (١٠١). سودان لە مادەی (١١٣). مەغریب و تونس لە ماددەی (١١٨). لیبیا بە ماددەی (١٢١).

جیاکردنەوەی کوردستان تەعەهودلە تورکیاوعوسمانی وەرگیرا بە پێی مادەی (٦٤)هیچ تەعەهودەك لە عیرۆاق وەرنەگیراوە بۆ سەربەخۆیی کوردستان،بەلکو عێراق خۆشی پێویستی بە ڕازی بوونی عوسمانی بوو وبەوپێیە عیراقیش بە پێی مادەی ١٣٢ڕەزامەندی بۆ وەرگیرا، ئەوەش ڕوون ترین بەڵگەی یاسایی نێو دەولەتیە کە کوردستان یان ویلایەتی موسل یان ناوچە ناکۆکەکانی ئیستا سەر بە عیراق نەبووینە.

ك- **جیاییان لە سیستەمی ئینتداب:** عێراق و سوریا و ولاتانی تر پالێوراو بوون بۆ دەولەت لەرێی ئینتداب کە لە ماددەی (٢٢)ی کۆمەلەی نەتەوەکان بە سێ پۆلی (A, B, C) دیاریکرابوو، عێراق لەپۆلی (A) بوو، بەلام کوردستان لەبەر پێگەیشتنی و بوونی دەسەلاتی سیاسی و هەرێمێکی دیاریکراو بەناوی (کوردستان) هەروەك لە سیڤەریش بە ئەدرێسێکی سەربەخۆ لەبەشی سێیەم هات بێ ئینتداب، سنورەکەشی دیاربوو**.. ئەوا پێویستی بە ئینتداب نەبووە.

ل- **روون ترین جیاوازی لە نێوان کوردستان وعیراق** لە پرسیارێکی راپۆرتی ویلایەتی موسل ص١٦٧ دەپرسی (لە چوارچێوەی ئەو ٣ پرسیارەی لیژنەکە بۆ بریتانی ناردویە لە پرسیاری سێیەم هاتوە ئایا لە نێوان بەریتانیا چەند بەلگەنامەی لەبارەی بازرگانی نێوان کوردستان و عێراق هەیە؟ واتە ئەوەندە جیا بووینە بەدوای بەلگەنامەی بازرگانی گەڕاون، واتە جیاییان ئەسیلە لکاندنیان دۆخ بوەو تازە بوە .

** بێجگە لەفەرهەنگی ولاتانی تر خودی فەرهەنگی ئیداری وسیاسی عوسمانی کۆن ونوێ، دانیان بەکوردستان نابوو، سنوریشیان دیاری کردبوو.

م- **جیاییان لەمێژوووجوگرافیا(واقعدا)**:لەمیژوودا پێكەوە نەبووینە زیاتر لەوەلەرووی جوگرافیش سنوریان لەسەر یەك نەبوە بەلكو ئیقلێمەكیان لە نێوان بوە ، بۆ ئەو مەبەستە ڕوون ترین نەخشەی كۆن كە كوردستان وعیراقی عەرەبی لە سەر بێت بریتیە لەنەخشەی(حمدالله بن مستوفی ١٣٣٩ز)دەدەكەوێت چۆن ئیقلیمێكیان لە نێوانە .

هەندێك لە نوسەرو مێژوونوسی كوردی ئەو جیاوازیانە بۆ ئەودیوتر دەباو دەڵێ ئێمەو ئەوان لە ئاووهەواوگل ووجۆری زەمین وروەك و .. هەمووی لێك جیاین[١٠٧] ئەوەش لەوە دێت كەهیچ متمانەیەك نەماوە دەیەوێ لە شەڕی دووركەوێتەوە ،ئەگینا جیاوازی ئاووهەواو ژینگەو ڤاكتەرەكانی تری جوگرافی وجیۆلۆجی ئەوەندە پەیوەندی بە نەژادو توخم نیە وەك فەیلەسوفەكانی سەدەی ١٨ و١٩ لە فرنسا وای بۆچووبوون،ئینجا ئێمە لەگەل عەرەب براین ئەگەر ئەو كێشانە چارەسەر بكرێت .

كامیان رەسەن ترە

تەقەلایەكی زۆر دراوە ناوی عێراق لە قووڵای مێژوو بدۆزرێتەوە،لە(العراق فی الخوارط القدیمة)پەنای بۆكۆن ترین نەخشەی سەر زەوی كە لەسەردەمی سەرگۆن(٢٣٠٠پ ز)بردوە ، كەچی بەووردبوونەوەیەكی سادە لەو نەخشەیە[١٠٨] دەردەكەوێ ناوی عیراقی لەسەر نیە تەنها بابل وئاشوری لەسەرە، كەچی بەشی (الجبال) لە سەرووی بابل و بلاد اشور دیاری كراوە .بەڵام ئەگەر كەمێك بلاد

---

[١٠٧] بۆ ئەو مەبەستە بروانەتوێژینەوەیەكی ووردو زۆر بە پێزی (عبدالرقیب یوسف)بە ناوی(حدود كردستان الجنوبیه تاریخیا وجغرافیا) لە ص٢٠٤-٢١٠ تیایدا بەلای ئەو جۆرە جیاوازیانەش چوە .

[١٠٨] خارطة رقم:١ (العراق فی الخوارط القدیمة) .

ئاشور بەو پلەیە بۆ عیراق ببتە پالپشتی جوگرافی بۆ ڕەسەنەیاتی ئەوا (جبـال) دە هێندە دەبێتە پالپشت بۆ کوردستان،چونکە عیراق زادەی چـالاکی زێـدی بـاپیرانی عـەجەمە،کەچی جبال تا ئەو دواییەش گوزارشـێکی ڕوونـی چـالاکی کۆمەلایـەتی وئیداری وسیاسی کوردە،لە نەخشەی ئیبن حۆقل زۆر بە ڕوونی عراق و(دیار العرب) لێك جیا کرایتـەوە، لـە نەخـشەی(ئیراتـۆتینیس ۱۹٦ پ م) هیرۆدۆتـس(نیـوەی سەدەی ٥ پ ز)ناوی (میدیا)ی لەسەرە ،(بلاد العـرب)یـش لـە جزیـرەی عـەرەبی ئیستا دیاری کراوە[۱۰۹]،بەدەگمەن نەخشەیەکی کۆنی بیـانی وئیـسلامی نادۆزیـەوە یان کوردستان یان بلاد جزیرە یان بلاد الجبالی لەسەر نەبێ .

ناوی عیراقیش کۆنە بەڵام لەپەیوەندی بە عـەرەب لاوازە ،واتە گوزارش لە عروبیەتی خاکەکەی ناکا،خۆی ناوێکی عەجەمیەو مولکی فارس بوە،بەکورتی گوزارش لە پەیوەندیەکی یاسایی سیاسی ومێژوویی نێوان (هەرێم وگەل ودەسەڵاتی) عەرەبی ناکا،کە یەکێکە لە مەرجە هەرە بنچینەیی دەولەتی ڕەسەن بە پێی یاسای نێو دەولەتی،دووبارە بەپێی چالاکی ئیداری وسیاسی ویاسای میلەتی عەرەب ئەو ناوە نەهاتۆتە کایەوە،ئەگەر چالاکیەك لەو شێوەیە لە مێژووبەدی بکرێ زیاترلەهەموان گوزارشی لەشانۆیەکی فارس کردوە،بۆیەش دەبینین لەرێکەوتنامەنێودەولەتیەکان سەبارەت بە عیراقیش ئەو ناوە نەهاتوە تالەلۆزانی ۱۹۲۳ بۆ یەکەم جار لە مادەی (۳) دوو جار هاتوە،بەلکوکیرزۆنی بریتانیا ناوی عیراقی زیندووکردەوەلەجیاتی میزۆپۆتامیای عەرەبی[۱۱۰] .

---

[۱۰۹] خارطة رقم:۸ رقم:۹

[۱۱۰] ولایة اموصل.. ص٦٦

هەرچى كوردستانە ناوێكە ڕێك گوزارش لەو پەيوەنديە دەكا،ئينجا سەربارى ئەوەش ناوى كوردستان لەدواى دروست بوونى دەولەتى مۆديرن بە بڕيارِ نەهاتۆتە كايەوە،بەلكو لە ئەنجامى چالاكى كۆمەلايەتى وسياسى و ئيدارى وياسايى مێژوويى كورد هاتتە كايەوە، بۆيە ڕەسەنايەتى كوردستان بۆ ناسنامەى نەتەوايەتى زۆر بە هێز ترە لە زۆربەى وولات ونيشتمانانى دەوروبەر ،رەسەنايەتى كوردستان وگوزارشى ياسايى وسياسى ناوەكەى بۆئەو خالانەى خوارەوە دەگەڕێتەوە:

ا- ئەو ناوە لە خـودى كوردسـتان هەلقولاوە،ئەگـەر دەلـێن سـولتان سـنجارى سەلجوقى (سەدەى ٥-٦ه)ئەوناوەى بەرپا كردوە زۆر دروست نيە ، سەرچاوەى ئـەو زانياريە يەكەم جار لەلاى (كى ليسترينگ) لەكۆتاى سەدەى ١٩ لە كتێبى (بلـدان الخلافە الشرقيە ص٢٢٧) ئاوا بلاوكردەوە: هەر ئەويش دەلێت يەكەم جارلەنوسينى فەرمى لەكتيبى (نزهة القلوب) ى حمدالله مستوفى(٧٤٠ك) المستوفى لە سـەدەى ١٢ هاتووە و وەسفى كوردستانى بە ١٦ هەرێم كردووە، محمد ئەمين زەكيش لەوانى گواستەوەو بوە ڕاستيەكى مێـژوويى ،ڕاسـتيەكەى پـێش ئـەويش ئـەوناوە هـەبوە (سـولتان سـنجار) پـەرەى پێـداوە لـە نـاوێكى ميلـى جـوگرافى بـۆ نـاوێكى ئيدارى،لەشيعرو پەند ناوى كوردستان پێش ئەو مێژوە دۆزرايتـەوە، لەڕێنماييـەكى (شـيخ ئـادى بـن مـسافر الحكـارى) بــە نازنـاوى (شـرف الــدين) هــاتوە: شەرەفەدين مير ل ديوانىَ

خەبەرىَ بدەنە كوردستانىَ
بلا قايم بكن ئيمانىَ[111]

[111] بۆزياتر توێژينەوەيەكى سليمان الدخيل بەناوى (حقيقە وجودالكردى فى الموصل) بخوێنەوە.

رشید فضل اللـەی مێژوونوسی مەغۆل لە(جامع التواریخ)پێش ئەو بەرواره باسی کوردستانی کردوه ،لە سەرچاوەکانی فارسیش پێش ئەو بەرواره ناوی کوردستان هاتوه.

ب-ئەو ناوه گوزارش لەشوێنی کوردان دەکا ،لەچوارچێوەی کۆمەلێك ناوی وەك (اقلیم الجبال)[112] ،(اقلیم الجزیره)(شهرزور)(میزۆپۆتامیا)... لەدوای سەدەی١٢ناوی کوردستان بەرەبەره بەرەو زال بوون بوو،یەکەم جار لەرۆژهەلاتی کوردستانی ئیستا ،دوای بەرەوسەروو، لە سەدەی ١٧ش بەتەواوی کەوتە نێو فەرهەنگی عوسمانی، ئینجا خواروش، بەوشێوەیە لەگەل رابوونی هەستی نەتەوایەتی لە جهانی ئیسلامیدا لە کۆتایی سەدەی ١٩ دەرکەوتنی پەیوەندی ناسنامەیی لە نێوان ناوی وولات ومیلەت،ئەوا ناوی کوردستان جێی ئیقلیم جزیرەو ئیقلیم جبال وئیقلیم جزیره ومیزۆپۆتامیای گرتەوە.

ج- لقی ب بریتیە لە گەشەی ئاسۆی ناوی کوردستان وپانتایی جوگرافیەکەی، ئیستا باسی گەشەی ستونی ناوی کوردستان دەکەین لە ناوێکی میلی دەڤەری بۆ ناوێکی ئیداری لە سەدەی ١٢،لەسەدەی ١٧ش بوە ناوێکی ئیداری عوسمانی ،لەکۆتایی سەدەی بیستەم بوە ویلایەتێکی فەرمی عوسمانی وبەوشێوەیە لە ئیداری گەشەی کرد بۆ سیاسی،ولەنەخشە جوگرافی وئیداریەکان پەڕیەوە بۆ نەخشەی سیاسیش[113] ،لە رێکەوتنامەی سیڤەری ١٩٢٠ بوە ناوێکی یاسایش کاتی لە بەشی

---

[112] لەکۆن ترین نەخشەی سەر زەوی کە لەدوای سەرگۆن(٢٣٠٠پ ز)کراوه ،بەشی (الجبال) لە سەرووی بابل و بلاد اشور دیاری کراوە .ئەو نەخشەیە لە ژ:١ی (العراق فی الخوارط القدیمة) دانراوە.

[113] لەناو بەلگەنامەکانی عوسمانی بۆ یەکەم جارە د عوسمان علی کۆمەلە بەلگەنامەیەکی دۆزیتەوە لە بارەی زانیاری نوێ سەبارەت بەکوردستان، بەتایبەتی لەبارەی ولایەتی کوردستان ،کە

سێیەمی بە ئەدرێسێكی سەربەخۆ تۆماركرا.بـەو شـێوەیە كوردسـتان لەسـەرەتای سەرهەڵدانی دەولەتی نەتەوەیی ومۆدێرن قۆناغـەكانی جوگرافی وئیـداری وسیاسـی وياسایی پێش توركيا وعیراق وسوريا وئوردەن وزۆربەی ناوە یاسـایيەكانی ئیـستای رۆژهەلاتی ناوەڕاست بڕی (جگە لە ئیران نەبێت).

ئیستاهەر لە قۆناغی ساغ كردنەوەین لـە سـەروو نـاوی ڕەسـەنی كوردسـتانمان وسنوری سەرووی عیراق و جياییمان لەگەل یەكتر ساغ كردەوە ، ئیستا بەرەو ئـەوە دەچین كە سنوری خوارووی كوردستان و(ناوچە دابڕاوەكان)ڕاستەوخۆ دیاری بكەین، لە پێشدا بەرەو ئەو بەلگەنامانە دەچین كە سـنوری كوردسـتان زۆر لـە خـوار ئـەو ناوچانە بووینە كەئیستا ناكۆكی لەسەرە .

ئەوبەلگەنامانەی موسل تا بەغداش بەكوردستان هەژمار دەكەن:

ئەو بەلگەنامانە دەگەڕێتەوە بۆ پێش دروست بوونی عیراق وپێش سەردەمی مەركەزی عوسمانی كە لە ناوەڕاستی سەدەی١٩ دەست پێ دەكا ،بەو شێوەیەلی خوارەوە:

١- بە پێی (اثار البلاد واخبار العباد-قزوینی ص٢٨٣)لە مادەی:اقليم الرابع موسل وبەغداش وەك باقی كوردستان سەر بە ئەو ئیقلیمە پۆلین دەكا ،لەكاتێكا عیراقی عەرەبی سەر بە ئیقلیمی سێیە،هەروەها لە هەموو مەعجەم وگەڕیدەو

وەرچەرخانێكی گرنگە لە مێژووی (ناوی كوردستان)لە ئیداریەوە بەرەو سیاسی –بروانـە: الكـرد فـی الوثائق العثمانية .

جوگرافی ناسەکان بەغدا سەربەعیراقی عەرەبی نەبوە بەلکو سەر بە ئیقلیمی عەجەمی(فارسی یان کوردی) بوە .

٢- لە(ج١ معجم البلدان) لەبابی إیراهستان: باس لە سەرجەلەی ناوی عیراق دەکاودەڵێ لە(ئیراه)هاتوەودەشیبەستێتەوەبەئەردەشێر،ئەردەشێریش کوردە،کەواتە بەپێی بەشێك لەپسپۆر لە کوردیۆلۆجی ئەوا ئەو ناوچەیەو بەغداو خواروشی زیاتر مولکی کوردە لەنەتەوەکانی تر.

٣- بە پێی هەندی سەرچاوەی کوردی ناوی بەغداکوردیە دەگەڕێتەوە بۆ دوو ووشە:باغ +داد بۆیە لەسەردەمی ابو جەعفەری مەنسور ناوەکەی گۆڕی بۆ مدینە السلام(دوایش بۆ مدینە المنصورە).لەوەش ڕوونتر یاقووت حموی دەلێت:اصل بغداد للأعاجم[١١٤] .

٤-ئەرشاك سافراستیان لە (الکرد وکردستان ص٦٥)دەڵێ بە غدا زێدی ڕەسەنی کوردانە .

٥- لەدەوروبەری بەغدا ئەو دەسەڵات ومیرنشین ودەولەتە دەڤەریانەی دروست بوویێت زیاتر کوردبووینە،جگە لە دەولەتی حەسنەوی کورد لە ڕۆژهەلاتی بەغدا بەرەو سەروو ئەوا دەسەڵاتێکی تری گرنگی کورد لە ئەهوارەکان وخوارووی بە غدا دروست بوە بەناوی (شاهینە)بەناوی(عمران بن شاهین لە ٣٣٨ك بەرامبەر ٩٤٠ز) ناوبانگی پەیدا بوو[١١٥]. هەمو گەریدەکان کەرکوکیەتی کوردستان دەسەلمێنن

[١١٤] معجم البلدان ج١ص٤٥٦

[١١٥] لەلایەن ملا جمیل ڕۆژبەیانی لە چوارچێوەی ٤ دەولەتە کوردیە لە بیرکراوەکان باسیان دەکا . بە ڕوونی ناسنامەی کوردی پێداوە لەلایەن (شرەفخان ومحمد ئەمین زەکیە)وە ناوی نەهاتوە، لە(مراقد المعارف / الشیخ محمد حرز الدین ج٢ص١٣١).. عمران بن شاهین الخفاجي(سوسنگردی) أمیر

،سەردانی ریج بۆ کوردستان هەر لە بەغدا دەردەچێ مێوانی حاجی عبدالله دەبێ ئیتر بەولاوە وبەدیالا وتوزو کەرکوك ڕەت دەبی ٚ بەسەفەر بۆ کوردستانی تۆمارکردوە .

٦- لەوەش زیاتر ابن بەتووتە دەوروبەری بەسراش بەکوردوەسف دەکاو دەڵێ کاتێ لە بەسرە بەرەو ئەسفەهان ڕۆیشتم لەڕێ لامدا میوانی عشایرە کوردەکان بووم . لە بەڵگەنامەیەکی بریتانی کە تیایدا بالوێزی لەبەغدا(کانسیری) زانیاری لەبارەی رووداوەکانی کوردستان دەنێری وسنوری باشوری بۆ نزیك(محەمەرە)دەست نیشان دەکاوزیاتر لەوەش ئەو زانیاریە لە بەرپرسێکی گەورەی حکومەتی عیراق دەگوازێتەوە[١١٦] .

٧- یاقوت حموی وزۆر سەرچاوەی تر لەباسی(حلە)باس لە کێشەیەك دەکەن لە نێوان کوردو ئەهلی (جامعین) ،لەدەرەوەی حلەش هەبووینە بەڵام نازانرێ ناسنامەی جامعین چیە ،بەڵام باسی عەرەبی لێنیە.

البطيحة (البطيحة :- أرض واسعة بين واسط والبصرة) لە (معجم البلدان /ج ٢ ص ٢٣٨) هاتوە: زعيم قبائل خفاجة في العراق ، توفي في المحرم سنة ٣٦٩ هـ بالبطيحة ،، ابن اثير لە (كامل فى التاريخ) بە ڕێگر وەسفیان دەکا،بەڵام ڕاستیەکەی ئەوەیە تەنها لە سەرەتا هەندێ کاری ڕێگری لە ئەهوارەکان کراپێش بوون بەدەولەت .

[١١٦] من السفارة البريطانية – بغداد ٣٢٩/٢٨٦٩ WO
الى الدائرة الشرقية – وزارة الخارجية البريطانية ٥/ شباط/١٩٥٩
... و في اليوم الثالث من المحاكمة صرح مهداوي تصريحا مثيرا للغاية حول الكرد، قائلا و التي سبق و ان اشرنا اليه في الفقرة ٢ من البرقية رقم ١٠٢ بتاريخ ٢٧ كانون الثاني و التي يزعم بان نفوس العراق سيصل عام ١٩٦٠ الى ١٠مليون لأن الكورد الذين يسكنون في المنطقة الجبلية كبيرة بدا من اسكندرونة و انتهاءا بالمحمرة، يعتبرون حماة الجمهورية العراقية الديموقراطية. ..

لەدوای ئەوانە واتە بۆ نزیکی سەدەی بیستەم گەڕیدەو جوگرافی ناسەکان لە بەغدا بەرەو سەروو بۆ لای حمرین وموسل لەسەرکوردستان تۆمارکراوە ،وەك ئەوانەی خوارەوە.

٨- کۆتلۆف وای دیاری کردوە: هەردوو ڕۆخی دیجلەو فورات تادەگاتە دەوروبەری بەغداعیراقە ،هەرچی سەرووی بەغدایە ئەوە سنوری کوردستانی خوارووە[١١٧].

٩- لەکتێبی (عباس العزاوی-عشائر العراق) ولە کتێبێکی تری لەسەر کوردە فەیلیەکان باسی لە بوونی کورد لە خوارووی بە غدا بە چڕی دەکا،ناوی زۆربەی عەشیرەتەکانی بردوە کە کوردن ،ئێمە لە کتێبێکی عەرەبی بەناوی(الإسلام والعلمانية واثرهما فی نشأة الدولة العراقية الحديثة)بە ووردی باسی سەرکردەو هەیئەکانی شۆرشی بیستمان کردوە جگە لە چەند کەسێك نەبێت بە دەگمەن عەرەبی تیا نیە ،ئیستا لەو سەرچاوەو سەرچاوەی تر باس لەوە دەکەن عەشیرەتە کوردەکان لە خواروو پێشڕەوی ئەو شۆرشە بووینە، بۆ ئەو مەبەستە زیاتر بڕوانە: (مذکرات برترام توماس -الحاکم السياسي البريطاني في منطقة الناصرية بين سنتی ١٩١٨- ١٩٢٠) (محمد جميل روژبيانی) لە کتابی (أربع دول کوردیە) هەروەها(مصطفى جواد)(جاوان العشيرة الکوردية المنسية) .

١٠-زۆربەی سەرچاوە کۆنەکان باسی پێکهاتەی بەغدا ئەگەر کردبێ ووتویانە پێك هاتوە لە یەهودو کوردو عەرەب وفارس ، فورستر-دەڵێت سێیەکی بەغدا یەهودین[١١٨]، تا ئەو ڕادەیە لە شاری بەغدا لە جیاتی هەینی ڕۆژی شەممە پشوو

---

[١١٧] کوتلوف - ثورة عشرين ص٢٥

[١١٨] فورستر-نشأة الدولة العراقية ص ١١٥.

بوە[١١٩] ،لەسالی ١٩٠٠زنوێنەری بەغدابۆ(مەبعوسان-پەرلەمانی عوسمانی)هەلبژێردرا ٣كەس دیاری كران:اسماعیل حقی بابان(كورد)، ساسون حسقیل (یهودی) ومحمودئالوسی (بە عرب تۆماركراوە بەلاّم لەوەش گومان هەیە)،حنا بەتاتۆ ناوی ٢٠لەیەكەمە مولكدارەكانی سالی ١٨٩٤ی بەغدای كردۆتە خشتەكێك تەنها دوانیان عەرەبن[١٢٠] .

١١-رۆژهەلاتناس (نورمان) لە كتێبی(تاریخ الشرق القدیم) : دەڵێت مالە كوردەكان بە بەرفراوانی هەنە ،هەر لە كەنداوی عەجەم(بەسرە) تادەریای قەزوین ودەریای ڕەش و دەریای سپی وبەرەو ئەسكەندەروونەو بە ئاڕاستەی موسل تا دەگاتەوە رۆژهەلاّتی بەغدا.

١٢- لە(بلدان الخلافە الشرقیە ص١١٦) دەلێت موسل لەسەدەی(١٠) هەموی كورد بوون ،ابن حۆقلیش هەروا دەلێت وگەرەكانیشیان بە ناوی: لاری وهەزبانی وحەمیدی ..

١٣- لە رێكەوتنی ئەرزەڕۆم كە لە١٨٢٣/٧/٢٨بەسترا،پێكهاتوە لە (٧) بەش- لەبەشی یەكەم باس لە كوردستان دەكات و دەڵێ سنوری دەگاتە نزیك بەغد[١٢١] .

١٤- بلازری(٢٧٩ ھ) لە"فتوح البلدان ص٤٠٧" دەلێ لە شاری موسل كوردەكان شەڕی سوپای ئیسلامیان كرد لە(٦٣٧ز)، دەلێ ئەوشارە لەپێش فەتح تەنها دوو گەڕەك بوو،لەگەڕەكەكیان كوردە ئاگرپەرستەكانی لێبوو ،ئەوانی تریش

---

[١١٩] د.علی الوردی — لمحات .. ج٥ ص١٢٧

[١٢٠] (ج١ ص١٨٥ العراق)

[١٢١] بروانە: چارەنوسی فیدرالی دوای دەرچوونی عیراق لە بەندی ٧.

مەسیحی بوون .هەریەکە لە ئیستاخاری و ابن الأثیر (١١٦٠- ١٢٣٣)م وایان گێڕایتەوە.

١٥- هەریەکە لە تەبەری (٨٣٨- ٩٢٣)م. مسعودی (٨٩٦-٩٧٥)م. حموی (١١٧٨)م. ابن خرداذیة (٨٢٠- ٩١٢)م. ابن خلدون (١٤٠٦)م. ابن خلكان (١٢١١-١٢٨٢)م. وابن حوقل (٩٧٧ م) دەڵێن زۆر لە مێژە کورد لە موسل و دەوروبەری جێگیر بووینە چەندین گەڕەکیشیان لە ناو موسل هەیە ،لەلایەکی تریشەوەلەگەل ابن بطوطة (١٣٠٤- ١٣٧٧)م هاوڕان کەلە(رحلة ابن بطوطة) دەڵێت: إن مدن موصل وماردین و سنجار هی مدن کوردیە . لە ص٧٤ی راپۆرتی ولایە الموصل لە چوارچێوەی بەڵگەکانی بریتانیا کە لە قازانجی عیراق وعەرەب بوە کەچی لەوێش ناوی نەینەوا بە نەینەوای کوردستان دەبا .

١٦-مەقریزی لە(السلوك والمعرفە دولە الملوك)،(معجم البلدان) دانیشتوانی موسل بە زۆرایەتی دانیشتوانی عەشایرە کوردەکان وەسف دەکا .چلبی زادەی بەغدادیش لە (کشف الظنون-١٦٣٨) دووپاتی ئەوڕاستیانە دەکاتەوە.کۆن هامەر ی ئەلمانی رۆژهەلاتناس لە (تاریخ الدولة العثمانیة ج٤ص٢٨) دەڵێ : دانیشتوانی موسل زۆربەی کوردن کەمێکی عەرەبیشی لێیە.

١٧- لە(دائیرەی معارفی فرنسی) دەڵێ جەزیرەو موسل وکەرکوك ووهەولیروسلیمانی ورانیەوکفری یەك ئیقلیمی سەربەخۆ پێك دەهێنن .

١٨- لە(عجائب البلدان- لسراج الدین ابن الوردي —مادة: أرض الجزیرة): لەوەسفی (جزیرە ابن عمر) دەڵێت: وتشتمل علی دیار ربیعة ومضر، وتسمی دیار بكر، وهي ما بین دجلة والفرات وكلها تسمی بالجزیرة، وبها مدن وقری عامرة. ومن مدنها المشهورة الموصل .

١٩- الإمام الذهيي لە(العبر فى خبر من غبر) و لە زۆر سەرچاوەی مێژوویی ئیسلامی تر باس لەوە دەكرێ جارێكیان گەلە دزێكی كورد بەغدایان داگیركردوە، ئەوەش مانای ئەوەیە ئەگەر بەغدا كوردیش نەبووبێ ئەوا ئەوەندە لە ژێر ڕكێفی كورد دوور نەبوە .

٢٠- جوگرافی ناسی گەورەی عوسمانی شمس الدين سامی لە (قاموس الأعلام) لە(مادە: كەركوك) دەڵێت سەر بەولایەی موسلە، بەڵام بەوەش ناوەستێ دەڵێ ویلایەتی موسلی كوردستان ،واتە نەك كەركوك ویلایەتی موسل تەوای كوردستانیە.

٢١- مندوب السامی البريطانی- همفريز الوثائق السرية-بغداد ١٩٢٩/٤/٢٣

...لەو بەڵگەنامەیە باس لەو ناوچەیەی ئیستا ناوی نراوە(مناطق متنازع عليها)دەكا داوا دەكا زمانی فەرمی ئەو ناوچەیە كوردی بێت چونكە كوردن،لەكۆتایی بەڵگەنامەكە خشتەكێكی دانیشتوانی دەرەوەی موسل٧٠٪ی كوردن ،بەڵام باسی ناو موسلی نەكردوە .

لە بەڵگەنامەیەكی تر ١٦١/٢ /٧٣٠ CO سكان كردستان: شاری دیالە بەكورد پێشان دەدا:.. واذا اجريت احصاء دقيق ولم يحسب الكرد ضمن عرب السنة يكون عدد الكرد والعرب متساويا.فمثلا تم تجاهل عدد الكرد في لواء ديالى ذات الاغلبية الكردية والاقضية الكردية في كوت في الاحصاءات السابقة [١٢٢].

٢٢- موسل لە تەعەهودەكانی عیراق بۆ (عصبه الامم): بۆ ئەوەی عیراق لە

---

[١٢٢] لەبارەی كوژرانی(**محمد بن الحسين بن على بن حمدون أبو الحسن البعقوبی**) خەتیبی بەغدادی لە زنجیرەزۆرەكانی (تارخ البغداد لەج٢ص***٢٥٢***) هاتوە: **قتل بحلوان في شهر ربيع الأول من سن(٤٣٠) قتله أبو الشوك أمير الاكراد** ***.واتە ئەو ناوچەش دەسەڵاتی كوردی لێبوە .***

عوسبە وەرگیرێ ١٠ تەعەهودی دا، لە تەعەهودی ژ:٩ لقی١ تیایدا بەلێن بە(عصبە)دەدات کە زمانی کوردی لە موسلیش فەرمی دەبێت .

٢٣-(تقریرلجنة عصبة الأمم الخاصة بحل النزاع الترکی البریطانی حولة ولایة الموصل)* : ل٢١٩ دەلێ عیراق هیچ مافێکی لەوناوچەیە(ویلایەتی موسل)نیەو ناوی عیراقیان هەرنەبیستوە، لەل١٥٣ دەلێ نیوان موسل وبەغدا هیچ ناوێکی دیاری کراوی نەبوە، لەل٢١٨ راستەوخۆ تردەلێ ویلایەتی موسل کوردیە،هەر لەو راپۆرتە دەلێ شریف پاشای کورد لە١٩١٩داوای تەواوی ویلایەتی موسلی کردۆتەوە بەپالپشت بەهەردوو(**دائرةی معارف بریتاني وفرنسي**)، هەرلەو راپۆرتە لە ل١٥٩باس لەوەدەکا کەلەسەردەمی سولتان سلیمانی قانونی(١٥٣٤)ودواتریش بەغداوموسل وکەرکوك بە ولایەتی شارەزورناوزەد دەکرا.

٢٤ - لة (معجم البلدان- حموي- ج٢ ص١٣٤-١٣٥) لە ڕاڤەی (جزیرە ئاقور) —جزیرەی ئیبن عمر هاتوە : بین دجلة والفرات، من أمهات مدنها حران، الرخة، رأس العین، نصبین، سنجار، خابور، آمد، میافارقین، الموصل.

٢٥ - لە قاموس السیاسی-احمد عطیةاللة کە لەسالی ١٩٦١ دەرچوە - لەبابەتی کوردستان ص٩٦٨ شارەکانی کوردستان ڕیزکردوە موسلیشی بەگەر خستوە.

٢٦_ بەبۆنەی توێژینەوە لە مادەکانی ٦٢ و٦٣ و٦٤ی سیڤەر سەبارەت بەکوردستان مێژوونوسی عەرەب عبدالرزاق الحسنی دەڵێت :لێرەوە بیری خەملینی

* ئەو راپۆرتە لە کتێبی(ولایە الموصل) مراجعە وتحقیق عبدالرزاق القیسی بلاوکرایتەوە.

دەولەتێکی کوردستانی سەربەخۆ خەملی بۆ هەر (٥)لیوای کوردی:(سلیمانی ،هەولێر دیالی،کەرکوك ،موسل)[١٢٣] .

٢٧- نەخشەی ئیساك تیریۆنی هۆلەندی دەگەڕێتەوە بۆسالی١٧٩٠ز،لەو نەخشەیەدا ناوی شارەکانی کوردستانی لێ تۆمارکردوە،لەوانە: شاری عمادیة، آربیلا، آثار نینوی، تبلیس ..

٢٨ - لەنەخشەی سایکس پیکۆش تەنها بەغداو بەسرەی بە میزۆپۆتامیای خواروو دیاری کرد.

سنوری ناوچە دابڕێنراوەکانی(لە موسل تا کەرکوك)

١- سنوری خوارووی ناوچە دابڕاوەکان بەپێی بەڵگەنامە ئیسلامیەکان:

أ- لەخواروی (جبل حمرین) ناوی جیاجیای وەك (بلاد بابل، بلاد سومر، عراقی عەرەبی، عراقی عەجەمی، بلاد مابین النهرین الجنوبیه، میزۆپۆتامیا العربیه، سواد، منتفك،... کە دوای عێراقی عەرەبی لێ پێکهات ، هەرچی لە سەرووی جبل حمرین ئەو ناوانەی هەڵگرتوە: ئیقلیم جبال، بلادالاکراد، میزۆپۆتامیا، جزیرە ابن عمر، کوردستان، بلاد شهرزور... دوایی کوردستانی گەورەی لێ خەملی.

ب- زۆربەی جوگرافی ناسە کوردەکان پێیان وایە ابن خلدوون ناوی (جبل حمرین) بە جبل الاکراد دەبا ئەوە دەقەکەیەتی:..إلى الإقليم الرابع وفيها هنالك بلد المراغة في شرقي جبل الأكراد المسمى بأرمى وقد مر ذكره في الجزء السادس ..[١٢٤] .

---

[١٢٣] عبدالرزاق حسني- تاريخ الوزارات العراقية- ج١ ص٢٨٠ .

[١٢٤] مقدمه ص٧٤ - هەرچەندە ئەوەندە شارەزای جوگرافی نیم بەلاّم بە ووردی سەرنجم دا نەخشە کۆنەکان وئەو چەمکە جوگرافیانەی سەردەمی ابن خلدوون، ،گومان هەیە ئەو شوێنە مەبەستی (جبل

ج-لەزۆربەی سەرچاوە ئیسلامیەكان باس لەوە دەكەن كە لە٦٤٠زئیمامی عمر فەرمانی بە (عتبە بن فرقد)كردموسل رزگاربكات ،پێی ووت خەلكی موسل سمێل گەورەو پرچ درێژن زمانیان عەرەبی نیە ...مەبەستی ئیزیدیەكان بوە،بلازەرِی لە(فتح البلدان) وابن اثیر(١١٦٠- ١٢٣٣)م لە(كامل فی التاریخ)دەلیٚ لەو هیرشەدا بوە شەڕیان لەگەل كوردی نەینەوا .ئەوەش بەلگەی كوردبوونی ئەو ناوچەو زیاتریشە.

د- بلازری(٢٧٩ هـ) لە"فتوح البلدان ص٤٠٧" لەو كتێبە باسی گرتنی شاری موسل دەكا لەلایەن سوپای ئیسلام،كوردەكان شەڕیان كرد، دەلیٚ ئەوشارە لەپێش فەتحی لە(٦٣٧) تەنها دوو گەڕەك بوو،لەگەڕەكەكیان زەردشتیە كوردەكان بوون ،ئەوانی تریش مەسیحی بوون .

ع-هەریەكە لە ودووسەرچاوەی سەروو (المسعودی ٨٩٦-٩٧٥)م. وطبری٨٣٨-٩٢٣)م دەلێن لە ٧٧٥زكورد لەموسل لە عەباسیەكان ڕاپەڕین،جارێكی تر لە ٨٣٨ز بەسەرۆكایەتی (جعفر بن رجب الداسنی)ولە٨٦٨زبەسەرۆكایەتی (مساوار بن شاری الكوردی)و دوایش (هەروەك ابن اثیر(١١٦٠- ١٢٣٣)م دەلێت دەستیان بەسەر موسل داگرت لە سەردەمی (خلیفە معتصم) .

حمرین) بێت چونكە لە نەخشەی ژ:٣ی(كـی لیـسترنگ-بلـدان الخلافـە الـشرقیە) شـوێنی مەراغـەی لەنزیك دەریاچەی وورمیٚ دیاری كردوە ئیستاش هەر لەوێیە،لە نەخشەی ژ:٢ شوێنی جبل حمرینی بـە (بارما) تۆماركردوە ،ابن خلدوون وزۆربـەی جـوگرافی ناسـەكانی ئیـسلامی لـە ئـەو پـەڕی سـنوری كوردستان لە سیٚ شوێن ناوی (جبل الاكراد)دەهێـنن یـەكێكیان ئەوەیـە دوەمیـان لـەنێوان بەسـرەو ئەسفەهان،ئەوی تر لە عەفرین سەرووی رۆژئاوای شام نزیك دەریای ناوەڕاست.

غ- ئیبن خەلکان لەکتێبی (وفيات الأعيان ص١٩٣) دەڵێ: لەسەردەمی سەرەتای ئیسلامەوە هەرناوی کەرکوك ڕاستەوخۆ بەندبوە بە (بلادشهرزور) ، هەروەها دەڵێت: کەرکوك مەلبەندی شارەزور وزۆرمیرنشینی کوردی تربوە.

ف- لەچوارچێوەی ڕێکەوتنامەکەی بدلیسی سولتان ١٥١٤.بەشێك لە میرنشینەکانی کوردلەکەکوك بووینە وشێوەی فەرمیان وەرگرتوە بە هۆی ئەو ڕێکەوتنە،لەسەردەمی سولتان مورادی سێیەم لە١٥٨٣میرنشینی ئەردەلان کەوتۆتە سەر ویلایەتی شارەزور بە فەرمی ،لەسالی١٦٩١ پایتەختی ئەردەلان لە زەڵم گوازرایەوە بۆ کەرکوك ،محمدئەمین زەکی دەڵێت:دوای ئەردەلان کەرکوك کەوتە ژێر ئیدارەی سیاسی بابانەکان تا دیالەو خوارووی حەمرینیش بەفەرمی ویاساییانە فەرمان ڕوا بووینە لە چوارچێوەی ڕێکەوتنەکە.

یەکەم والی ودەسەڵاتداری ئیالەی شارەزور سەرکردەی ئەردەلانی (بێکە بەگ)بوە،یەکەم فەرمانڕەوای سنجاقی کەرکوك مەئمون بەگی کوڕی بێکە بەگ بوە لەسەردەمی سولتان سلیمانی قانونی هەرلەچوارچێوەی ڕێکەوتنامەکەی بدلیسی سولتان[*] .

ق- حمدالله مستوفی(٧٤٠ك)[١٢٥] لە کتێبی (نزهت القلوب) بۆ یەکەم جار[١٢٦] باسی سنوری کوردستان دەکا وهێڵەکە لە کرماشانەوە بەرەو شارەزور ودینەوەر دەکێشی.

---

[*] لە ل١٩٩-٢٠٠ی شەرەفنامەو لە لایەن محمد ئەمین زەکیش لە(تاریخی سلیمانی) باسیان کراوە .

[١٢٥] حمدالله مستوفی(٧٤٠ك)یش بە قەزوینی بەناوبانگە بەڵام جیایە لەگەل خاوەنی کتێبی(اثار البلاد واخبار العباد)ئەویش بە قەزوینی بەناوبانگە ئەوەیان ناوی تەواوی زکریابن محمد القزوینیە(٦٠٠-٦٨٢ك)

ل- ئەولیا چەلەبی (١٠٦٥ك)ئەو سنورەی خوارووی کوردستان بە ڕوونتر دەکێشی لە موسلەوە بەرەو بەسرە.دوای هەروەك لە (ولایە الموصل ص٧٣) باس لە (تقویم العثمانی١٧٠٠)و(اطلس امبراطوریة العثمانیة١٩١٣ هەمان سنوری نێوان کوردستان وعیراقی وەك ئەولیا چەلەبی ونەخشەی عوسمانی ١٨٩٦ دەکێشی.

٢- سنوری خواروی ناوچە دابڕاوەکان بەپێی گەڕیدەکان:

گەڕیدەیەکی زۆر هاتونە ئەو ناوچەیەو چیان بینیوە نوسیویانە.. هەندێکیان ئیسلامین و ئەوانی تریش بیانین:

أ- گەڕیدەکانی جیهانی ئیسلامی، لەوانە ئیبن بەتوتە ئەو ناوچانەی بە دانیشتوی کورد وەسف کردوە لە کتێبێك بەناوی (تحفة النضار في غرائب الامصار-ص٢٠٨) وە دەڵی کە سەردانی ئەسفەهانم کردلەڕێگە پڕبوو لە ڕەشمالی مالە عشایرە کوردەکان ،ئەوەش لەگەل ئەو بەلگەنامەیەی بریتانی (wO ٣٢٩/٢٨٦٩ بغداد٥/ شباط/١٩٥٩) دێتەوە کەبالوێزی بریتانی لەبەغدالە ڕاپۆرتێکیداسنوری باشوری کوردستان بۆ نزیك کەنداو دەست نیشان دەکا ، گەڕیدەیەکی تر شێخ ئەسفەهانی لە کتێبێك بەناوی (گەشتنامەی ئەسفەهانی بۆ شنۆو ورمێ ورەواندوز) لەو گەشتەی زۆربە خراپی باسی کورد دەکا، بەڵام دیسان بەڵگەنامەی بەنرخی تیایەو تیایدا دەردەکەوێ دەسەڵاتی سیاسی و بازرگانی و کۆمەڵایەتی (ئیالەتی کوردستان) لە نزیك ورمێ تا موسڵی گرتۆتەوە، ئەو نەچوە بەلای کەرکوك زیاتر سەردانەکانی ئەو تەوەرەی گرتۆتەوە.

[١٢٦] کی لسترنگ لە کتێبی (بلدان الخلافه الشرقیه) دەڵێت بۆ یەکەم جار حمدالله مستوفی(٧٤٠ك) لە کتێبی (نزهت القلوب) باسی کوردستان دەکا .

ب- قلقشندی له (نهایه الارب فی أنساب العرب) دەلیٚ کورد له ٢٠ شوێن هەن ،لەوانەش بلادکرخینی(کەرکوك) وداقوق[١٢٧] . ج-ابن حوقل (٩٧٧ز) ،یاقوت حموی((١١٧٨)م)،ابن مهلهل(سەدەی٦) ،قزوینی(سەدەی ١١) ،ابوالفدا **(٧٣٢ك بەرامبەر١٣٣١ز)** ،(ابن فضل العمری (١٣٠١-١٣٤٩)،ابن خلدون(١٤٠٦)ز، ئیستاخاری(-**٣٤٦ك بەرامبەر٩٥٧ز).** باسی کوردیان کردوه لەسەرووی جبل حمرین[١٢٨] ،بەڵام باسی عەرەب وتورکمانیان نەکردوە،هەمو ئەوانەش کە باسی شارەزوریان کردوه زۆربەی مەبەستیان کەرکوك بوه .

د-منشی بغدادی بەدرەنگەوه سەردانی کەرکوکی کردوه له سالی١٨٢٠دەڵیٚ خەلکەکەی کورد بوون،دەڵیٚ لەدوای (جبل حمرین) نۆرەی قسەکردن بەکوردی دێت.

ع- عباس عزاوی له کتێبی (تاریخ الکاکائیه) له(الجامع المختصر فی عنوان التواریخ)ی نەقل کردوه دەڵیت حوکمی خەلیفە گەیشتە عراقی عەرەبی وئەسبەهان ودوایش گەیشتە کەرخینی(کەرکوك)له(بلادکردستان) .

٣- گەڕیدە بیانیەکان

ا- زەینفۆن لەکتێبەکەی(مسیره عشره الاف..) له سەربردەی خۆیانی٤٣١پ ز لەگەل کورد باس لەوه دەکائەوان بەدۆڵی دیجله ڕۆیشتون بۆ بابل تەنها باسی عەشایرەکوردەکانی کردوه له موسل وجبل حمرین ،باسی عەرەبی نەکردوه . ئەودۆخه بەردەوام بوەتا پاش خەلافەتی ئیسلام وئەوەتا یاقوت حەمەوی له (معجم

---

[١٢٧] شهاب الدین الأعشی -(مسالك الأبصارفی ممالك الأمصار ج٤ص٣٧٣-)

[١٢٨] ابن خلدون له (مقدمه ص٧٤) .

البلدان)لەسەدەی ١١دەنوسی لە بارەی بابل(حلە) لەوێ کێشەی بەردەوام لەنێوان کوردو (اهل الجامعین) هەبوە، عەرەبی تێدا نەبوە.

ب-ڕۆژئاواییەکانی دوای ڕابون :ئەوانە گەلێ زۆرن و بەدەگمەنیش سەرچاوەیەك نابینیەوە بڵێت کەرکوك کوردستانی نیە ،بەلکو بەشێکی زۆریان موسل وخوارووی جبل حمرینیش بە کوردستان هەژمار کردوە ،سەرەکیەکانیان تۆماردەکەین:لیوناردو رالف لە ١٥٧٤،میرزا ابو طالب-هندی (رحلات فی اسیاواوروباوافریقا-١٧٧٩)، جاکسۆن[١٢٩] لە کتێبی(مشاهدات بریطاني لمسیبوتامیا-١٧٩٧)،ئۆریندۆپریەی فرنسی(رحله من ایران-١٨٠٧) ،جیمس بینگام (رحلات فی بلاد مابین النهرین-١٨١٦)رۆبەرت کیربۆرتەر(رحلات فی جورجیا وایران وارمینیا-١٨١٨)،جیمس ریچ لە١٨٢٠،ج شیل لە١٨٣٦،کارل ریتەرلە ١٨٤٤ ،مافرینز لە١٨٩٢، تادەگاتە مارك سایکس(سفرەفی ولایات الخمسە الترکیە-١٨٩٩)، فون هامری نەمساوی لە (تاریخ الدولة العثمانیة)[١٣٠] پانیزەلە١٩١١،مذکرات مسیودی فایریسین(من البلقان حتی برلین)،فورستر(نشأة الدولة العراقیة)،...ئەوانە هەموی سەردانی کەرکوکیان کردوە، کەسیان نەیوتوە کەکوك کوردستانی نیە یان ووتویانە کوردن یان باسی ناسنامەی نەتەوەییان نەکردوە،بەڵام تیاشیادا هەیە دەڵێ موسل سەر بە (بلاد الأکراد)ە ،لیونارد راوولفی هۆلەندی لەسالی ١٥٧٥ز سەردانی موسلی کردوە ودەلێ : من ان الموصل تقع في بلاد الأکراد.

---

[١٢٩] گەڕیدەی بریتانی جاکسون لە ٢٥ /٧/ ١٧٩٧ز سەردانی موسـلی گـرت،و دەڵێـت: موسـل زۆر ئاوەدانەو هەمو ئاینەکانی لێیە بەڵام زۆربەی کوردن و زمانی سەر شەقام زیاتر کوردیە .

[١٣٠] فۆن هامری دەڵێت موسل کوردن وبەکوردی قسە دەکەن بەڵام تورکی وعەرەبیش دەزانن وقسەی پێ دەکەن .

ح - لەیاداشتەكانی مەندوبی ئەڵمانیا لەعیراق (فریتز غروبا)لە نێوان(١٩٣٢ تا١٩٤٠) لە (العراق فی المذكرات الدبلوماسین الأجانب) .لە گفت وگۆكانیان لەگەل بكرسدقی واباسی كەركوك دەكەن كە مەلبەندی كوردستانە .

د- ئەندازیاری ڕووسی (یوسیب گەرنیك)لە ١٨٧٢ بۆ ١٨٧٣ هاتۆتە كەركوك لە(ج٦/قسم القفقاس للجمعیة الجغرافیة للملكیة الروسیة) دەڵێت:دانیشتوانی كەركوك ١٥٠٠٠كەسن ،٤٠ خێزانیان ئەرمەنی ومەسیحین ئەوانی تر كوردن .

ع- مینۆرسكی موسل وویلاتەكەی ساف كوردن ،سنوری خوارووی كوردستان بریتیە لە سنوری سەرووی دەشتایی میزۆپۆتامیای خواروو..ئەوەیان هاوڕایە لەگەل جوگرافی ناسە سۆڤیەتیەكانی تری وەك:سافراستیان،لازاریف،نیكیتین..تادەگاتە مەوسوعەی سۆڤیەتیش.

٤- كوردستانیەتی ئەو ناوچە بەپێی نەخشە كۆنەكان:

ا- نەخشەی (ئیبن حۆقل لە سەدەی ١٠)، (ئەلبیرۆنی سەدەی ١٠)، (خوارزمی سەدەی ٨) بنیامین بن حنا(١١٦٠-١١٧٣)،(زابو حسن بن سعید١٢٧٤ز)...زۆری تر سەرووی بەغدایان بە(جزیرە)ناوزەد كردوە، خوارووی بەغدایان بەعیراق تۆمار كردوە، بەشێكیان سەرووی بەغدایان بەكوردستان یان بلاد الاكراد یان وەك(ابن حوقل بە مصایف الاكراد)تۆماركردوە،هەرچی نەخشەی (نصرالدین الطوسیة) موسل و تەواوی ویلایەتی موسلی خستۆتە سەر ئیقلیمی جزیرەی كورد.

ب-لە هەردوو نەخشەی ئیداری عوسمانی سالی ١٨٩٣ و١٨٩٦ كوردستان زۆر بەگەورەیی تۆماركراوە وهەموئەوناوچە دابڕاوانەو موسل و خوارووی جبل حمرینیش دەگرێتەوە.

ج- لە نەخشەی کۆنی(محمدبن حسین الکاشغری٧٠٣ز) لە (بلاد کاشغر) نزیك چین تیایدا(بلاد الاکراد)ی دیاری کردوە پێش ١٣٠٠سال[١٣١] لەو ناوچەیە.

د- لە نەخشەی ژ:٥ کتێبی گەڕیدەی بە ناوبانگی بریتانی (کی لیسترنگ ١٨٥٤-١٩٣٣) بە ڕوونی هەردوو نەخشەی کوردستان وئیقلیمی عیراقی بە جیا دیاری کردوە، بەڵام لێرە عراق العجمیە عربیەکەی دیاری نەکردوە،کوردستانی بەشی رۆژهەلاتی (اقلیم الجبال)ی دیاری کردوە ،گەیشتۆتە شارەزورو لەخواروی قەسر شیرین بەرەو ناوەڕاستی عیراقی ئیستا دەڕوا کەلەوسەردەمی لەدوای ئەو سنورە اقلیم جزیرە ابن عمر دێت کە کوردستانە،کەرکوك ناوچە ناکۆکەکان کەوتونە سەرووی (خوارووی سنوری کوردستان کە لە کرماشان بەرەو حلوان وقەسر شیرین ودەڕوا) .

ع-کوردستان لە نەخشەی ئیساك تیریـۆنی هۆلەنـدی: ئـەو نەخـشەیە لەسـالی ١٧٩٠ز گیراوە، ناوی عوسمانی بـە تورکمانیـا بردوە،لـەو نەخـشەیەدا کوردسـتان لەگەل عیراقی عەرەبی بەجیا هاتوە،کەرکوك کەوتۆتە ناوەڕاستی کوردستان

ف - هەردوو نەخشەی ئیداری عوسمانی (بەشی ئاسیای سالّی١٨٩٣و١٨٩٦).

ك- محمدئەمین زکی بەگ لە (خولاصە..)نەخشەیەکی کوردستانی بە پالپشت بە تێکرای نەخشەکانی رابووردوو(چوار سەدەی رابووردووی لۆنگرینگ) ئینجا نەخشەی (مارك سایکس) و نەخشەی (عصبە الامم)،کۆکراوەی زۆر سەرچاوەی ترە تیایدا کوردستان بریتیە لەدەریای سپی بۆئەرمینیا تا پشت بەسرە لە دیوی

---

[١٣١] ئەو نەخشەیە لە بەغدا لە(دیوان اللغات العثمانیـة) دانرابوو –بروانە خولاصەیەکی تارخی کـوردو کوردوستان لە پێشەکی راستکردنەوەکانی (محمدزکی بەگ)لەلایەن محمد جمیل رۆژبەیانی .

ئیران،لەخوارووش لە ڕۆژهەلاتی فورات وموسل دەگرێتەوە بەسەرووی بەغدا تێدەپەڕێ.

٥- كوردستانیەتی ئەو ناوچەیە بەپێی مەعجەم وئەنسكلۆپیدیەکان:

ا- بەپێی: ابن خلكان (١٢١١-١٢٨٢)م ، **وفيات الأعيان ج٣ص٢٤٠**، هەروەها(العراق فی التاریخ ص٥٤٨-٥٤٩)،مزەفەرالدین كوكبری ص١٣٢-١٣٤.. كەركوك سەربە ویلایەتی شارەزور بلاد جبل بوە.

ب- ،ئیبن خەلدون وچەندین سەرچاوەی میژوویی ئیسلامی باس لە (جبل الأكراد) [١٣٢] دەكەن لە رۆژهەڵاتی بەسرە ئەو شوێنەی كە ئیبن بەتوتە لە كتێبی (تحفة النضار في غرائب الامصار-ص٢٠٨) دەڵێ لەبەسرە ڕەت بووم هەمو ڕەشمالی كوردان بوو،لەدائیرەی معارفی فرنسی دەلێ جەزیرەوموسل[١٣٣]وكەركوك وهەولیروسلیمانی ورانیەوكفری یەك یەكە(وحدة إدارية) پێك دەهینن،هەریەكە لەگەڕیدە بەناوبانگەكانی وەك: ڕۆلف لەسەدەی ١٦ وجاكسۆن لەسەردانەكەی سالی ١٧٩٧ وملینگتۆن لەسەدەی ١٩ هەمان زانیاری و زیاتریش لەوە موسلیش بە كوردستان وەسف دەكەن.

ج- جوگرافی ناسی گەورەی عوسمانی شمس الدین سامی لە (قاموس الاعلام) لەبارەی كەركوك دەڵێت كەوتۆتە ولایەی موسلی كوردستان، مەلبەندی ئیالەتی

---

[١٣٢] ... وفي شرقي بلاد خوزستان جبال الأكراد متصلة إلى نواحي أصبهان وبها مساكنهم ومجالاتهم وراءها في ارض فارس... تاريخ ابن خلدون ص٨١. لە(مقدمة ص٦٣) دووبارەی كردۆتەوە .

[١٣٣] أرض الجزيرة: وهي جزيرة ابن عمر، وتشتمل على ديار ربيعة ومضر، وتسمى ديار بكر، وهي ما بين دجلة والفرات وكلها تسمى بالجزيرة، وبها مدن وقرى عامرة. ومن مدنها المشهورة الموصل المصدر: عجائب البلدان- لسراج الدين ابن الوردي

شارەزور بوو،دانیشتوانیان ٣٠٠٠٠کەسن ، ٣٦ مزگەوت و١٥تەکیە وخانقا، و١٢ خان و١٢٨٢ دوکانو٨ حمام .

لەشوێنێکی تر بە جۆرێکی تر کوردستانیەتی موسلی گوزارش کردوەو نکولی لەبوونی عەرەبیش نەکردوە لە (مادەی ویلایەتی موسل) دەڵێ: خەلکەکەی زۆری عەرەبن بەلام هەرێمەکە پارچەیەکە لەکوردستان.

د- ئیبن حۆقل لەسەدەی١٠ لە موسل بوە دەڵێت : موسل ئـاوو هەوایـەکی خـۆش وبازارەکی گەرمی هەیەو زۆربەشیان کوردن .

د- لە دائرە المعارف الإسلامیە[١٣٤] دەلێت کەرکوك مەلبەندی شارەزورەو پێك هاتوە لە ناوەندی کەرکوك وهەولێر وسلیمانی لە ١٨٧٩گواسترایەوە بۆ موسل.

لەل٢١٨(راپۆرتی ویلایەتی موسل)دەلێ دەلێ شریف پاشای کورد لە ١٩١٩داوای تەواوی ویلایەتی موسلی کردۆتەوە بەپالپشت بەهەردوو (دائرەی معارفی بریتانی وفرنسی).

ع-لە ئینسیکلۆبیدیای بەریتانی سالی ١٩١١دەلێت: شاری کەرکوك کەوتۆتە نێوتەپۆلکەکانی زنجیرە چیاکانی کوردستان سەر بە ویلایەتی موسلە ،قەلاکەی ١٣٠پێ بەرزەویەهودی تیایە.

ف- لە (موسوعەالعالمیە العربیە) لە (مادە: جبل حمرین)دەلێ (جبل حمرین) سنورێکی سروشتی نێوان کوردو عەرەبە.

---

[١٣٤] دائرة المعارف الإسلامية (باللغة الفرنسية)، ج٥ ص١٤٧، وقد ألف مـا يتعلـق بــ (كركـوك) فيهـا المستشرق (كرامرز)، ثم أضاف إليها (توما بوا) ملاحظات هامة .

ك- الموسوعةالحرة البريطانية - (المادة: حمرين) : (يعتر حمـرين الفاصـل الطبيعـي التي يفصل المناطق العربية عن المناطق الكرديـة في العـراق اي يمكـن اعتبـاره الحـد الفاصل بين العرب والاكراد في العراق) .

هەروەها لە مادەی(كردستان الكبرى) لەبەشی عیراق بەوشێوەی دەقەكەی خـۆی كەركوك بەكوردستانی تۆماركردوە :العــراق _ يتركز الأكراد في الألويـة الـشمالية والشمالية الشرقية : محافظـة الـسليمانية ومحافظـة أربيـل ومحافظـة كركـوك ومحافظـة دهوك ومنـاطق (سـنجار وزمـار والـشيخان وعقـرة والحمدانيـة وتـل كيـف والجانـب الأيـسر مـن مدينـة الموصـل) مـن محافظـة الموصـل. وكـذلك في منطقتَـي (خـانقين ومندلي) من محافظة ديالى (دياله) .

ل- (جهان نماه)ی حاجی خلیفە جلبی ١٧٣٢م باس لە سنوری كوردستان دەكا دەڵێ كوردستان لەهەرمزد[١٣٥] و مەلاتیـە ڕا دەسـت پـێ دەكـا تـا دەگاتـە موسـل وعیراقی عەجەمی .

م- سیاحتنامە ی ئەولیا چەلەبی :٩ ویلایەتی عوسمانی كوردن وكوردستان پێك دەهێنن: ئەرزەڕۆم , وان , هكاری , دیاربكر , جزیرە (جزیرە بوتـان) , ئامێـدی ,موصل , شهرزور , أردلان .

٦- لەسەرچاوە عەرەبیەكانی هاوچەرخ :

لەگەل ئەوەی لەدوای سەرهەلدانی دەولەتی مودیرن وبێبەش كردنی كورد لێی ناوی كوردستان لەسەر نەخشە فەرمیەكان سڕایەوە[١٣٦]،سەرەڕای ئەوەش لە زۆر سەرچاوەی عربی باس لەو ڕاستیە دەكات،هەندێكیان هەلدەبژێرین:

---

[١٣٥] جاران هەندێ سەرچاوە بە كەنداوی عەجەمیان دەوت (هرمز) .

[١٣٦] تەنها لە ئیران ئوستانێك بەناوی كوردستان هەر ماوە.

ا-سەرچاوەی گەورەی میسر بەناوی (الجغرافیاالسیاسیه)[١٣٧] دەڵێ کوردەکان لە کۆنەوە وولاتیان هەبوە پایتەختەکەی ئەرابخا(کەرکوکی ئیستا) بوە.

ب- هەریەکە لەسەرچاوەی مێژوویی هاوچەرخ کەبەدەستی عەرەب نوسرابێ زۆرە ئەو ڕاستیە دەدرکێنێ بەڵام زیاتر ئەوانەی مەیلی ئاینیان زاڵە بەسەر عروبی ،بۆیە هەول دەدەین لەوانی تر هەلبژێرین،یەکەمیان:قاموس السیاسی-احمد عطیةاللة-لەبابەتی کوردستان ص٩٦٨ شارەکانی کوردستان ڕێزکردوە کەرکوك سێیەمە .

د- الموسوعه العربیه العالمیه: لەبارەی کرکوك: ..تُعدّ كركوك رابعة كبرى مدن العراق، حيث بلغ عدد سكانها ٩٠٠,٠٠٠ نسمة في عام ١٩٩٣م ، تُعدّ كركوك عاصمة المجموعات الكردية في شمال العراق.

ع- عباس عزاوی لە کتێبی (تاريخ الكاكائيه) لە مێژووی هاتنی ئیسلام بۆ ئەو ناوچە کەناوی کەرکوك دەهێنێ بە (کەرخینی) دەڵێ سەر بە (بلادکردستان) .

ف- محمود شاکر لە (تاريخ الإسلامی ج١١ص٨٧)دەلێت تەقەلای کورد بۆ دروستکردنی دەولەتێکی کوردی لەشارەکانیان (موصل، اربيل، سليمانيه، کرکوك، ديالی) .

ك- عبدالرحمن بەزاز سەرۆك وەزیرانی عیراق لە کتێبێکی (العراق من الإحتلال الى الإستقلال ص٢١٨) باس لەیاسایەك دەکابەناوی(قانون اللغات عام١٩٣١) لەمادەکانی(٢ و٦) باس لە زمانی کوردی فەرمی بۆ خوێندن لە شارەکانی کرکوك وهەولێرو سلێمانی ،لەمادەی(٨)یش وەك مادەی (١٤٠)ی ئیستا ماوەی سالێکی

---

[١٣٧] عدد من الأساتذة المختصين- (الجوغرافياالسياسيةص٤٥٨) سالی ١٩٦١ دەرچوە .

بۆ دانرا تا ڕاپرسی بکەن لە شارۆچکەکانی موسل ئاخۆ کام زاراوەی کوردیو کام زمانیان دەوێ.

٧- کوردستانیەتی ئەو ناوچەیە لە بەڵگەنامەکانی بەریتانی:

ا-دائرة معتمد السامی البریطانی-البلادمابین النهرین ٨٧٣٥لجبغداد ١٩٢١/٦/١.. لەوراپۆرتە باس لە دیاریکردنی سنوری ئەو دەولەتەی بەناوی (عراق العربی)دەکا کەبریتانیا بەنیازە دروستی بکا ،دەڵێ شارەکانی کەرکوك وکەلاروکفری عەرەب نین ،بەلاّم ١٠٠٪ کوردیش نین.

ب- نامەی مس بیل (سەبارەت بە هەلنەبژاردنی مەلیك فەیسەل لەکوردستان) زۆر بە ڕوونی کوردستانیەتی ئەو ناوچە دەردەکەوێ ، ،مس بیل (لە نامەی رۆژی ١٩٢١/٨/١٤ بۆ بەریتانیا-العراق فی الرسائل مس بیل)هۆی ئەو پرسەی ڕوون کردۆتەوە دەلێ:زۆربەی ناو کەرکوك تورکمانن وگوندەکانی دەوروبەریش هەموی کوردن ، هەردوولا داوای دەولەتێکی کوردیان کرد لەژێر چاودێری ئێمە ،تەنها دووگەڕەك لەناو کەرکوك داوای گەڕانەوەی عوسمانیان کرد[١٣٨]. ئاماژە بە هیچ عەرەب ناکا .

ج- الوثائق السریة-بغداد ١٩٢٩/٤/٢٣ من همفریز مندوب السامی البریطانی ...لەو بەلگەنامەیە باسی بارو دۆخی کوردستان دەکا ودەڵێ بەشی زۆری دانیشتوانی کەرکوك کوردن ،باس لەو ناوچەیەی ئیستا ناوی نراوە(مناطق متنازع علیها)دەکا داوا دەکا زمانی فەرمی ئەو ناوچەیە کوردی بێت چونکە کوردن، لەکۆتایی بەلگەنامەکە خشتەکێکی دانیشتوانی کەرکوکی داوە : ٤٩% کوردن،

---

[١٣٨] العراق فی الرسائل مس بیل ص٣٣٥

دەرەوەی موسل ٧٠٪ی کوردن،کورد لە کەرکوك ٦٧٧٠٢ کەس، تورکمان:٢٨٧٤١، عەرەب:٢٦٥٦١،یەهودی:٨٤٧٢،مسیحی:١٢٢٨کەس.

٨- کوردستانیەتی ئەو ناوچە لە راپۆرتی ویلایەتی موسڵ

(تقریرلجنة عصبة الأمم الخاصة بحل النزاع الترکی البریطانی حولة ولایة الموصل)*:

ا-لە ص٢٢٣هاتوە: سنوری کوردوعەرەب لە بەیەك گەیشتنی زاب ودیجلەبەرەو کفری دەڕوا، بەوشێوەیەوموسل لەعەرەب جیادەبیتەوە، هەرلەل٢١٩ دەلێ عیراق هیچ مافێکی لەوناوچەیە(ویلایەتی موسل)نیەو ناوی عیراقیان هەرنەبیستوە، لەل١٥٣ دەلێ نیوان موسل وبەغدا هیچ ناوێکی دیاری کراوی نەبوە،، لەل٢١٨ راستەوخۆ تردەلێ ویلایەتی موسل کوردیە، هەرلەو راپۆرتە لە ل١٥٩ باس لەوە دەکا کەلەسەردەمی سولتان سلیمانی قانونی(١٥٣٤)ودواتریش بەغداوموسل وکەرکوك بە ولایەتی شارەزورناوزەد دەکرا.

ب- پاساوی تورکیا ئەوەبوو کە سنوری نێوان کوردو عەرەب هێلێکی سروشتی وجوگرافی ڕوون هەیە کە ویلایەتی موسلیش لە عیراق جیادەکاتەوە ئەویش بریتیە لە هێلی:ڕووباری دیالە-جبل حمرین-جبل مکحول(فوهول)-وادی ثرثار-جبل سنجار[١٣٩].

ج- بەریتانیا لە بەڵگەکانی دژ بە تورکیا دژ بەکوردیش بوە بەڵام بۆ ئیستا بوویتە بەلگە لەوانە لە(پرسی ناوی عیراق)دەڵێت شەهرەزور هەریەکە لەکەرکوك وڕانیەو هەولێر ورواندوزو کۆیەوکفری دەگرێتەوە[١٤٠].

---

* ئەو راپۆرتە لە کتێبی(ولایە الموصل) مراجعە وتحقیق عبدالرزاق القیسی بڵاوکرایتەوە.

[١٣٩] تقریر.. ص٥٩

[١٤٠] تقریر..ص٦٧

د-لە ص٦٨ تەواوی ویلایەتی موسلی خستۆتە سەر ئیقلیمی جزیرەی کورد ،بە پشتیوانی نەخشەی نصرالدين الطوسی(١٢٦١ز) ، لەونەخشەدا موسل وهەولێریشی خستۆتە سەر ئیقلیمی جزیرە.

ه- روونترین ئاماژەی راپۆرتی ویلایەتی موسل لەبارەی کێشەی کەرکوك دەڵێت توزخورماتووش کوردستانە ،واتە زۆر لە خوارووی کەرکوکیش ،ئاماژەبە کفری دەکا دەڵێ سەر بە عیراقە.. بەلام ئەوە بەلگەی بەریتانیە[١٤١] .

ع-بەریتانیا گەڕاوە چاکترین نەخشە بدۆزیتەوە لە قازانجی عیراق کەچی لەبارودۆخی ئیستای کوردستان بەکەلکە ،ئەتلەسێکی ئینگلیزی بەناوی(اطلس تایمز)دانەری (بارسۆلۆمبەر)لە ١٩٢٠ دانراوە سنوری خوارووی کوردستان ئاوا دەکێشی:لەجزیرەی ئیبن عمرەوە بە درێژای ڕووباری دیجلەرۆژئاوای دهۆك بۆئەلقۆش-تلکیف-ئالتون کۆپری-رۆژئاوای کرکوك-تاوغ-بەرەو خواروو[١٤٢] ،ئینجا ناشلێ ئەو بەری ئەو سنورە عیراقە بەلکو دەلێ میزۆپۆتامیایە .

ك —لە گەرمەی کێشەکە (فتحی بەگی نوێنەری تورکیا)بە هاوارەوە ڕوو لە ئینگلیز دەکا ودەڵێ ئەگەر ڕاستی بلێین ویلایەتی موسل ناوچەیەکی کوردیە[١٤٣] .

---

[١٤١] تقرير ولاية الموصل ص٧٢ لە ص٥٥ تا ص٨٠ بریتین لە بەڵگەی بریتانی کە لە قازانجی عیراقی وعەرەبە کەچی بەکارمان هێناوە.
[١٤٢] تقرير ولاية الموصل ص٧٩
[١٤٣] ولاية الموصل ص٢١٨

٩- كوردستانيەتی ئەو ناوچە لە ئامارەكان

يەكەم: ئاماری پێش تەعريب: كێشەی ئاماری پێش تەعريب[١٤٤] دوانە،يەكەميان لەو سەردەمی واتە پێش ١٩٢١ ئامار لەسەر بنچينەی نەتەوەيی نەبوە،زياتر ئاينی وتايفی بوە،بۆيەلەسەردەمی عوسمانی لە(دائيرەی ڕەگەزنامە) لەناسنامە ناوی نەتەوە تۆمارنەدەكرا،تەنانەت لەدوای ئينقلابی ئيتحادولتەرەقی ١٩٠٨ی توركخوازی تەنهائەوەزيادكرا بە هێما بەرامبەر ئەفسەری كورد پيتی (ك)تۆمار دەكرا ،بۆ عەرەب(ع)،دوەميان خەلكی كوردلە ئامارەكان ئافرەتانيان نەدەنوسی وگەنجانيشيان نەدەنوسی لەبەرسەربازی، بۆيە ئاماری پێش تەعريبمان كەمەو تەواو دروست نيە بەڵام ديسان بەڵگەنامەی بەهێزە:

ا- ئاماری بەلگەنامەكان: الوثائق السرية-بغداد ١٩٢٩/٤/٢٣ من همفريز مندوب السامی البرطانی ... لەكۆتايی بەلگەنامەكە ئامارێكی لەشێوەی خشتەكێكی دانيشتوانی كەركوكی داوە: ٤٩,٥%كوردن،كوردلەكەركوك٦٧٧٠٢ كەس،توركمان:٢٨٧٤١،عەرەب:٢٦٥٦١،يەهودی:٨٤٧٢،مسيحی:١٢٢٨كەس.لە ئامارێكی (عصبه الامم) تێكرای كوردی لەكەركوك بە ٦٣٪قەبلاندوە .

ب- ئاماری گەڕيدەكان: (ئۆليڤەر-١٨٩٠)دەلێت موسل ٢٥٠٠٠عەرەب و١٧٠٠٠ كورد و١١٠٠٠توركمان و٨٠٠٠مسيحی و١٠٠٠يەهودی .

ج- ئامارێك لەلايەن (دائرة لواء كركوك)پاش جەنگی جيهانی يەكەم كراوە محمد أمين زكی بەگ لە ياداشتەكەی بۆ ملك فيصل لە ٢٠/كانونيەكەم/ ١٩٣٠ ناردوەبەوشێوەيە:كورد ٥١% ،توركمان٢١,٥%عەرەب٢٠%مەسيحی٧,٥%

---

[١٤٤] تەعريب لەسەردمی كێشەی ويلايەتی موسل (١٩٢٣)دەست پیَ دەكا ، هەرچـی بـەتورك كردنـە لەسالی ١٩٠٨ ەوە دەستی پیَ كردوە.

د- ئامارێكی حكومەتی سوێد كە بە(عصبە الامم) دراوە لەبارەی دانیشتوانی كەركوك سەرجەم(١٢٢٢٠٠٠)بەوشێوەی خوارەوە[١٤٥]: عەرەب ١٠٠٠٠ كەس، توركمان٣٥٠٠٠كەس ،كورد ٧٥٠٠٠٠ كەس،كلدان٦٠٠كەس،يەهود ١٤٠٠كەس.

ع- ئاماری لێژنەی ویلایەتی موسل، زۆر جۆرە ئاماری بەریتانی وتوركی ومێژوویی دراوە،ئەوەیان نزیكەلەڕای لێژنەكە:٤٧٪كورد،٣٥٪عەرەب ،٢٦٪توركمان[١٤٦].

دوەم ئامار پاش تەعریب:

ا-ئاماری ١٩٥٧لەكەركوك ڕێژەی كورد٤٨٫٣٪ ، ٢٨٫٢٪عەرەب، ٢١٫٥٪توركمان، مۆركی تەعریبی بە ئاشكرا پێوە دیارە ،زیاتر لەوەش بابڕوانینە ئاماری ١٩٧٧: كورد ٣٧٫٣٪،توركمان١٦٫١٣٪،عەرەب بەرزبوویتەوە بۆ ٤٤٫١٤٪ .

ب- خوێنكارانی سالی ١٩٦٠: لە بەلگەنامەیەكی پەروەردەی كەركوك تقرير صادر عن **(لجنة تثبيت المدارس الكوردية في لواء كركوك)** كە بە فەرمانی ژ: ٣٦٣١لة ١٩٦٠/٣/١٤ **(مديرية معارف لواء كركوك)** دەرچوە بەوشێوەیە: الكورد: ١٣٦٣٣ التركمان: ١٢٤٠٤ العرب: ٦٥٧١

ج- الوثائق السرية بريطانية-بغداد ١٩٢٩/٤/٢٣ ...،لەكۆتایی بەلگەنامەكە ئامارێكی دانیشتوانی كەركوكی داوە: ٤٩% كوردن،دەرەوەی موسل٧٠٪ی

---

[١٤٥] لە كتێبی (منطقة كركوك ومحاولات تغيير واقعها القومي) وەرگیراوە

[١٤٦] ولايه الموصل...ص١٩٨-١٩٩

کوردن،کوردلەکەرکوك٦٧٧٠٢کەس،تورکمان:٢٨٧٤١،عەرەب:٢٦٥٦١،یەهودی: ٨٤٧٢،مسیحی:١٢٢٨کەس[١٤٧] .

١٠- کوردستانیەتی ئەو ناوچەیە لە ڕێکەوتنە نێودەوڵەتیەکان:

ا-کوردستانیەتی ئەو ناوچەیە لە ڕێکەوتنی بدلیسی سولتان: ئەو ڕێکەوتنە لە ١٥١٤ لەنێوان (٢٣) میرنیشینی کوردی و سوڵتان سەلیم بە سەرپەرشتی شێخ ئیدریسی بەدلیسی ئەنجام درا، ڕێکەوتنەکی چڕکراو لە (٥) مادە[١٤٨] ،گرنگی ئەو ڕێکەوتنە بۆ ئەو بابەتەی ئێمە لەوەدێ کەشێخ ئیدریس هاتوە گەڕاوە بەناو میرنشین ودەسەڵاتدارو سنوری کوردستانی پێ دیاری دەکرێ ،ئەرشاك سافرستیان دەڵێ لە میانی گەڕانیدا هاتۆتە کەرکوك ودیالەو ئەو ناوچەیەو خوارووشی[١٤٩] ،واتە دەسەڵاتی کوردی لەو کاتی لەو ناوچە بە ئاسایی هەبوە،عەباس عەزاوی لە (العراق بين الإحتلالين)هەمان زانیاری دەدا .

لەدوای ئەوڕێکەوتنامەیە ذوالفقاربن علی بەگی کوردبەغدای داگیرکردلە ١٥٢٧[١٥٠] پێش عوسمانی،دوای لە١٥٣٤/١٢/٣١لەبەغداکوژرا،بەڵام لەگەل داگیرکردنەوەی بەغدالەلایەن عوسمانیەکان دیسان دەسەڵاتی کورد(ئەردەلان

---

[١٤٧] الوثائق السرية-بغداد ١٩٢٩/٤/٢٣ من همفريز مندوب السامي البرطاني .

[١٤٨] لە کانوونی یەکەمی ١٩١٨ سوڕەییا بەدرخان ناوەڕۆکی ئەو ڕێکەوتنەی لە نامەکەیدا بەناوی (کۆمیتەی ئیستیقلالی کورد) بۆ بەریتانیا دەرخستوە، کە کورد بەئارەزووی خۆی ئەو ڕێکەوتنە چاکەیان لەگەل سەلیم مۆرکردووە[١٤٨]، ئەو ڕێکەوتنە (لەگەڵ هەورازو نشێویش) تا سەرەتای سەدەی (١٩) بەردەوام بوو، لەڕاپۆرتی بەریتانی –کۆلۆنیل ئیفلینستۆن هاتووە ودەڵێ ئەو ڕێکەوتنەی کوردو عوسمانی تا ساڵی ١٨٢٦ی خایاند، بووە هۆی دروست بوونی ١١ ئیمارەتی تر.

[١٤٩] ئەرشاك ئەفراستیان- (کوردو کوردستان..) ص٣٩-٤٠

[١٥٠] لەهەندێ سەرچاوەی تر باسی ئەو داگیرکردنە لە سالی ١٥٢٧ز دەکەن و لە ١٦٣٣ فارسەکان دەریان کردوە لە ١٦٣٨ جارێکی تر عوسمانی گرتیانەوە .

)گەڕایەوە تا نزیك بەغدا ،كەركوك بوو بە مەلبەندیان لە شارەزور،لەسەر ئەو بنچینەیە (گرایمەر)و (توما بوا)[١٥١]لە (دائرەی معارفی ئیسلامی) دەڵێن: ناوچەی كەركوك هەر لە ژێر دەسەڵاتی گەورە كوردەكان بوە .

ب- لە رێكەوتنی ئەرزەڕۆم كە لە١٨٢٣/٧/٢٨بەسترا،پێكهاتوە لە (٧) بەش- لەبەشی یەكەم باس لە كوردستان دەكات و دەڵێ سنوری دەگاتە نزیك بەغدا[١٥٢] .

ج- سنوری خوارووی كوردستان لەمادەی ٦٢ی سیڤەر، سنورەكە دیاری كراوە وبریتیە لە رۆژهەڵاتی فورات ،وادیاری كراوە: (بریتییە لە رۆژهەڵاتی فورات، و باشوری رۆژئاوای سنوری ئەرمینیا كە لەدوای ئەوەش دیاری دەكرێ، لە سەروی سنوری توركیا و سوریا و میزۆپۆتامیا كە لە پەرەگرافی (٢)ی ماددەی (٢٧) دەستنیشان كراوە) .

ئەو سنورە هەر لە خۆڕا نەبوو ،ئەوكاتی زۆربەی پرۆژەكانی باسی سنوری كوردی دەكرد باسی لە فورات كردوە ،لە پرۆژەكەی (مسترڤانیستارت)بۆ كیرزۆن ئینجا ئەویش بۆ ئەنجومەنی وەزیران لە مانگی ١٩٢٠/٤ ،لەكۆنگرەی سان ریمۆش سنورەكە هەر فورات بوە، لەكۆنەوە ئەوناوچەیە بەلای كەم تا فورات كورد بووینە یاقوت حموی (١١٧٨)م لە (ج١معجم البلدان -باب فی صفه الجبال...) تەواو ئەوبەری فورات بە (بریه العرب) وەسف دەكا ،بۆیە لە كێشەی سنوری عیراق

---

[١٥١] دائرة المعارف الإسلامية (فرنسي)، ج٥ ص١٤٧.

[١٥٢] جوگرافی ناسی گەورەی ئیسلامی ئیبن حۆقل لەسەدەی١٠ لە موسل بوە دەلێت : موسل ئاوو هەوایەكی خۆش وبازارەكی گەرمی هەیەو زۆربەشیان كوردن. هەرچی قاموسی عوسمانیە لە قاموس الاعلامی شمس الدین سامی، هەروەها لە لە(مادەی كوردستان) و (مادەی ویلایەتی موسل) دەڵێ: خەلكەكەی زۆری عەرەبن بەلام هەرێمەكە پارچەیەكە لەكوردستان. بۆ ئەو مەبەستەو زیاتر بڕوانە: ل٣٠٧ی (كوردو كوردستان لە یەكەم ئەنسیكلۆبیدیای عوسمانی).

لەگەل سعودیە داوای ئەو ناوچەیەی دەکرد تا فورات،دوای بە فشاری (برسی کۆکس)سعودیە وازی لەو داوایە هێنا ولە ٥/٥/ ١٩٢٢ لەمحمرە ڕێکەوتن .

د-کوردستانیەتی لە کۆنگرەی قاهیرەی ١٩٢١/٣/٢٤: ئەوکۆنگرەیە بۆدروست بوونی دەولەتی عیراقی بوو، میجر نۆئیل سنوری کوردستانی بۆ کۆنگرەکە راقە کردو سنوری خوارووی بە (جبل حمرین) تۆمارکرد. لەکۆتای کۆنگرەکەهەر پالپشت بەو سنورەی ماددەی (٦٢)ی سیڤەر کرا، چەرچڵ خوارووی کوردستانی هێشتەوە بە هەلپەسێردراوی نەیخستە سەر عێراق وەك (برسی کۆکس و مس بیل و ویلسۆن) دەیانویست.

ە- لە سایکس بیکۆش سنوری عیراق بەلای ئەوناوچانە نەهات.

١١- کوردستانیەتی ئەو ناوچە بەپێی یاسایی:

هەمو ئەو بەلگەنامە مێژوویی و جوگرافی وزانستی وسیاسیانە زەمینەی یاسای کوردستانی بوونی ئەو ناوچانە دەگەیەنن، سەرەڕای ئەوەش هەندێ ڕەهەندی یاسایی تر هەیە:

ا-بەلگەنامەیەکی یاسایی بنچینەیی بۆ ئەوتوێژینەوە ئەوەیە کە لەکۆتایی دەرەنجام وبڕیارەکانی لێژنەی نێوبژیوانی کێشەی ویلایەتی موسل هاتوە(لیس للعراق حق شرعی او حق الغلب علی تلك الأراضی) بەکوردیەکەی دەلێ هیچ مافێکی لەو ناوچەیە نیە .

ب- وەك دەزانین وولاتانی رۆژهەلاتی ناوەڕاست بە پێی ڕێکەوتنی سیڤەر دروست بووینە،کەرکوك لەسەر میلاکی عێراق لە عوسمانلی جیانەبوەتەوە، ،واتە بەپێی مادەی٩٤ ی ئەو ڕێکەوتنە جیانەبووە، بەلکو کەرکوك لەسەر میلاکی کوردستان جیا کراوە بەپێی مادەی ٦٢بوو .

ج-لەکۆتایی جەنگ ١٩١٨ دیسان (علی ئیحسان پاشا-نوێنەری سولتان) بە بروسکەی ڕۆژی ٣٠/تشرینی یەکەم ١٩١٨ حکومەتی شێخ مەحمودی بەڕەسمی بە میراتگری عوسمانی لەناوچەکە ناساند ،کەواتە ئەو ناوچەیە بە شەرعی میراتی شێخ محمودە مادام دەسەلاتێکی شەرعی وەك عوسمانی ئەو ناوچەی بە فەرمی پێداوە وبەکەسی تری نەداوە ،نەلە سەر ئاستی کەسێتی نەلەسەر ئاستی ئیقلیمی ونێو دەولەتی .

١٢-کوردستانیەتی کەرکوك لە١٠ تەعەهودەکەی ١٩٣٢:

بۆ ئەوەی عیراق لە عوسبە وەرگیرێ ١٠ تەعەهود لە عیراق وەرگیرا،لە تەعەهودی ژ:٩ لقی١ دان بەوە دەنێ کە کەرکوك زۆرایەتی کوردە.

١٣-کوردستانیەتی ئەوناوچەیەلە شیعر و ئەدەبیاتدا:

شیعری قانیع:

بـەڵێ سـنوری بـەبێ زیـادو کـەم
بۆت بەیان دەکـەم بـەبێ دەردوخـەم
بـە پێـی نوسـینی جوگرافیاکـان
تەرەفی غەربی بـۆت ئەکـەم بـەیان
لە کێوی تۆروس تا ئەسـکەندەروون
هەتا بەحری ڕەش بێ چـەندو چـوون
تـەرەفی شمـاڵ هـەر لەبـەحری ڕەش
هەتا ئەردەهان بـەبێ غـەل وغـەش
لـە ئاردەهـان بـۆ ئـاوی ئـاراس
ئەمـە شـیماڵە بـە عیلمـی قیـاس
تەرەفی شەرقی لـە کێـوی ئەلوەنـد

تا گۆلی وورمێ بەبێ چــوون وچــەند
لەکێوی ئەلوەند تا جەبــەل حــەمرین
ئەهواز وشــەنگار پارچــەی نەســیبین
ئەمـــــە جنووبــــە چـــاکی بزانــــە
ناو ئــەو ســنورە خــاکی کوردســتانە

لە شیعرێکی تری حاجی قادری کۆیی ئەو سنورە وا هاتوە:

کــوردە دەزانــی لــە کــوێ ســاکینە خزمــانی تــۆ
گوێ بگرە تا بۆت بلێم مەســکەنی قــەومانی تــۆ
کێوی توڕووس و عـومقی حەوزەیی ئەسکەندەروون
غەربیە تا بەحری ڕەش سەرحەدی بە مەیدانی تــۆ
بــەحری ڕەش واردهــان ئــاوی ئــاراز لــێ بــزانن
حـــەددی شمالـــە کۆچـــەری بـــێ جـــەولانی تـــۆ
ئەلوەند و گــولی وەرمــێ تــا ســەری ئــاوی ئــاراز
ســەرحەددی ڕۆژهــەلاتی جۆگــە و مەیــدانی تــۆ
ئەهوازر و کێوی حەمرین و ژەنگــار و نەسـیبەین
بـــۆ جنووبـــە ڕەوزەیـــی ریزوانـــی تـــۆ
داخلـــی ئـــەم حـــدودە ١٢ ویلایـــەت هەیـــە
دەڵـــێن ١٢ ملیۆنـــە نفووســـی کـــوردانی تـــۆ

١٤- كوردستانیەتی ئەو ناوچەیە لە زاری عیراق خۆی

ا-بەلگەی هەرە كۆتایی ئەوەیە خودی مەلیك فەیسەل (مەلیكی عیراق) لە كۆنگرەی سیڤەر ١٩٢٠ ئامادەبوو ،وەفدی كورد لەوێ نەبوو،مەلیك مۆری كرد كە سنوری كوردستان لە ڕۆژهەلاّتی فوراتەو لەمادەی ٦٢ تۆمار كرا، كە هەمو ئەوناوچە جێ ناكۆك وبەسەدان كم زیاتر دەگرێتەوە[١٥٣] .

ا- لە هەڵبژاردنی مەلیك فەیسەڵەوە:زۆر بە ڕوونی سنوری كوردستان لەو ڕاپرسیە دەردەكەوێ ،لەكوردستان دەنگیان پێ نەدا ،لە سلیمانی هەول درا ئەو بەشداری نەكردنەی خەلكی بەوە بشارنەوە كە هەركەسێ خانوەكەی لە ٢٠٠٠روپیە كەمتر بێت نابێ بەشداری ڕاپرسی بكا ،لەهەمو سلێمانی مەلیك فەیسەل ودەنگ بە عیراق ٣٢دەنگ بوو ،لە كەركوكیش تەنها ٦٤دەنگی هەبوو١٩٧دەنگی تر بە مەرجی مافی كورد وەك لە مەرجەكانی راپۆرتی ویلایەتی موسل هاتبوو،توركمانیش لەوێ هەلوێستیان باش بوو دەنگیان بە مەلیك فەیسەل وعیراق نەدا ،هەیە وادەزانی لەبەر توركیا بوو... لەڕاستیدا ئەوە لەگەل ڕاپرسیەكەی ویلایەتی موسل جیا بوو ،پەیوەندی بە توركیا نەبوو ئینجا توركمانی كوردستان لەگەل عوسمانی تەبا نەبوون .

ج- برسی كۆكسی* (حاكمی بەریتانیا لە عیراق) بەنوسراوی فەرمی ژ:٣٣٣٠/٤ی ١٩٢١/٢/٢٢ دەنێری بۆ حكومەتی تازەی عیراقی و فەرمانیان پێ دەكا كوردستانی خواروو بخەنە سەر عیراق، ئەوبڕیارە تادوای چارەسەری كێشەی

---

[١٥٣] بروانە: دەقەكانی سیڤەر وخوێندنەوەیەكی تر -پ ی سەلام ناوخۆش و مسعودعبدالخالق.

* هەریەكە لە برسی كۆكس ومس بیل و زۆری تر لەسەر زاری عیراق حساب دەكرێت چونكە ئەو كاتی ئەوان عیراقیان بە ڕێوە دەبرد،زیاتر لەوە ئەوان عیراقیان دروست كرد.

ویلایەتی موسل ئینجا جێبەجێ کرا،کەرکوکیش وەك باقی شارەکانی کوردستان تا سالی ١٩٢٥ ئالآی عێراقی لێ هەلنەدرا.

د- مس بیل ناوبانگی هەیە وەك کۆکس دژ بەکوردە، لەنامەی ٢٩/ئایار/١٩٢١ ونامەی ١٩٢١/٦/٥بۆوەزارەتی دەرەوەی بریتانی باس لەسەفەرەکەی بۆ سلیمانی وکەرکوك دەکا کە لە کتێبەکەی (العراق فی الرسائل المس بیل ص٢٩٢-٢٩٣)بلآوکرایتەوە،دوو ئاماژەی یاسایی وسیاسی ڕوونی تیایە: یەکەمیان دەڵی(ان اهالیهااکراد کلهم) ئەو ناوچانەهەموی کوردن .دوەمیان لەو کاتی ئەو سەفەرەی لە بەغداوە بۆ کەرکوك وسلیمانی بەسەفەر بۆ (خارج-واتە خارجی عیراق) وەسف کردوە .

هـ- لە١٩٢٩/٢/٨ شەش پەرلەمانتاری کورد یاداشتێکیان پێشکەشی پەرلەمانی ئەوسای عیراق کرد داوای زیادکردنی بودجەیان بۆ ناوچەکوردیەکان کردوە ،تیایدا ناوی شارەکانی کوردی تاوتوێ کراوە لە نێوان هەردوولا:کەبریتی بوە لە:سلیمانی وکەرکوك وهەولێر وبەشێکی موسلیش.لەسەر ئەو بنچینەلەسالی ١٩٤٣ نوری سعید وملامستەفا ڕێکەوتن کە: ویلایەتێکی ئۆتۆنۆمی پێك بێت بۆ کورد لە کەرکوك وسلێمانی وهەولێرو هەندێ شارۆچکەی موسل تیایدا[١٥٤] .

١٥-کوردستانیەتی ئەو ناوچە لە سکالآنامەکان :

ا- نامەی شێخ عبدالقادر شمزینی لە ١٩٢٠/٦/٢٥بۆ کۆمیسیری بەرزی فرنساتیایدا سنوری کوردستانی ئاماژە پێ کردوە بەڕوونی کەکوك وموسل دەگرێتەوە -ئەو بەلگەنامەیە لە١٧/جولای/١٩٢٠ لە ئەرشیڤی فرنسا هەلگیراوە.

---

[١٥٤] تاریخ الإسلامی ج١١ص٨٧ وص٨٩

ب-نامەی سەركردايەتی(كۆمەڵەی ئيجتماعی كورد-ممدوح سالم ،ئەمين عالی بدرخان..)لە ١٩٢٠/٦/١٧بۆ كۆنگرەی ئاشتی نارِەزان بەرامبەر ئەو سنورەی لەمادەی ٦٢ی سيڤەر هاتوەو رۆژهەڵاتی فراتی بەسنور داناوە كەموسلو هەموئەوناوچانەی ئيستا پێی دەوترێ ناكۆكان دەگرتەوە ،كەچی لەو سكالايە بەوە نارِازين دەڵێن لە ديوی رۆژئاوای فرات وخوارووتريش كوردستانە .

ج-لەسەرەتای دروست بوونی دەولەتی عێراقە (لەسەرەتای سەدەی بيستەم)نامەی سورەييا بدرخان بۆ سەرۆكی كۆنفرانسی ئاشتی سنوری خوارووی كوردستانی لە سەر هێلی ٣٤ دياری كردوە[١٥٥] . لەنامەيەكی تری لە ئەرشيڤی فرنسا(E ٢١٢٧) لە ١٩٢٠/٣/١٤ هەمان ئاماژەی تيايە .نامەيەكی تريشی لە ئەرشيڤی بريتانی(FO ٦٠٨/٩٥) لە٧/كانونی يەكەم/١٩١٨بۆ كۆميسيری بەرزی بريتانيا لە ميسر

د-نامەی ئەمين عالی بدرخان بۆ سەرۆكی ئەنجومەنی باڵای كۆنفرانسی ئاشتی لە ١٩٢٠/٣/١٨ - NO ٥٥٩/m٢٧٥ تيايدا باسی ويلايەتەكانی (بەتليس ووان وموسل ودياربەكری) وەك كوردستانی باس كردوە .

هـ- نامەی تۆفيق وەهبی ٢٣/مارس/١٩٣١بۆ كۆميسيۆنی ئينتداب دەلێ لەكەركوك تەنها چەند خێلێكی عەرەبی لێيە ئەوی تر كوردن .

هەمو ئەو ياداشت ونامانەی سەروو لە دانيشتنی (٢٠)ی ليژنەی ئينتدابی باڵاله دانيشتنەكانی ژ:٤٢٢-١٩٣١/١٦٥ هەروەهاBB ٢٢٠ ،

---

[١٥٥] بەلگەنامەی بريتانی وفرنسی ژ:٢٣لە (كۆمەلەو رێكخراوەكوردیەكان لە بەلگەنامەی بريتانی وفرنسی) .

هەروەهاCB ١١٩٨ تاوتوێ کراو بەرز کرایەوە بۆ (عصبە الامم) بەپێی بەڵگەنامەی عوسبە CBM ١١٤٠ و١١٥١ لە١٩٣٠/٨/٢٤[١٥٦] .

١٦- کوردستانی ئەو ناوچە لەکاتی داگیرکردنی عیراق:

ا- بروسکەی چەرچل بۆ مەلیك فیصل:((اننا وعدناك بتأسيس دولة عربية وليست امبراطورية، لذلك ان حدودك لن تتجاوز جبل حمرين الى ما ورائه فهو كوردستان))[١٥٧] ..

ب- لە یادەوەریەکانی رۆژی ١٤/ ٣/ ١٩١٥ لەلایەن سیر ئەرسەر هیرتزل دەڵێ کاتێ سوپای بریتانی سەرکەوتنی بەدەست هێناو لە **١٩١٧** بەغدای گرت بەرەو سەروو چوو ،بەبروسکە ئاگادارمان کردنەوە کە لە(جبال حمرين) نەپەڕنەوە با توشی ڕووبەڕووبوونەوە نەبن لەگەڵ کورد[١٥٨] .

ج- پرۆژەی نۆئیل بۆ دروست کردنی کۆنفیدرالیەکی کوردستان بۆ **٣** بەش یەکەمیان کوردستانی خواروو مەڵبەندەکەی لە سلیمانی بێت،موسل ودیاربەکریش هەریەکە مەڵبەندی کوردستانی رۆژئاواەو سەروو بێت[١٥٩] .

١٧- کوردستانیەتی ئەو ناوچەیە لەڕووی سایکۆلۆجیەوە:

تا ئەو ساتەو لە کاتە هەرە سەخت و شڵۆقەکان نە حکومەتی عێراقی نە بەعس نە شۆڤێنیەکانی ئێستا لەروی سایکۆلۆجیەوە بوێری ناکەن بڵێن ئەو

---

[١٥٦] ئەو بەڵگەنامەی سەروو لە کتێبی (المشكلة الكردية فى الشرق الأوسط ص٤٦٠)وەرگیراوە .

[١٥٧] الإسلام والعلمانية واثرهما فى النشأة الدولة العراقية ص٢١٨

[١٥٨] Briton Cooper Bush, Britain, India and Arabs, P.40; & Marian Kent, Oil and Empire, P.120.

[١٥٨] سياسة البريطانيا العظمىَ .. ص١٤٢.

ناوچەیە عەرەبیە، یان كوردستانی نیە، بەڵكو دەڵێن عێراقیە، ئەوەش چەمكێكی فراوانە هەولێر و سلێمانیش دەگرێتەوە،لە مێژوودا یەك بەلگە نیە كێشە لەنێوان كوردو عەرەب هەبوبێت لەسەر ئەوناوچە یان لەبەلگەیەك هەبووبێت داوای ئەو ناوچەیان كردبێت یان حوكمیان لێ كردبێت .

چارەسەری

ئەو كێشەیە ئەوەندە سادە نیەو هەر زادەی سیاسەتی بەعس نەبوە، بەڵكو قوڵ دەبێتەوە بۆ كێشەكانی رۆژهەلاتی ناوەڕاست و پرسی میراتی ئیستعماری، ئەو هۆكارانەی پرسی تەواوی كوردستانی گەورەی ئالۆزكردوە هەمان هۆكار و هۆكاری سەرباری تریش هەیە ، هۆكارە سەربارەكان بریتین لەوەی لەگەڵ هاتنی بەریتانیا و بگرە كەمێك پێش هاتنیشی كار لەسەر قرتاندنی ئەو ناوچەیە كراوە لە كوردستان، ئینجا حكومەتە یەك لەدوای یەكەكان كاریان لەسەر ئەو سیاسەتە كردوە، ئەو كێشەیە لە ئاستی ئیقلیمی و جیهانیە، بۆیە دەبینین توركیا و ولاَتانی عەرەبی لەسەر هێڵن بۆ ئەو كێشەیە، كەواتە نەخشە و پلانێكی زۆر وردی دەوێ، جێی داخە ئەوە نەكراوە ڕەنگە دەسەلاَتی كوردی لە توانایدا نەبێ راستەوخۆ و راشكاوانە داوای مافی خۆی بكاتەوەو بلێت كەركوك كوردستانیەو ناوچە دابڕاوەكان كوردین و دەمانەوێ بگەڕێتەوە كوردستان، وەك بینیمان بەرەیەكی عروبی بەهێز لەجهان و بەرەیەكی تۆرانی هاوشێوەی و تەنانەت كۆمەلگەی نێودەولەتیش ئەوەندە هاوسۆزی ئەو خواستە نین، بۆیە دەبێ رێگاو سیاسەتی بە دانایی و زانایانە و دوربین و هەمەلایەن و قووڵ بین بگریە بەر، ئیش لەسەر

ستراتیژی و سەرچاوەکان بکەین ،بۆ ئەو مەبەستەش بەکورتی ئەو هەنگاوانەی پێویستە:

١- پێش هەموو هەنگاوێك پێویست بەوە دەکا کە دانیشتوانی ئەو ناوچە بە هەموو پێکهاتەکان لایەنگری ئەو مافە بن و بەختیاری چارەنوسیان لە گەڕانەوەی ئەو ناوچەیە بۆ سەر کوردستان ببینەوە، ئەوەش کۆمەڵێك هەنگاو و دەست پێشخەری تری دەوێ، لەوانە: دروست کردنی نمونەی جوان لە ئەزموونی کوردستان لە ڕوەکانی سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتی و یاسایی و فەرهەنگی، وا بکرێت دادگەری و دیمکراسی هەبێ تیایدا جێی هەموو لایەك ببێتەوە، لەو ڕوەوە کەموکوڕی گەورە هەیە، دەسەڵاتی کوردی نەیتوانیوە سەرنجی دانیشتوانی ئەو ناوچەیە ڕابکێشی، بۆیە برایانی تورکمان و ئاشوری و لای تریش بەلای کەمی نەبونە یارمەتیدەر، ڕەنگە پاساوی دەسەڵاتی کوردی ئەوە بێت بەشێك لە سیاسیەکانی تورکمان بە ئەجندای بیانی دژ بەمافی کوردن، ئەوەیان راستە بۆ بەشێك، بەڵام ناکرێ سیاسەتی چەوتی خۆشمان بەرامبەر ئەوانە دەرنەخەین، هەندێکی بە نمونە باس دەکەین کە لە چوارچێوەی بابەتەکەیە:

أ/ تا ئەو ساتە دەسەڵاتی کوردی بەشدارییەکی راستەقینەی کەمایەتیەکانی پێ نەکردوە لە ئەزموونی کوردستان، دەبوایە جێگری سەرۆکی هەرێم و بەشێکی گرنگ لە حکومەتی هەرێم بدرابوایە بەوان، وەك پێویست نەبوە.

ب/ گەلێ جار دەبینین ململانێیەکی توند لەنێوان کورد و تورکمان لەبارەی ژمارەی تورکمان و خواستەکانیان روودەدا، بەزیانی هەردولا تەواوبوە، ئەوەی لەسەر کورد پێویست بوو دەبوایە پشتیوانی هەر خواستێکی مەعقولیان بکا، تەنانەت ئەگەر ئۆتۆنۆمی و فیدرالیشیان داواکرد، خۆ ئەو مافە لای کورد نیەو کوردیش لێی نەخواردوە تا کوردبەسەلبی وەڵامی بداتەوە. ئەو مافە لای

بەغدایە، خۆ ماف ئەگەر لەلای کوردیش بێت پێویستە بە جوانی بیداتەوە ، ئینجا برایانی تورکمان هەرێمێکیان نیە تا داوای فیدراڵی و ئۆتۆنۆمی بکەن، کەواتە کێشەکە لە خودی تورکمان و لای بەغدایە ئیتر کورد بۆخۆی دەکاتە لایەن، دەبوایە پشتیگری بکا بۆ هەموو ئەو خواستانەی لە بەغدا داوای دەکەن، بە پێچەوانە ئێستا بوەتە کار و کاردانەوەیەکی وا بەغدا و عروبیەکان و ئەوانەی غەدریان لە هەردوولا کردوە بە ئاسودەیی تەماشاکەرن.

٢- هەنگاوی دووەم: ئەو کێشەیە شێوازێکی گرنگی وەرگرتوە کە ناوی نراوە (المناطق المتنازعة علیها) ، ئەوە ئاستێکی ئیجابی وەرگرتوە، بەڵام سەلبیاتیشی هەیە هەلسیت (دڵ وقودسی کوردستان)بدەیتە ڕاپرسی ،ئینجاساغکردنەوەی کەرکوك و ناوچە دابڕاوەکان لەنێوان کوردستانی بوون و عێراقی بوون ئەوا لەسەر ئاستی زۆرایەتی ناوەخۆی عێراق و ناوچەکەو جیهان زیاتر عێراقیانەیان قەبوڵە لە کوردستانی بوونی،بۆیە دەبێ شێوازی گەڵاڵەکردنی بگۆڕی، چاکترین فۆرمی ئەوەیە ئەو کێشەیە بخەیتە نێوان کوردستان و هەرێمێك لەعێراق، ئەویش هەرێمی عەرەبستانە، ئەوکاتی هەموو عێراقیەکان نابنە لایەك دژ بە کوردستان، رەنگە پێچەوانەش بێتەوە، بۆ ئەوەی ئەو هەنگاوەش بێتەدی پێویست بەوە دەکا هەرێمی عەرەبی لە ناوچەکە دروست بێت، ئەوەش لە پرۆژەی عێراقی (٣) فیدراڵی دێتەدی، جێی داخە لە گەرمەی ئەو پرۆژەیە کورد ئەوەندە گرنگی (٣) فیدراڵی نەزانی و بگرە پێشی پەست ببوو، بۆیە داواکردنی عێراقێکی (٣) فیدراڵی خواروو و ناوەڕاست و سەروو دەروازەی چارەسەری ئەو کێشە ئاڵۆزەیە، ئەوکاتی لەتوانای کورد دەبێ ئەو ناوچانە بگێڕێتەوە، ئینجا پاساوی یاسایی و مێژوویی و دەولی کورد زۆر بەهێزتر دەبێ.

٣- بە پاڵپشتی خالی(٢) واپێویست بوو کوردستانیەتی ئەو ناوچە نەخرابوایە مادەی ١٤٠وڕاپرسی ،بەڵکوڕاپرسیەکە لەسەرئیدارەیەکەی بکرابوایە ئاخۆ خەڵکی ناوچەکەدەیانەوێ بگەڕێنەوە سەر حکومەتی هەرێم یان حکومەتی بەغدا،ئەوەی ئیستا لە مادەی ١٤٠ ڕاپرسیەکە لەسەر خاکەکەیە بۆیەش ناوی (مناطق متنمازع علیها)یە دەبوایە ناوی (إدارە المتنازع علیها) بوایە.

٤- گوتاری کورد ڕوو لە برایانی عەرەب خەڵەلی گەورەی هەیە هەروەك گوتاری ئەوانیش ڕوولەکورد چەوتە،لەو ناوە دوژمنانی هەردوولا ومەبەستەکانی سایکس پیکۆو (پلانی پەرتەوازەیی میلەتی ئیسلام)سەرکەوتو دەبێت،ئەگەر برایانی عەرەب بیانەوێ عیراق بە یەککگرتووی بمێنێتەوە ئەوا چۆن بە تەعریب وتوانەوەی میلەتی کورددێتەدی،دەبێ ئەوان هەولی پێك وەنوسانی (إندماج)هەردوو نەتەوە بکەن نەك تواندنەوەی(انصهار) ،لەحکومەتە یەك لەدوای یەکەکان تائیستاش هەولی دوەم هەیە بەدەستوریش کراوە،لەمادەی(١)ی دەستوری١٩٦٨ [١٦٠].

هەرچی گوتاری هەڵەی کوردیشە ئەوەیە نابێ لە خۆڕا مێژووی برایەتی کوردو عەرەب بشێوێنی گوایە ئەوان هەر کوردستانیان داگیر کردوە لە فەتحی یەکەمەوە تا ئیستا !، ئیتر رۆژئاواو ئیسرائیلیش بێ تاوان پێشان بدەی لەو گۆبەندەی لەڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بەرپایان کردوە، تیایدا هەمولایەك بەکوردو عەرەبەوەیان مەغدوور کردوە،کەواتە ئەو کێشانەش بۆ ئەوەی بەرپاکراوە بۆ ئەوەی برایەتی کوردو عەرەب نەگەڕێتەوە ،چارەسەر کردنی دادپەروەرانە زیان نیە بە هیچ لایەك.

---

[١٦٠] الشعب العراقي جزء من الأمة العربية هدفه الوحدة العربية الشاملة وتلتزم الحكومة بالعمل على تحقيقها.

٥- بەهەوەنتە نەیەڵێ عیراق لە بەندی (٧) دەرچێت پێش چارەسەر كردنی ئەو كێشانە .

٦-ئەو زانیاریانەی لەو نوسینەو چەندین كتێبی ترهاتوە بەكاری بهێنی لە بوارەكانی سیاسی ویاسایی ولەسەر هەردوو ئاستی سەروو وخوارووی كوردو عەرەب وتوركمان وئیقلیمی وجهانی تێبگەیەنرێن لە ڕەوایی ئەو كێشەیە.

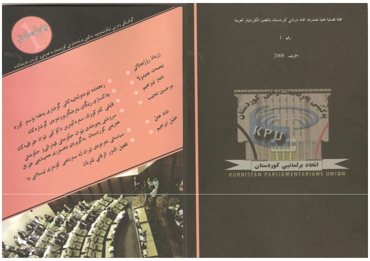
KURDISTAN PARLIAMENTARIANS UNION

البرلماني
پەرلەمانتار

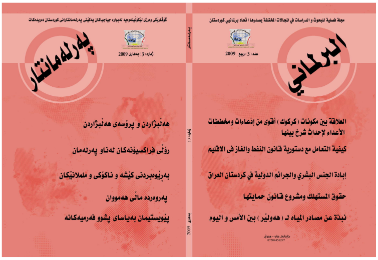
البرلماني
پەرلەمانتار

البرلماني
پەرلەمانتار

البرلماني
پەرلەمانتار

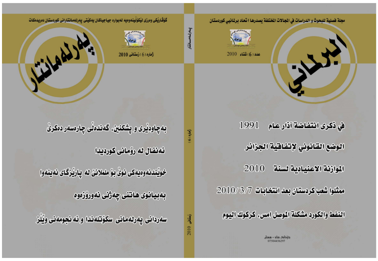
البرلماني
پەرلەمانتار

البرلماني
پەرلەمانتار

البرلماني
پەرلەمانتار

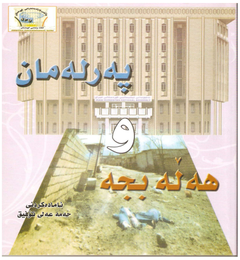
پەرلەمان
و
هەڵەبجە
ئامادەكردنی
حەمە عەلی تۆفیق

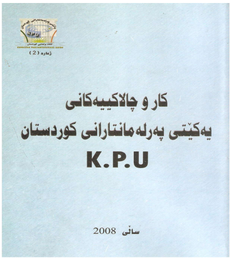
كار و چالاكییەكانی
یەكێتی پەرلەمانتارانی كوردستان
K.P.U
ساڵی 2008

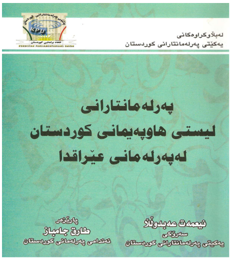
لەبڵاوكراوەكانی
یەكێتی پەرلەمانتارانی كوردستان
پەرلەمانتارانی
لیستی هاوپەیمانی كوردستان
لەپەرلەمانی عێراقدا
نیعمەت عەبدوڵڵا
طارق جامباز

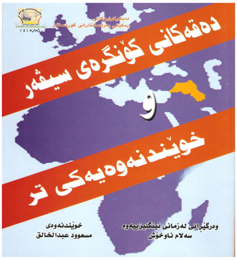
دەقەكانی كۆنگرەی سیڤەر
و
خوێندنەوەیەكی تر
خوێندنەوەی
مسعود عبدالخالق
وەرگێڕانی لەزمانی ئینگلیزییەوە
سەلام ناوخۆش

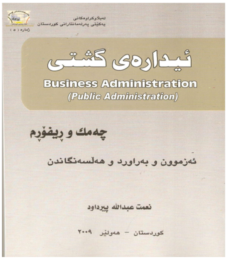
ئیدارەی گشتی
Business Administration
(Public Administration)
چەمك و ریفۆرم
ئەزموون و بەراورد و هەڵسەنگاندن
نعمت عبدالله پیرداود
كوردستان – هەولێر ٢٠٠٩

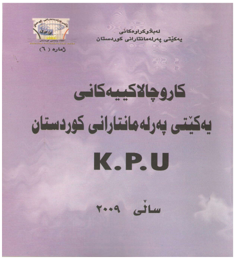
لەبڵاوكراوەكانی
یەكێتی پەرلەمانتارانی كوردستان
ژمارە (٦)
كاروچالاكییەكانی
یەكێتی پەرلەمانتارانی كوردستان
K.P.U
ساڵی ٢٠٠٩

نەخشە رێگای
دامەزراندنی
دەوڵەتی كوردی
NEXŞE RÊGAÎ
DAMEZRANDINÎ
DEWLETÎ KU
Nimet Abdulla
2010

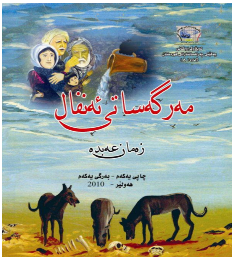
مەرگەساتی ئەنفال
زمانی عەبدە
چاپی یەكەم - بەرگی یەكەم
هەولێر - 2010

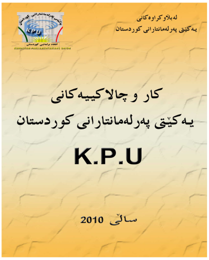
لەبڵاوكراوەكانی
یەكێتی پەرلەمانتارانی كوردستان
كار و چالاكییەكانی
یەكێتی پەرلەمانتارانی كوردستان
K.P.U
ساڵی 2010

لە بڵاوكراوەكانی
یەكێتی پەرلەمانتارانی كوردستان
ژمارە (10)
ژنان لە پەرلەمانی
عیراقدا
نووسینی بیان نوری تۆفیق
ساڵی (2011)